

ΤΟ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΑΠΟΤΥΠΩΜΑ ΤΗΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΝ 19^Ο ΑΙΩΝΑ

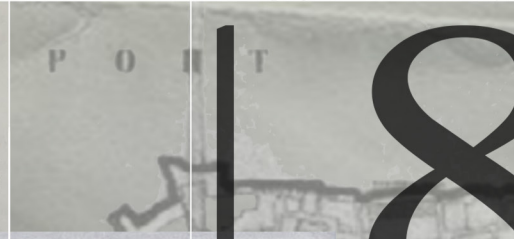
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΧΙΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗ ΣΥΡΟ

ΛΕΙΒΑΔΙΤΗ ΧΡΙΣΤΙΝΑ
ΠΕΡΒΑΝΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Απογραφής του 1822, η Χίος είχε 10.000 κατοίκους, 5.000 από τους οποίους ήταν πρόσφυγες από την Ελλάδα. Η πόλη είχε 150 κτίρια, 100 από τα οποία ήταν κατασκευασμένα από πέτρα. Η πόλη είχε 150 κτίρια, 100 από τα οποία ήταν κατασκευασμένα από πέτρα. Η πόλη είχε 150 κτίρια, 100 από τα οποία ήταν κατασκευασμένα από πέτρα.

Από τα στοιχεία της Απογραφής του 1822, η Χίος είχε 10.000 κατοίκους, 5.000 από τους οποίους ήταν πρόσφυγες από την Ελλάδα. Η πόλη είχε 150 κτίρια, 100 από τα οποία ήταν κατασκευασμένα από πέτρα. Η πόλη είχε 150 κτίρια, 100 από τα οποία ήταν κατασκευασμένα από πέτρα.

Αγγέλου Δημήτριος	Καράνης Ιάκωβος
Αλοϊμνος Αθανάσιος	Κλήμης Δημήτριος
Αμαντιός Αθανάσιος	Λαγούρους Πέτρος
Ανδρέου Παρασκευάς	Λαγανικός Ζαννής
Αργέντης Αυγουστίνος	Λιμάνης Εμμανουήλ
Αρχοντής Ετέφανος	Μανακάκης Νικόλαος
Βαλέντης Σταμάτιος	Μαρινάκης Βασίλειος
Βασιλάκης Αμβρόσιος	Μαρουδής Ετέφανος
Βλάσος Γεώργιος	Μπούρας Ιωάννης
Βολίκης Στέφανος	Νικολαΐδης Ιωάννης
Βουλγαράκης Μανώλης	Νοτιάς Κωνσταντίνος
Γιαμάς Κωνσταντίνος	Πρασκάκης Γεώργιος
Γιαννακόπουλος Νικόλαος	Παρίσης Λουκάς
Γκιούλης Νικόλαος	Πάφας Αντώνιος
Γλύπτης Ευστράτιος	Πολλάκης Χριστόφορος
Γλύκας Φραγκούλης	Πρασακάκης Ιωάννης
Γουρουντής Χριστόφορος	Ράλλης Ματθαίος
Διάκος Μιχαήλ	Ράλλης Κωνσταντίνος
Διακογεωργίου Γεώργιος	Ροϊδης Ανθίμος
Δρόσος Ιωάννης	Σαμωνάς Μιχαήλ
Ζαννίκος Ιωάννης	Σερβετάκης Δημήτριος
Ζαχαράνης Νικόλαος	Σιδέρης Γεώργιος
Ζαφειρίου Χατζηγιάννης	Σκαρλάκης Μιχάλης
Ζορής Ιωάννης	Σπυρίδης Ζαννής
Ιωάννου Χριστοδούλος	Σκαρματσάκης Εμμανουήλ
Κάκκαρης Νικόλαος	Σπανούδης Σταυρίνος
Καλαμάρης Ιωάννης	Σταμάτης Θεόδωρος
Καλαφάτης Γεώργιος	Σταμάτης Ιωάννης
Καλιγάκης Θεόδωρος	Στρατάκης Μιχαήλ
Καλιμασιός Πίπης	Συριακός Ιωάννης
Καλιπέτης Ζαννής	Ταμβακός Αντώνιος
Κάραρης Στέφανος	Τριαντάφυλλος Νικόλαος
Καρόδης Αντώνιος	Χριστοδούλου Αγάπιος
Καράλης Κωνσταντίνος	Ψάχας Γεώργιος

ΑΠΟΨΙΣ ΤΩΝ ΒΑΠΟΡΙΩΝ

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΜΑΡΤΙΟΣ 2021

ΤΟ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ
ΑΠΟΤΥΠΩΜΑ ΤΗΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΧΙΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗΝ ΣΥΡΟ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΛΕΙΒΑΔΙΤΗ ΧΡΙΣΤΙΝΑ, ΠΕΡΒΑΝΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ: ΚΩΤΣΑΚΗ ΑΜΑΛΙΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<hr/> ΠΕΡΙΛΗΨΗ	7
<hr/> ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΘΟΔΟΣ	11
_ΣΚΟΠΟΣ	12
_ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΜΕΛΕΤΗΣ	
_ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ	
_ΜΕΘΟΔΟΣ	
Α. Μέθοδος συλλογής ερευνητικού υλικού	
Β. Ερμηνευτική μέθοδος	
.Υπόθεση εργασίας	15
.Συγκρότηση εργασίας	
_Ερευνητικά ερωτήματα	19
<hr/> ΕΥΡΗΜΑΤΑ	23
ΕΙΣΑΓΩΓΗ – ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	24
_ΣΥΝΤΟΜΟ ΓΕΝΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΩΝ ΝΗΣΩΝ ΣΥΡΟΥ ΚΑΙ ΧΙΟΥ	28
.Γεωγραφία - Ιστορία Σύρου: η Δημιουργία και η Παρακμή της Ερμούπολης	28
.Γεωγραφία - Ιστορία Χίου	40
<hr/> ΜΕΡΟΣ Α΄	53
_Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ ΤΗΣ ΕΡΜΟΥΠΟΛΗΣ	54
_Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ ΤΗΣ ΧΙΟΥ	64
_ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΥΝΟΙΚΙΩΝ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΜΕ ΤΟΝ ΤΟΠΟ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΤΟΥΣ	72
<hr/> ΜΕΡΟΣ Β΄	75
_Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΗΣ ΕΡΜΟΥΠΟΛΗΣ	76
_Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΗΣ ΧΙΟΥ	102
_ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΜΕ ΤΟΝ ΤΟΠΟ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΤΟΥΣ	118
<hr/> ΕΡΜΗΝΕΙΑ	121
<hr/> ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	135
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	142

1: Αποψη της πόλης και του λιμανιού της Σύρου, 1880, χαλκογραφία

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στα χρόνια πριν από την Ελληνική Επανάσταση, η Σύρος φέρει την εικόνα ενός αραιοκατοικημένου και αγνώστου τόπου, με μοναδικό οικισμό την Άνω Σύρο. Με το ξέσπασμα του Αγώνα το 1821 και με αποκορύφωμα την καταστροφή της Χίου το 1822, φτάνουν στο νησί οι κατατρεγμένοι Έλληνες. Έτσι, γεννιέται μια νέα πόλη του 19ου αιώνα, η Ερμούπολη. Αυτή είναι που θα επιλεγεί, αναδειχθεί και κυριαρχήσει ως το σημαντικότερο εμπορικό, βιομηχανικό και ναυτιλιακό κέντρο του νεοσύστατου κράτους.

Η εργασία αυτή διερευνά το πολεοδομικό και αρχιτεκτονικό αποτύπωμα της εσωτερικής μετανάστευσης στην Ελλάδα του 19ου αιώνα και συγκεκριμένα των Χίων προσφύγων στη Σύρο. Αντικείμενο της εργασίας αποτελούν ο αστικός ιστός και τα αρχιτεκτονικά έργα που προέκυψαν από την μετοίκηση των Χιωτών στην Ερμούπολη. Χαρακτηριστικά εξετάζονται οι συνοικίες Βαπόρια και Μεταμόρφωση (αλλιώς Βροντάδο), οι κάτοικοι των οποίων είναι ορμώμενοι από την Χίο.

Μέσα από την ανάλυση των συνθηκών και των χαρακτηριστικών μετεγκατάστασης των Χίων εξετάζεται ο τρόπος μετοίκησης τους στην Ερμούπολη, ο οποίος διαμόρφωσε το αστικό τοπίο και την φυσιογνωμία της πόλης. Έτσι, παρατηρείται σύνδεση του τόπου προέλευσης με τις συγκεκριμένες συνοικίες της Ερμούπολης, μέσω της ανάκλησης της χωρικής μνήμης, με σκοπό την οικειοποίηση του νέου αυτού τόπου. Διαμορφώνοντας, λοιπόν, οι Χίοι την τελική εικόνα της πόλης, πρωτοστατούν στην ανάπτυξη και την ευημερία του νέου αυτού τόπου.

ABSTRACT

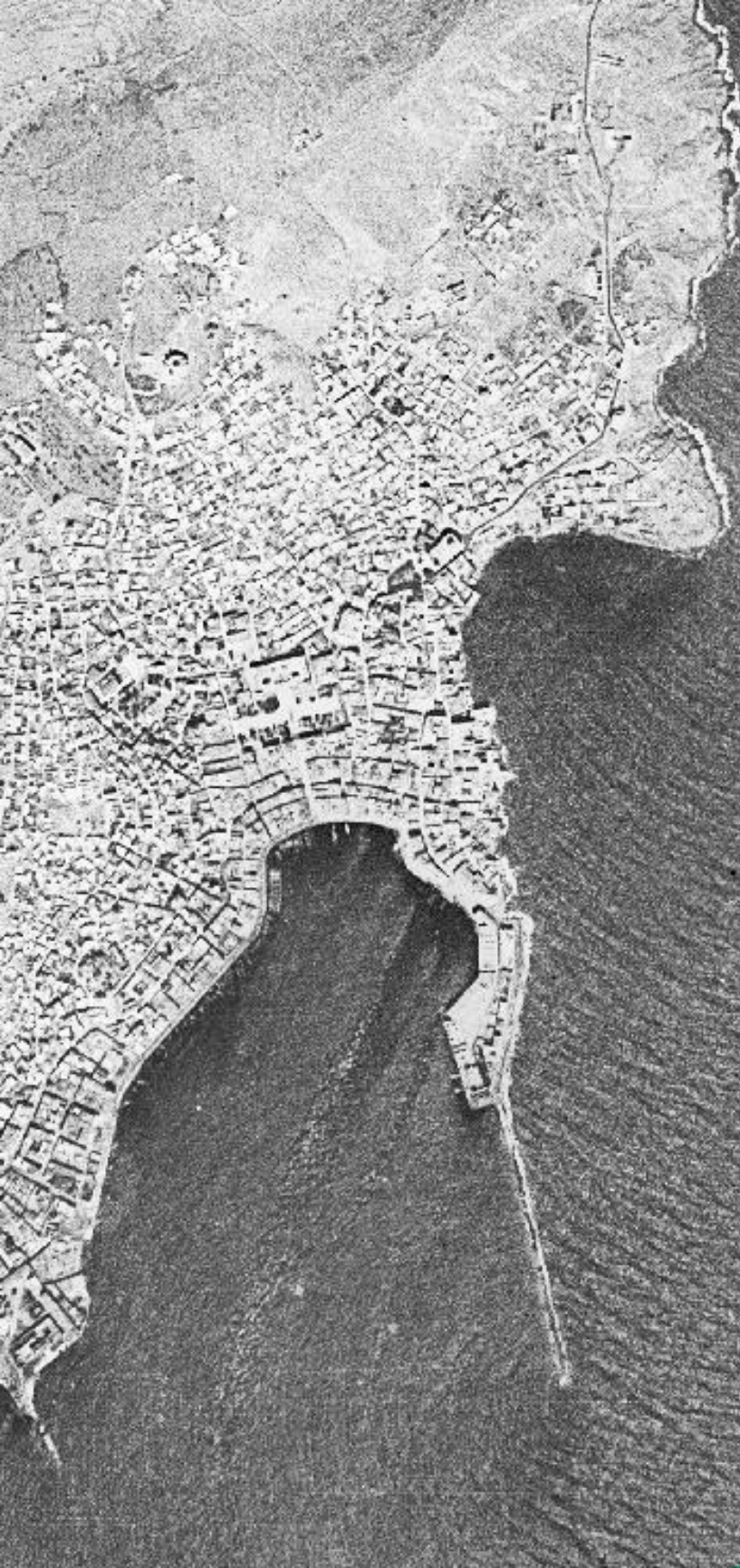
In the years prior to the Greek Revolution, Syros bears the image of a sparsely populated and unknown place, with Ano Syros being the lone settlement of the island. With the outbreak of the War of Independence in 1821 and culminating in the destruction of Chios in 1822, the persecuted Greeks arrived on the island. Thus, a new city of the 19th century was born, Ermoupolis. It is the one to be selected, emerged and dominate as the most important commercial, industrial and shipping center of the newly formed state.

This work studies the urban and architectural imprint of internal migration in 19th century Greece and specifically of the Chian refugees in Syros. The objectives of this research are the urban fabric and the architectural works that resulted due to the relocation of the Chians to Ermoupolis. Characteristically, the districts of Vaporia and Metamorfosi (also known as Vrontado) are examined, whose inhabitants are rushed from Chios.

Through the analysis of the conditions and the characteristics of the relocation of the Chian refugees, the way of their relocation in Ermoupolis is examined, which shaped the urban landscape and the physiognomy of the city. Thus, a connection of the place of origin with the specific districts of Ermoupolis is observed, through the recall of the spatial memory, in order to sense this new place as their home. Forming, therefore, the Chians the final image of the city, they lead in the development and prosperity of this new place.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ-ΜΕΘΟΔΟΣ

ΣΚΟΠΟΣ

Σκοπός της εργασίας είναι η διερεύνηση του αρχιτεκτονικού και πολεοδομικού αποτυπώματος που προέκυψε από την εσωτερική μετανάστευση στην Ελλάδα, επικεντρωμένο στην περίπτωση της μετατόπισης πληθυσμού τον 19ο αιώνα από την Χίο στην Σύρο.

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΜΕΛΕΤΗΣ

Αντικείμενο της εργασίας αποτελούν ο αστικός ιστός και τα αρχιτεκτονικά έργα που προέκυψαν από την δημιουργία της Ερμούπολης, με πρωτεργάτες τους πρόσφυγες από την Χίο. Από το 1822, παρατηρείται μετατόπιση πληθυσμού από τη Χίο στη Σύρο και η εγκατάσταση του στις περιοχές Βαπόρια και Μεταμόρφωση (Βροντάδο) της Ερμούπολης. Οι περιοχές αυτές επιλέχθηκαν προς διερεύνηση λόγω της μεγάλης συγκέντρωσης Χιακού πληθυσμού. Το ερευνητικό υλικό συγκροτείται από πολεοδομικά σχέδια, αεροφωτογραφίες, φωτογραφίες, αρχιτεκτονικά σχέδια και σκαριφήματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Κατά την βιβλιογραφική ανασκόπηση προέκυψε ότι, το ζήτημα του αρχιτεκτονικού και πολεοδομικού καταλοίπου των Χίων προσφύγων στη Σύρο δεν είναι επαρκώς μελετημένο.

Βιβλία αναφοράς της εργασίας ήταν τα παρακάτω:

_Τραυλός, Ιωάννης Ν. (1980), *Ερμούπολη: η δημιουργία μιας νέας πόλης στη Σύρο στις αρχές του 19ου αιώνα*, Αθήνα, Εμπορική Τράπεζα Ελλάδος

_Μονιούδη-Γαβαλά, Δώρα (2004), *Πόλη*

Χίου (1830-1940): Πολεοδομική εξέλιξη από τον τελευταίο αιώνα της οθωμανικής κατοχής στο ελληνικό κράτος, Αθήνα, Δήμος Χίου και Κοινωφελές Ίδρυμα Κων.Β. Τσαπάλα

_Κουφοδήμος, Απόστολος (2016), Χιώτες πρόσφυγες στη Σύρο: η συμβολή τους στη δημιουργία και στην οικονομική ανάπτυξη της Ερμούπολης, Σύρος, Θεατρικός Πολιτιστικός Όμιλος Σύρου Απόλλων

Ωστόσο, βρέθηκε πληθώρα μελετών γενικότερα για την δημιουργία της Ερμούπολης, χωρίς όμως να εστιάζουν στο ζήτημα της εσωτερικής μετανάστευσης.

ΜΕΘΟΔΟΣ

A. ΜΕΘΟΔΟΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Για την συλλογή του ερευνητικού υλικού ακολουθήθηκε:

1.αρχαιακή έρευνα

_Γενικά Αρχεία Κράτους - Ιστορικό αρχείο Κυκλάδων,

_ΓΑΚ Χίου,

_Πολεοδομικό Γραφείο Ερμούπολης,

_Πολεοδομικό Γραφείο Χίου,

_Ιστορικό αρχείο Χίου,

_Δημοτικό αρχείο Ερμούπολης

2.έρευνα πεδίου: Φωτογραφική αποτύπωση και σκαριφήματα

3.βιβλιογραφική και

4.διαδικτυακή έρευνα.

2-3: Αεροφωτογραφία
Ερμούπολης και Χώρας Χίου,
1940-1960

Β. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ

ΥΠΟΘΕΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ήδη από την αρχαιότητα, η σύνδεση τόπων και μνήμης ήταν άμεσα συνδεδεμένα και προβαλλόμενα μέσω της ανάπτυξης τεχνικών απομνημόνευσης από τους ρήτορες. Η Leonie Sandercock αναφέρει: «Οι πόλεις είναι αποθήκες μνήμης και κειμένων μνήμης. Οι στρώσεις από τις οποίες αποτελούνται οι επιφάνειές τους, τα στρώματα βαμμένου σοβά, τα κελύφη από μπετόν καταγράφουν τη δύναμη των ροών αυτών στη χρήση τους και την αφηγηματικότητά τους. Έτσι, οι επιφάνειες της πόλης μαρτυρούν χρόνο και ιστορίες...». ¹ Η μνήμη ενισχύει την σύγκριση, την σύνδεση και την επαναφορά του νέου με το παλιό, καθώς καθίσταται εναρκτήριο έναυσμα νέων καταστάσεων και συναισθημάτων.² Δεν είναι ιστορία, αλλά ένα από τα αντικείμενά της, σύμφωνα με τον Γάλλο ιστορικό Jacques Le Goff.³ Συνεπώς, η συλλογική μνήμη καθορίζεται και συμπληρώνεται από τόπους, τους οποίους στο δομημένο περιβάλλον συνιστούν τα κτήρια. Τα κτήρια, το καθένα ξεχωριστά, αποτελούν την ατομική μνήμη της πόλης, αλλά άμεσα

εξαρτημένη από το όλον.⁴ Η οικοδόμηση νέων κτηρίων με βασικά μορφολογικά χαρακτηριστικά παλαιότερων κτισμάτων θεωρήθηκε ότι είχε ως σκοπό την ανάκτηση χαμένων τόπων για την αναδημιουργία μνήμης. Ο Maurice Halbwachs έθεσε τις βάσεις για την μελέτη της μνήμης τονίζοντας τον κοινωνικό της χαρακτήρα, ο οποίος καταλαμβάνει χωρική διάσταση μεταμορφωμένος ως κτήρια, δρόμοι, κατοικίες, κτλ. Όλες αυτές οι χωρικές εικόνες δεν χάνονται, αλλά κατέχουν καθοριστικό ρόλο στις συνδέσεις για την αναδημιουργία, την διατήρηση, την μετάδοση και την ανακατασκευή της μνήμης.

Η διαδικασία αυτή γίνεται εύκολα αντιληπτή από τα δομικά στοιχεία της πόλης τα οποία αποτελούν και τα τεκμήρια της. Συγκροτούν κύριο συνθετικό των σημείων αναφοράς και θέτουν σε κίνηση τις εμπειρίες της ζωής.⁵ Η UNESCO για τον πολιτισμό ορίζει ότι η πόλη είναι η ίδια η συλλογική μνήμη των λαών και ο πολιτισμός το πνεύμα τους.⁶ Έμπρακτα δημιουργεί το χώρο, πλαισιώνει χωρικές συσχετίσεις

¹ Λέφας, Παύλος, *Αρχιτεκτονική και Κατοίκηση: από τον Heidegger στον Koolhaas*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2008, σελ. 184

² Πετρίδου, Βασιλική, Πάγκαλος, Παναγιώτης, *Μνήμη-μουσείο-πόλη: Η αρχιτεκτονική των μουσείων του Δημήτρη Φατούρου*, Πανεπιστημίου Πατρών Πολυτεχνική Σχολή-Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, 2003, σελ. 11

³ Κωτσάκη, Αμαλία Σ., «*Διάλογοι αρχιτεκτονικής μνήμης*», Αρχιτέκτονες, Αθήνα, Μάιος/Ιούνιος 2004, τχ. 45/2010, σελ. 58

⁴ Rossi, Aldo, *Η Αρχιτεκτονική της Πόλης*, μετάφραση Β. Πετρίδου, University studio Press, Θεσσαλονίκη, 1991, σελ. 192-193

⁵ Λέφας, Παύλος, *op.cit.*, σελ. 184

⁶ Μπαλάσσα-Φλέγκα, Ευφροσύνη, «*Πολιτισμός: Μνήμη και δημιουργικότητα - Η οικουμενική διακήρυξη της UNESCO για την πολιτισμική ποικιλομορφία*», ημερίδα της UNESCO, ιστοσελίδα: vivi-atalant.fth.sch.gr

αντιμετωπίζοντας την ετερογένεια του παρόντος και προσδίδοντας σταθερότητα στην κοινωνία.⁷

Το ατέρμονο ταξίδι του ανθρώπου προς την αναζήτηση της χαμένης του πατρίδας ολοκληρώνεται εκεί όπου μπορεί να νιώσει οικεία. Ο εκτοπισμένος από την πατρίδα του μέσα από την υποχρεωτική περιπλάνησή του οικειοποιείται τον χώρο της πόλης.⁸ Στο σημείο αυτό κρίνεται αναγκαία η αποσαφήνιση του όρου της εσωτερικής μετανάστευσης, όπως αυτός περιγράφεται στο κείμενο του Π.Κανελλόπουλου. Σύμφωνα με τον όρο εσωτερική μετανάστευση ή μετακίνηση για κάποιους, εννοείται «η προσωρινή ή μόνιμη αναχώρηση κάποιου, από τον τόπο κατοικίας του και η εγκατάσταση και δραστηριοποίησή του σε άλλον τόπο, μέσα όμως στα όρια της ελληνικής επικράτειας». Το χρονικό διάστημα της παραμονής σε άλλο τόπο εξαρτάται από τις νέες συνθήκες ζωής που θα αντιμετωπίσουν. Αποτέλεσμα, είναι η ύπαρξη επιπτώσεων οικονομικών και κοινωνικών τόσο στον τόπο εγκατάστασης όσο και στον τόπο εγκατάλειψης.⁹ Η τρομακτική αυτή εμπειρία του ξεριζωμού προκαλεί στον άνθρωπο διόγκωση της

νοσταλγίας για την κληρονομιά του και αναζητά την τύχη του σε περιοχές με καλύτερες προοπτικές διαβίωσης.¹⁰ Ο Norberg Schulz θίγει το ζήτημα της επιλογής του τόπου κατοίκησης του ανθρώπου όταν αυτός μπορεί να προσανατολιστεί σ' αυτόν, όταν δηλαδή γνωρίζει το περιβάλλον και ταυτίζεται μ' αυτό. Η ταύτιση αυτή επιτυγχάνεται με το αίσθημα της οικειότητας.¹¹ Ο Kevin Lynch σημειώνει: «Μια καλή περιβαλλοντική εικόνα προσφέρει στον κάτοχό της μια σημαντική αίσθηση συναισθηματικής ασφάλειας». Έτσι όλοι οι πολιτισμοί έχουν αναπτύξει «συστήματα προσανατολισμού», δηλαδή «δομές του χώρου που διευκολύνουν τη διαμόρφωση μιας καλής περιβαλλοντικής εικόνας».¹² Παρόλα αυτά οι πρόσφυγες προσπαθούν να μεταφέρουν τον τόπο τους στην νέα περιοχή κατοίκησης ως πολιτισμικές και κοινωνικές συνήθειες, αντικαθιστώντας την απώλεια εκείνων που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν (άνθρωποι, σπίτια, συνήθειες, κλπ).¹³ Τα κενά της μνήμης δημιουργούν την ανάγκη για την κάλυψη τους μέσα από την αναζήτηση νέων στοιχείων, ενώ δεν οδηγούν στην ολοκληρωτική λήθη. Η ανάκληση της

7 Halbwachs, Maurice, *The Collective Memory, space and the collective memories*, Paris 1950, εκδ. Presses Universitaires de France, Paris, 1950, σελ.2

8 Σταυρίδης, Σταύρος, *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, 5ο κεφ.

9 Κανελλόπουλος, Παναγιώτης, *Εσωτερική μετανάστευση*, εκδ. ΚΕΠΕ, Αθήνα, 1995, σελ.1

10 Καυταντζόγλου, Ρωξάνη, *Στη σκιά του ιερού βράχου, Τόπος και Μνήμη στα Αναφιώτικα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001, σελ.44-45

11 Ο Heidegger αναφέρει: Σκεπτόμαστε διότι αισθανόμαστε από παντού εκπατρισμένοι διότι πουθενά δεν νιώθουμε ότι είμαστε σπίτι μας παρά μόνο όταν είμαστε καθοδόν προς το είναι μας, προς την «καθαυτό πατρίδα μας». Heidegger, Martin, *Κτίζειν, Κατοικείν, Σκέπτεσθαι*, μετάφραση Γ. Ξηροπαϊδης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2009, σελ.17

12 Norberg-Schulz, Christian, *Genius Loci, Το πνεύμα του Τόπου, για μια φαινομενολογία της Αρχιτεκτονικής*, μετάφραση Μ. Φραγκόπουλος, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα, 2009, σελ.23

13 *ibid.*, σελ.23

συλλογικής μνήμης επιτυγχάνεται με την μεταφορά σημείων και συμβόλων από την πατρίδα στο νέο τόπο κατοίκησης για την δημιουργία οικείων παραστάσεων σ' αυτό. Η επιλογή και η οργάνωση του νέου τόπου κατοίκησης, όπως η Σύρος από τους Χιώτες και τους άλλους πρόσφυγες, δεν εξαρτώνταν από την ύπαρξη κοινών χαρακτηριστικών γνωρισμάτων με τους τόπους προέλευσης και ανάπτυξης συλλογικών ταυτοτήτων.¹⁴ Μεταφέροντας αυτά τα στοιχεία επηρεάζεται η ταυτότητα του νέου τόπου και καθορίζεται η συλλογική μνήμη.

Οι πρόσφυγες στους νέους τόπους δημιουργούν σχέσεις συγγένειας ή και αντίθεσης με την πατρίδα τους. Δημιουργούν αρχικά τις κατοικίες τους με αυτοσχέδιες δομές στην πόλη, τις κοινότητες. Οι χώροι αυτοί αποτελούν ετεροτοπίες, δηλαδή ασυνέχειες στον χώρο και στον χρόνο της πόλης, αφού παραβιάζεται η τάξη, συγκεντρώνοντας θραύσματα πολλών διαφορετικών τόπων από όπου προέρχονται αλλά και νέων υβριδικών τα οποία αναπτύσσονται μέσα από αυτές.¹⁵ Η νέα πόλη που δημιουργείται είναι το παλίμψηστο των διαφορετικών χαρακτηριστικών των γενεών που έζησαν στην κάθε περιοχή την κάθε εποχή.¹⁶ Συνεπώς, οι συλλογικές μνήμες, οι ιδεολογίες της εποχής και ο κοινωνικός περίγυρος

καθόρισαν τα σχήματα των δομών των πόλεων και των κτισμάτων.¹⁷

Βασιζόμενη στα παραπάνω, η ερευνητική μέθοδος διερευνά την αρχιτεκτονική και πολεοδομική σύνταξη μέσω του διαλόγου της εμπειρίας και της δεδομένης πραγματικότητας που προσδίδει διαχρονικότητα. Οι δυνατότητες της αρχιτεκτονικής σε συνδυασμό με την παράδοση ενσαρκώνουν την μνήμη, η οποία μεταφέρει κυρίαρχες αξίες στο χρόνο.¹⁸ Έτσι, η πόλη μέσα από τις εικόνες, τις χρήσεις και τα βιώματα καθίσταται ως η αρχειοθήκη και το ανανεώσιμο πεδίο της μνήμης με ξεχωριστή ταυτότητα. Η ανθρώπινη ταυτότητα προϋποθέτει την ταυτότητα του τόπου.¹⁹

14 Τζιρτζιλιάκη, Ελένη, *Εκ-τοπισμένοι αστικοί νομάδες στις μητροπόλεις-Σύγχρονα ζητήματα για την μετακίνηση, την πόλη και τον χώρο*, εκδ. Νήσος-Π. Καπόλα, Αθήνα, 2008, σελ. 59

15 Ibid., σελ. 59

16 Ibid., σελ. 92

17 Norberg-Schulz, Christian (2009), op.cit., σελ. 89

18 Πετρίδου, Βασιλική, Πάγκαλος, Παναγιώτης (2003), op.cit., σελ. 125-127

19 Norberg-Schulz, Christian (2009), op.cit., σελ. 24

ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ

Η ερμηνευτική μέθοδος της εργασίας είναι συγκριτική ανάμεσα στην πολεοδομία και την αρχιτεκτονική της Σύρου και της Χίου, καθώς τα χωρικά αποτυπώματα εμφανίζουν ομοιότητες και διαφορές ανάλογα με τον τόπο προέλευσης των οικιστών του. Η εργασία συγκροτείται

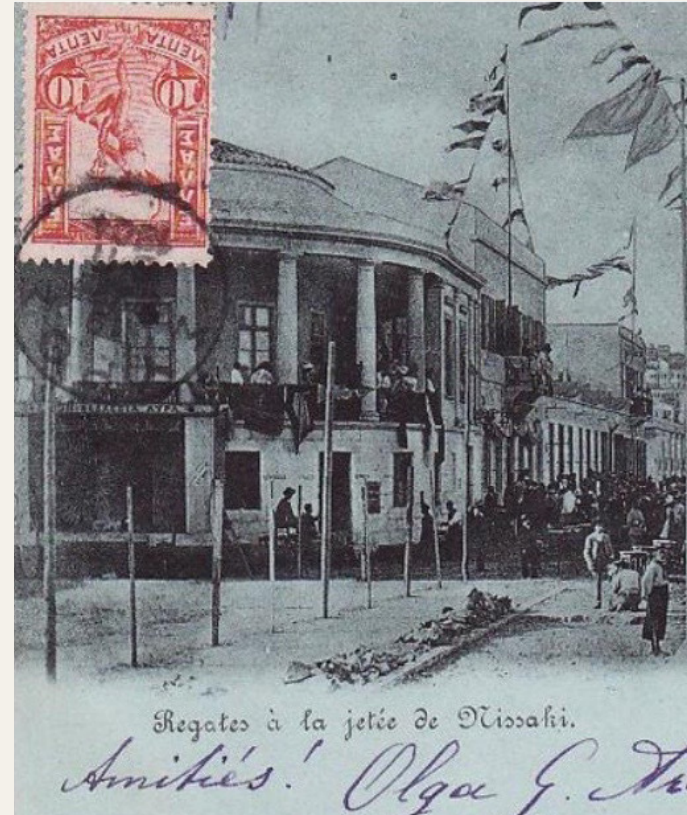
σε δυο μέρη, αφού προηγηθεί εκτενές εισαγωγικό ιστορικό κεφάλαιο. Το πρώτο μέρος αφορά πολεοδομικά ζητήματα και το δεύτερο μέρος αρχιτεκτονικά. Το κάθε μέρος αναλύεται σε τρία επιμέρους κεφάλαια, όπου το πρώτο αφορά τη Σύρο, το δεύτερο τη Χίο και το τρίτο την σχέση μεταξύ τους.

Αγγέλου Δημήτριος
Αλοΐμονος Αθανάσιος
Άμαντος Αθανάσιος
Ανδρέου Παρασκευάς
Αργέντης Αυγουστίνος
Αρχοντής Εστέφανος
Βαλέντης Σταμάτιος
Βαφραδάκης Ανδρόνικος
Βλάτας Γεώργιος
Βολίκας Ειδερίης
Βουλγαράκης Μανώλης
Γαριάς Κωνσταντίνος
Γαυνακίδουλος Νικόλαος
Γκρούλης Νικόλαος
Γκώτσης Ευεστράτιος
Γλύκας Φραγκοΐδης
Γουρουντής Χρηστόφορος
Διάκος Μιχαήλ
Διακογεωργίου Γεώργιος
Δρόσας Ιωάννης
Ζανίκος Ιωάννης
Ζαχαράνης Νικόλαος
Ζαφείρης Χατημιάνης
Ζώρης Ιωάννης
Ιωάννου Χρηστούδουλος
Κάκκαρης Νικόλαος
Καλαμάρης Ιωάννης
Καλαράτης Γεώργιος
Καλζάκης Πεόντιος
Καλημασιάς Πύδης
Καλιθέτης Ζανής
Κάιδαρης Εστέφανος
Καράδης Αντώνιος
Καράδης Κωνσταντίνος

Καράνης Ιάκωβος
Κλήμης Δημήτριος
Λαγουρούς Πέτρος
Λαζωνικός Ζανής
Ληάνης Εμμανουήλ
Μανακάκης Νικόλαος
Μαρνάκης Βασίλειος
Μαρουδής Εστέφανος
Μισούρας Ιωάννης
Νικολαΐδης Ιωάννης
Νοτιάς Κωνσταντίνος
Πρασκάκης Γεώργιος
Παρίσης Πουκάς
Πάρας Αντώνιος
Πολλάκης Χρηστόφορος
Πρασακάκης Ιωάννης
Ράλλης Ματθαίος
Ράλλης Κωνσταντίνος
Ροΐδης Ανδρως
Σαμυιάς Μιχαήλ
Σερβετάκης Διατρίνος
Ειδερίης Γεώργιος
Εκαδάλης Μικές
Εκυλίτης Ζανής
Εκαραμαζιάς Εμμανουήλ
Ειδανούδης Σταυρινός
Ετάγκας Θεόδωρος
Σταματίου Ιωάννης
Στρατάκης Μιχα
Συρανός Ιωάννης
Ταυβάνος Αντώνιος
Τριαντάφυλλος Νικόλαος
Χρηστούδουλος Αγάθιος
Ψύχας Γεώργιος

5: Καρτ Ποστάλ του 1904, άποψη των Βαποριών από το Νησάκι

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Τα ερωτήματα που επιχειρεί η εργασία αυτή να απαντήσει είναι:

_Πως επηρεάζει ο τόπος προέλευσης πολεοδομικά στην επιλογή του νέου τόπου εγκατάστασης των Χίων προσφύγων στην Ερμούπολη; Αναζητείται γεωμορφολογική ταύτιση;

_Στον πολεοδομικό ιστό της Ερμούπολης διαφοροποιείται η εγκατάσταση των Χίων; Εμφανίζεται συμπυκνωμένη ή διάσπαρτη; Μπορεί να εντοπισθεί πολεοδομικά στον χάρτη και πως αυτό ερμηνεύεται;

_Σύμφωνα με την προϋπάρχουσα κατάσταση στην Ερμούπολη, η οργάνωση του αστικού ιστού των Χίων διαφοροποιείται ή παρουσιάζει ομοιότητες μ' αυτή; Πώς σχετίζεται με τον αντίστοιχο πολεοδομικό ιστό της Χίου; Υπάρχουν αναφορές που να το υποστηρίζουν;

_Εμφανίζονται αναφορές στην αρχιτεκτονική της Ερμούπολης από τον τόπο προέλευσης; Ποια στοιχεία διατηρούνται και ποια αλλοιώνονται ακολουθώντας την αρχιτεκτονική της Χίου; Πως αυτό ερμηνεύεται;

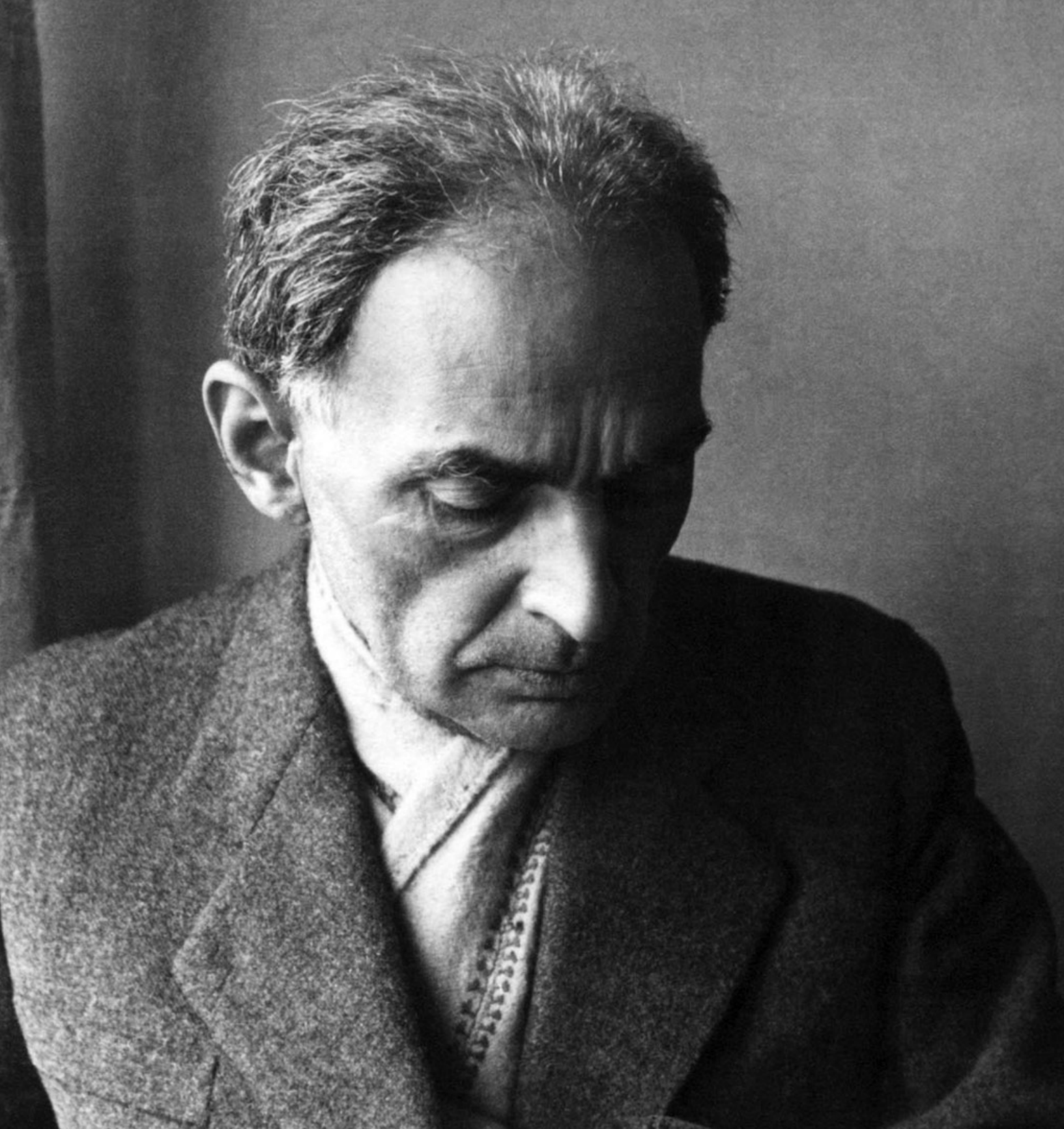

Τα λόγια του και οι τεράστιες διαστάσεις του φαινομένου της εσωτερικής μετανάστευσης του 1822, διεγείρουν το ενδιαφέρον για την αποσαφήνιση της αιτίας του φαινομένου και εν τέλει τις επιπτώσεις σε κοινωνικο-οικονομικό και σε αστικό επίπεδο.

«Τυγχάνει κάποτε να φαντάζομαι μορφικά το εγώ μου, σαν κάποιο από τα αναρίθμητα βότσαλα που πόδισαν σε χιώτικο ακρογιάλι. Λίθο αποκομμένο από χιώτικο βουνό, αιώνες περιπλανούμενο, που το μετατόπισαν συμβάντα και γεγονότα, δοκιμασμένο από εξάρσεις και καταπτώσεις, σκλαβιές και πικρίες του γένους. Το ζέσταναν μεσογειακοί ήλιοι και το καθαγίασαν όρθροι της ορθοδοξίας και το μετουσίωσε η ευαισθησία της αισθαντικής Ιωνίας. Κάποτε έχω την εντύπωση ότι διαβιούν εντός μου όλα τα ιστορικά ανακυκλώματα και όλο το εικαστικό όραμα της Χίου. Έχω την παραίσθηση Χιώτη караβοκύρη που από τα πανάρχαια αρμενίζει τ' ακρογιάλια της χώρας μας. Και θαρρώ πως με τούτη την Οδύσσεια το νόων έγνω, και έφτασα ως το νόημα του νεώτερου Ελληνικού πολιτισμού.»

Δημήτρης Πικιώνης

Ξύδα, Μαρία, *Ο Δημήτρης Πικιώνης, ο Φίλιππος Αργέντης, ο Arnold Smith και η μελέτη της Αρχιτεκτονικής της Χίου*, Ιστορικά τεκμήρια της βιβλιοθήκης Κοραή, 2018, aplotaria.gr

EYPHMATA

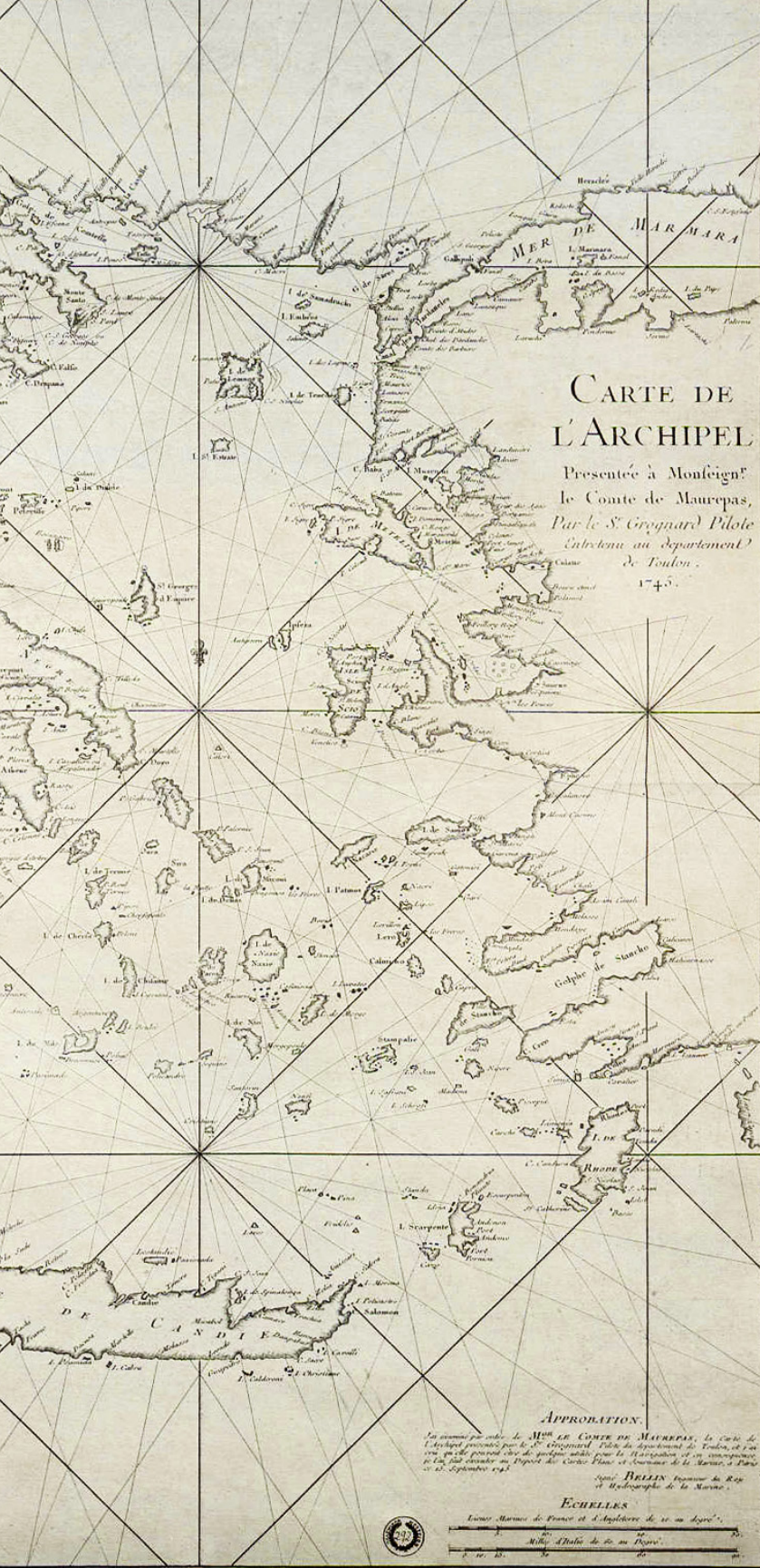
ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μετά την επανάσταση, το τέλος του 1827 βρίσκει την χώρα ερημωμένη και αποδεκατισμένη, με διαλυμένη οικονομία και ανατραπείς κοινωνικές σχέσεις στην ήδη χαλαρή κοινωνική συνοχή.²⁰ Στον αντίποδα, τα κράτη της δυτικής Ευρώπης είχαν ήδη πετύχει στον τομέα των υποδομών και της οικονομίας την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης.

Το νεοσύστατο κράτος δεχόταν οικονομική ενίσχυση από τους Έλληνες της διασποράς, με τον τομέα της ναυτιλίας να απορροφά το μεγαλύτερο μέρος των κεφαλαίων αυτών. Η εμπορική δραστηριότητα συνδέθηκε με το εξωτερικό από πολύ νωρίς, ενώ αποτέλεσε και την κύρια πηγή εισοδήματος για τα κρατικά ταμεία. Η ιστιοφόρα ναυτιλία στάθηκε ικανότατα ανταγωνιστική και το 1856 ιδρύεται στην Ερμούπολη της Σύρου η πρώτη ατμοπλοϊκή εταιρεία, ορίζοντας την σταυροδρόμι των αγορών της Ανατολικής Μεσογείου διαμορφώνοντας έτσι την οικονομική πρωτεύουσα του ανεξάρτητου Ελληνικού κράτους.

Την περίοδο της οθωμανικής κατοχής, η Χίος ακμάζει στον τομέα της γεωργίας και της ναυτιλίας. Επηρεασμένοι οι Χιώτες από τον τρόπο ζωής των Ευρωπαίων, θέσπισαν μια τάξη μεγαλοαστών, η οποία διακρίνεται για τη μόρφωση, το ήθος και τον πλούτο της, αξίες που καθρεφτίζονται στους πύργους και τα αρχοντόσπιτα. Ωστόσο, το 1822

20 Δερτιλής, Γεώργιος, *Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830-1920*, εκδ. Εστία, Αθήνα, 2013, σελ. 189

οι Χιώτες επαναστάτησαν κατά του Τουρκικού ζυγού και ακολούθησε σφαγή και αιχμαλωσία μεγάλου μέρους του πληθυσμού. Οι περισσότεροι πρόσφυγες κατέφυγαν στη Σύρο.

Έως την άφιξη των προσφύγων, η Σύρος ήταν ένα αραιοκατοικημένο νησί, με τον πληθυσμό της συγκεντρωμένο στον οικισμό της Άνω Σύρου. Ήταν προστατευμένη από τους Τούρκους, λόγω εύνοιας των Δυτικών Χωρών. Έτσι, διατήρησε ουδέτερη στάση κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης, η οποία σε συνδυασμό με την εμπορική δραστηριότητα και τις συνθήκες διαβίωσης που επικρατούσαν στις υπόλοιπες περιοχές του κράτους, την κατέστησαν πρώτη επιλογή των Χίων για τη δημιουργία της νέας πόλης. Έτσι, μετοίκησαν στην περιοχή γύρω από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου, η οποία ονομάστηκε Βαπόρια.

Οι Χιώτες αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος της εμπορικής τάξης της Σύρου, με έντονη ανάμιξη στους πολιτικούς, οικονομικούς και κοινωνικούς θεσμούς της πόλης. Κατοχύρωσαν κυρίαρχη θέση στο τοπικό πολιτικό και κοινωνικό σύστημα, και μεταλαμπάδευσαν τον τρόπο ζωής, τις οικονομικές δραστηριότητες, τη ναυτιλία και τα δυτικά πρότυπα. Συνεπώς, το 1826 η νεοσύστατη πόλη ονομάστηκε Ερμούπολη,²¹ ενώ το 1828 ορίστηκε πρωτεύουσα του Νομού Κυκλάδων.

²¹ Ράλλη,Λουκά, *Ιδιόγραφοι αναμνήσεις και αποκαλύψεις επεισοδίων της Ελληνικής Επανάστασης*, Χιακόν Αρχεῖον, τ.Δ', Αθήναι, 1910, σελ.452

7: Χάρτης της Ελλάδος, 1745
8: Η μάχη της Αθήνας, Γκέοργκ Κρίστιαν Πέρλμπεργκ

9: Η πυρπόληση της Τουρκικής ναυαρχίδας στη Χίο, Κωνσταντίνος Βολανάκης

Οδὸς τῶν Βουδούλων

Ἐπιμονοῦρος
Ἀνατολικὴν Πλευρὰν

4EK 51/1868

Ἐπιμένεται ὡς παράρτημα
τοῦ ἀπὸ 30 Ἰουλίου 1868

Β Διατάγματος

Πόλις

Ἰουλίου
4-1868

Διὰ τὴν ἀποβίβαν τῆς ἀρχαίας
Ἐκ τῆς ἐπιμονοῦρος 1891

Ὀρίσι

Το 1836,²² ύστερα από πρόταση του Όθωνα ο Wilhelm von Weiler σχεδιάζει το πρώτο πολεοδομικό σχέδιο της πόλης, με ιδιαίτερες δυσκολίες λόγω των ήδη χτισμένων οικημάτων. Το έντονο ανάγλυφο και οι δυτικές πολεοδομικές αντιλήψεις, επηρέασαν τη χάραξη οδών και δημοσίου χώρου. Στο σχεδιασμό λήφθηκε υπόψιν και η ακριβής τοποθεσία της βιομηχανίας.

Οι οικοκατασκευές της άρχουσας τάξης ακολούθησαν τα δυτικά πρότυπα που διακρίνονται για το νεοκλασικό τους ύφος. Ο αρχιτεκτονικός ρυθμός της Ερμούπολης είναι ιδιαίτερος και θεωρείται σύμφωνος με τις αρχές του «Ρομαντικού Κλασικισμού».²³ Ορισμένοι από τους σημαντικούς αρχιτέκτονες που διαμόρφωσαν το χαρακτήρα της πόλης ήταν ο Ernst Ziller, ο Γερμανός Laurent, ο Αντώνιος Τζαλίκης, ο Γερμανός Johann B.Erlacher και ο λοχαγός του Μηχανικού Σώματος W.von Weiler, ο Χιώτης Εμμανουήλ Ζ.Ψύχας και ο Ιταλός Pietro Samprò κ.ά.

Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1860 ιδρύονται βιομηχανίες και σύγχρονα ναυπηγεία, που ολοκληρώνουν τον αναπτυξιακό της κύκλο. Από το 1870 και ύστερα, με την ανάπτυξη άλλων ελληνικών πόλεων και την δημιουργία υποδομών,

παρατηρείται κρίση στην οικονομία της Ερμούπολης, η οποία –με μικρές περιόδους ύφεσης- κατατροπώνεται ολοκληρωτικά την δεκαετία του 1930. Πάραυτα, η δομή και οι κοινωνικές σχέσεις της Ερμούπολης στάθηκαν πρότυπο πόλης στον 20ο αιώνα.

10: Αποψη του στρατοπέδου και της πόλης
 11: Σχέδιο ρυθμίσεων ανατολικής προκυμαίας συνοικίας Βαπόρια 1868
 12: Χάρτης της Ερμούπολης

22 Οι ενέργειες σύνταξης σχεδίου για την πόλη της Ερμούπολης ξεκινάνε με το τοπογραφικό σχέδιο του L.Weber. Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική, *Ερμούπολη: Η δημιουργία μιας νέας πόλης στη Σύρο στις αρχές του 19ου αιώνα*, εκδ.Εμπορικής Τραπεζής της Ελλάδος, Αθήνα, 1980, σελ.66

23 Στεφάνου, Ιωσήφ, *Ο πολεοδομικός σχεδιασμός της Ερμούπολης, μια πρότυπη πολεοδομική αντιμετώπιση Ιστορικής πόλης*, Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης ΕΜΠ, Αθήνα, 2003, σελ.10

_ΣΥΝΤΟΜΟ ΓΕΝΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΩΝ ΝΗΣΩΝ ΣΥΡΟΥ ΚΑΙ ΧΙΟΥ

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ - ΙΣΤΟΡΙΑ ΣΥΡΟΥ: Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΗΣ ΕΡΜΟΥΠΟΛΗΣ

Το νησί της Σύρου είναι κατοικημένο από την αρχαιότητα και αναφέρεται ως Σύρος, Συρία και Σύρα (Sira)²⁴, όπως αυτό διακρίνεται τόσο στους ελληνικούς όσο και στους ευρωπαϊκούς ναυτικούς χάρτες. Ειδικότερα, οι ιταλικοί πορτολάνοι άλλοτε την αναφέρουν ως Σούδα(Suda).²⁵ Το νησί βρίσκεται στο κέντρο των Κυκλάδων, σταθμός του εμπορικού δικτύου Δύσης-Ανατολής και από τα πρώτα χρόνια ίδρυσης του ελληνικού κράτους αποτέλεσε την πρωτεύουσα του νομού Κυκλάδων. Περιμετρικά υπάρχουν πολυάριθμοι όρμοι με τους κυριότερους αυτών, του Φοίνικα στα δυτικά και της Ερμούπολης στα ανατολικά και οι δυο φυσικά λιμάνια που ευνόησαν την ανάπτυξη οικισμών. Πέραν της κεντρικής πεδιάδας που το διατρέχει, όπου καλλιεργούνται αμπέλια και οπωροφόρα δέντρα, το υπόλοιπο νησί είναι βραχώδες με απόκρημνες πλαγιές, αποτελούμενο κυρίως από σχιστολιθικά και σκληρά ασβεστολιθικά πετρώματα.²⁶

Με αποτέλεσμα, η ανθρώπινη παρουσία να είναι ιδιαίτερα φανερή πάνω στους κατάξερους λόφους, οι οποίοι χωρίζονται σε μικρές ή μεγάλες άγονες ιδιοκτησίες.

Ήδη από την προϊστορία υπάρχει ζωή στο νησί, αυτό εξηγείται λόγω της ύπαρξης ερείπων κατοικιών και της προϊστορικής ακρόπολης στο Καστρί, στα βόρεια του οικισμού Χαλανδριανής, τα ευρήματα των λειψάνων και των τάφων.²⁷ Όλα αυτά, φανερώνουν την ύπαρξη του πρώιμου Κυκλαδικού πολιτισμού στη Σύρο.²⁸ Η πρώτη μαρτυρία για το νησί είναι η αναφορά στην Ομήρου Οδύσεια και συγκεκριμένα στην παρακάτω ραψωδία²⁹:

νῆσός τις Συρίη κικλήσκειται, εἴ που ἀκούεις,
Ὅρτυγίης καθύπερθεν, ὅθι τροπαὶ ἠελίοιο,
οὗ τι περιπληθῆς λίην τόσον, ἀλλ' ἀγαθὴ μὲν,
εὐβοτος, εὐμηλος, οἶνοπληθής, πολύπυρος.
πεῖνη δ' οὐ ποτέ δῆμον ἐσέρχεται, οὐδέ τις ἄλλη
νοῦσος ἐπὶ στυγερῇ πέλεται δειλοῖσι βροτοῖσιν:
ἀλλ' ὅτε γηράσκωσι πόλιν κάτα φῦλ' ἀνθρώπων,
ἐλθῶν ἀργυρότοξος Ἀπόλλων Ἀρτέμιδι ξὺν
οἷς ἀγανοῖς βελέεσσιν ἐποιχόμενος κατέπεφεν.

24 Σύρα, το όνομα αυτό του νησιού το διέσωσαν ο Διογένης ο Λαέρτιος και οι λεξικογράφοι, που επικράτησε έως τις αρχές του περασμένου αιώνα, όταν καθιερώθηκε και πάλι η ονομασία Σύρος. Κορρές,Στέλιος, «Κυκλάδες», Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών, Αθήνα, 1961, τχ. Α', σελ.9-31. Σπουδαία είναι επίσης όλα όσα γράφτηκαν από τον Ν.Δραγούμη το 1866. Δραγούμης,Νικόλαος Μ., Πανδώρα 16, Αθήνα, 1866, σελ.53

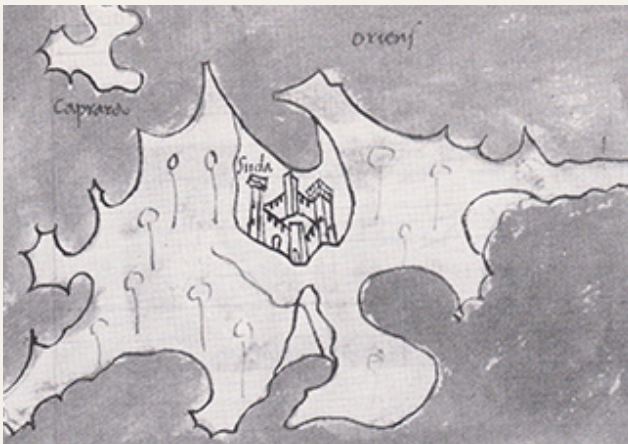
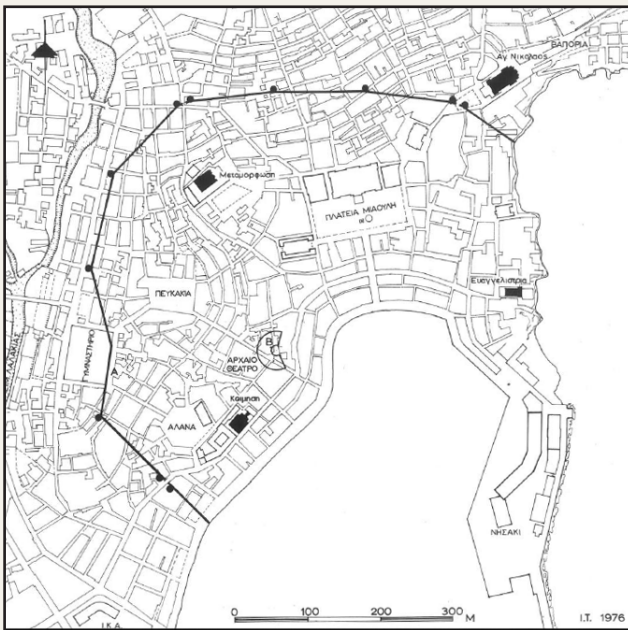
25 Αγριαντώνη,Χριστίνα, Δημητρόπουλος,Δημήτρης, *Συμβολές στην ιστορία του νησιού (15ος-20ός αιώνα)*, εκδ.Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, 2008, σελ.24

26 Τραυλός,Ιωάννης, Κόκκου,Αγγελική (1980), *op.cit.*, σελ.16-17

27 Caskey-Langdon,John, «*Chalandriani in Syros*», *Essays in Memory of K.Lehmann*, N. York, 1964, σελ.63-69

28 Τσουντας,Χρήστος, *Κυκλαδικά,II*, Αρχαιολογική Εφημερίς, 1899, σελ.115-130

29 Πολυλάς,Ιάκωβος, *Ομήρου Οδύσεια*, εκδ.Φέξη, Αθήνα, 1875-1881, Ραψωδία ο, στίχ.403-410

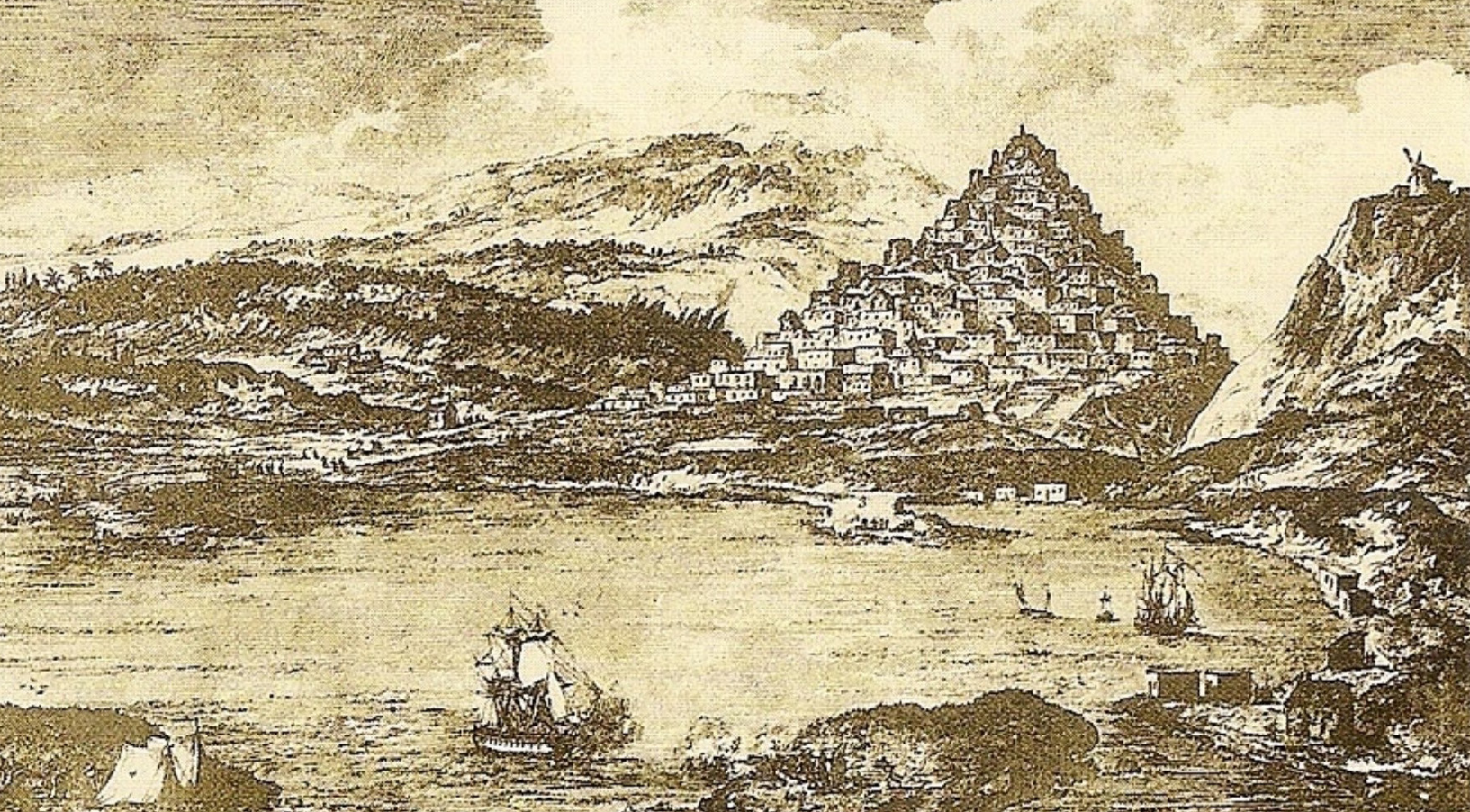

Στην συμβολή του πρέσβη της Αυστρίας Prokesch von Osten και των αρχαιολόγων Ludwig Ross και Philippe le Bas, που βρισκόταν στο νησί την περίοδο 1824-1825, οφείλονται οι ανακαλύψεις σχετικά με το τείχος της αρχαίας πόλης, το οποίο μέσα σε λίγους μήνες είχε καλυφθεί με οικήματα.³⁰ Το 1843, ο δάσκαλος Ι.Βαλέττας και οι αρχιτέκτονες Εμμ. Ψύχας και Διον.Μπαρότζης, ανακάλυψαν τα λείψανα του αρχαίου θεάτρου στο υπόγειο της οικίας του Πάπα Κυριάκου Αλεξίου. Άλλα ευρήματα που ήρθαν στο φως με την αρχαιολογική σκαπάνη ήταν η αρχαία δεξαμενή (βαλανείον), το Λοιμοκαθαρτήριο και μερικά άλλα ευρήματα που συμπληρώνουν την εικόνα της αρχαίας πόλης.(εικ.7) Πολλά από αυτά, χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικό υλικό στα πρώτα χρόνια της δημιουργίας της Ερμούπολης.³¹

Στο πέρας των αιώνων, το νησί βρέθηκε αρκετές φορές αντιμέτωπο με βαρβαρικές επιθέσεις, οι οποίες ξεκίνησαν τον 3ο αιώνα μ.Χ., και αργότερα με πειρατείες, κυρίως τα βυζαντινά χρόνια. Αίτια για μακροχρόνια εγκατάλειψη του νησιού, καθώς τα παράλια δεν προσέφεραν ουδεμία ασφάλεια στους

³⁰ Ο περίβολος της αρχαίας πόλης δεν ήταν πάνω από 1800 βήματα και περιέκλειε το λιμάνι. Υποστηρίζεται ότι αποτελείτο από τρεις πύλες, τις θέσεις των οποίων διατρέχουν σήμερα κύριοι δρόμοι, συνδέοντας την πόλη με άλλα μέρη του νησιού. Prokesch von Osten, Anton, *Denkwürdigkeiten und Erinnerungen aus dem Orient*, εκδ. Hallberger, Στουτγκάρδη, 1836-1837, I, σελ.61-65, II, σελ.540-543

³¹ Το 1836, ο αρχιτέκτονας J.Erlacher, διατάχθηκε την εύρεση και την χρήση των αρχαίων μαρμάρων στα δημόσια οικοδομήματα και τις πρώτες εκκλησίες, Pückler von Muskau, Hermann, *Der Vorläufer*, εκδ. Hallberger, Στουτγκάρδη, 1838, σελ.274

16: Το λιμάνι και η άνω Σύρος, Χαλκογραφία του 18ου αιώνα

λίγους κατοίκους του. Τον 13ο αιώνα, λόγω της αναζήτηση ασφαλούς καταφυγίου, δημιουργήθηκε στον οξυκόρυφο λόφο πάνω από το λιμάνι ο οικισμός της Άνω Σύρου ή Παλιά Σύρα. Η ίδρυση και η ζωή της μεσαιωνικής αυτής πόλης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την περίοδο της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα.

Ο χάρτης του Buondelmonti του 1420 (εικ.8)³², σε συνδυασμό με αυτόν του 1629 του Raffaello Monanni (εικ.9) φανερώνουν την άποψη του νησιού τα πρώιμα αυτά χρόνια. Το τέλος της Φραγκοκρατίας, βρίσκει στα 1537 με την κυριαρχία του τουρκικού στόλου.

Ωστόσο, θα καταληφθεί ολοκληρωτικά από τους Τούρκους το 1566 με την πτώση του τελευταίου Φράγκου Δούκα, Ιακώβου Δ΄ Κρίσπου, ως φόρου υποτέλειας στον Σουλτάνο. Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, κυρίως τον 17ο αιώνα, διαδραματίστηκαν γεγονότα, τα οποία μετέβαλαν τη ζωή στο νησί, δημιουργώντας μεγάλα και επάλληλα προβλήματα. Συγκεκριμένα, ο απαγχονισμός του καθολικού επισκόπου Ιωάννη Α. Κάργα, οι τουρκοβενετικοί πόλεμοι (1664-69, 1684-97), και οι πειρατείες, οδήγησαν πολλούς Συριανούς στην αναγκαστική εγκατάλειψη του νησιού.

³² Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *op.cit.*, σελ.22 και Buondelmonti-Florentini, Christoforo, *Librum Insularum Archipelagi*, εκδ. Apud G. Reimer, Lipsiae et Berolini, 1824

Το 1633, εγκαθίστανται στη Σύρο, Καπουτσίνοι μοναχοί και Ιησουίτες, οι οποίοι βοήθησαν σε μια αμεσότερη επικοινωνία με τον τότε Ευρωπαϊκό κόσμο.³³ Η Σύρος καταλαμβάνεται και από τους Ρώσους, επακόλουθο του ρωσοτουρκικού πολέμου (1770-1774). Με το τέλος του πολέμου και τη συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (9 Ιουλίου 1774), οι Ρώσοι παραδίδουν τα νησιά του Αιγαίου στους Τούρκους, όμως αυτή τη φορά οι τελευταίοι δέχονται την επιτροπή γενικής αμνηστίας των Χριστιανών και περισσότερων ελευθεριών για τους Έλληνες ναυτικούς. Οι ευνοϊκοί αυτοί όροι λαμβάνουν ισχύ στη Σύρο το 1779, με την παραχώρηση του νησιού και της Άνδρου από το Σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ στην ανιψιά του Σάχ σουλτάνα, μέχρι το 1803. Η εύνοια της σουλτάνας και το ενδιαφέρον του βασιλιά της Γαλλίας για το νησί³⁴ διαμορφώνουν τις κατάλληλες προϋποθέσεις για πρόοδο, ανάπτυξη του εμπορίου, κυρίως του κρασιού, και μεγάλη κίνηση ελληνικών και ξένων πλοίων

στο λιμάνι, κυρίως μετά το πέρας της επιδημίας της χολέρας το 1728, με μόνιμη, όμως, απειλή τους πειρατές.³⁵

Τα χρόνια πριν από την Ελληνική Επανάσταση βρίσκουν την Σύρο άσημη, αραιοκατοικημένη και οικονομικά αδύναμη. Οι κάτοικοί της, κυρίως ήταν αγρότες και ναυτικοί, μη ξεπερνώντας τους 4000. Ζούσαν στην μοναδική πόλη τότε του νησιού, την Άνω Σύρο. Το 1821, πλέουν προς την ασφαλή Σύρο τα πρώτα πλοία με τους κατατρεγμένους και ανήμπορους Έλληνες «οικτρά ναυάγια των υπό του Τούρκου εξανδραποδιζόμενων Ελληνίδων πόλεων».³⁶ Οι πρώτοι οικιστές ήταν Σμυρναίοι και Κυδωνιείς. Ακολούθησαν οι πρόσφυγες από την Μ. Ασία και από τα νησιά του Αιγαίου. Όμως, η καταστροφή της Χίου το 1822³⁷ και των Ψαρών το 1824 θα επιφέρουν και το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού στον τότε προσωρινό οικισμό. Έως το 1850 περίπου, το νησί της Σύρου θα υποδέχεται πρόσφυγες από όλη την Ελλάδα.³⁸ Με την πάροδο των χρόνων πια οι πρόσφυγες δεν

33 Δρακάκης, Ανδρέας, «*Ο Λιμίν της Σύρου προ του οικισμού της Ερμουπόλεως*», Κυκλαδικά, Σύρος, 1956, Α', τεύχος 1, σελ.23-28

34 Σύμφωνα με τις περιγραφές των περιηγητών, όπως ο Joseph Pitton de Tournefort (πίν.3α), ο Baron de Riedesel, ο Conte Choiseul-Gouffier (πίν.3β) κ.ά. δίνονται λεπτομερείς πληροφορίες για τους Συριανούς και τις σχέσεις τους με τους Γάλλους εμπόρους και ναυτικούς, για την αφοσίωση τους στον Βασιλιά της Γαλλίας, για την κίνηση του λιμανιού, για την καλλιέργεια και τα προϊόντα της γης, την κατασκευή κατοικιών και για άλλα θέματα της καθημερινής ζωής. Abbé della Rocca, *Traité sur les abeilles*, εκδ. Leriche, Παρίσι, 1800, I, σελ.1-290 και Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *op.cit.*, σελ.23

35 Οι Συριανοί χαράζουν δύο χαλκογραφίες, ως πράξη ευγνωμοσύνης στον Βασιλιά της Γαλλίας, οι οποίες αναπαριστούν την ήρεμη πολιτεία αλλά και την επικινδυνότητα λόγω των πειρατικών επιθέσεων. Abbé della Rocca, *op.cit.*, σελ. XXXII (εικ. 10)

36 Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *op.cit.*, σελ.28

37 Σύμφωνα με το «παλαιόν αντίγραφον» του Λ. Ράλλη, οι Χιώτες μετά την καταστροφή της Χίου κατέφυγαν κυρίως στα νησιά και στην Πελοπόννησο, αλλά και στην Ευρώπη. Μετά της εισβολή του Δράμαλη στην Πελοπόννησο και την καταστροφή των Ψαρών συγκεντρώθηκαν στα νησιά και οι περισσότεροι στην Σύρο, Βλαχογιάννης, Ιωάννης, *Χιακόν Αρχείον*, τμ.1, εκδ. Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα, 1910-1924, σελ.452, σήμ.1

38 Το Πρωτόκολλον του Δήμου Ερμουπόλεως του 1853 περιλαμβάνει τα ονόματα των κατοίκων, τον τόπο καταγωγής, το επάγγελμα τους και άλλες χρήσιμες πληροφορίες που είχαν εγγραφεί στα μητρώα από τις 26 Νοεμβρίου 1834 έως την 1η Απριλίου 1853, Ε.Υ. Kolodny, ΕΕΚΜ 8, 1969, σελ.263-267.

έρχονται για την ασφάλεια που παρείχε το νησί αλλά για ένα καλύτερο μέλλον, λόγω της εμπορικής και βιομηχανικής ανάπτυξης της νέας αυτής πόλης.

Και όλα αυτά γιατί, εκ των προτέρων η θέση της στο κέντρο των Κυκλάδων και το φυσικό λιμάνι ήταν το έναυσμα για την ανάπτυξη του εμπορίου, λόγω της εύκολης και άμεσης επικοινωνίας του με τα γύρω νησιά και τις γειτνιάζουσες χώρες. Συνάμα, ο κυριότερος λόγος ήταν η ανοχή των Τούρκων, η οποία εξασφαλιζόταν από τους Γάλλους, καθώς οι αυτόχθονες ήταν καθολικοί και προστατεύονταν από αυτούς και η Σύρος δεν είχε λάβει από την αρχή μέρος στην Ελληνική Επανάσταση. Παρόλα αυτά, χωρίς την σωστή οργάνωση, τις δυνατότητες και τον ιδιαίτερο ζήλο για εργασιομανία των προσφύγων αναμφισβήτητα η εξέλιξη αυτής της νέας πόλης δεν θα ήταν η ίδια. Οι περισσότεροι, ιδιαίτερα οι Χιώτες, ασχολούνταν με το εμπόριο και την ναυτιλία έχοντας μεγάλες επιτυχίες και ήθελαν να συνεχίσουν να καταπιάνονται μ' αυτά, πιστεύοντας μάλιστα στην δημιουργία μιας ελεύθερης

πατρίδας.

Αναπτύσσεται, λοιπόν, γύρω από το λιμάνι ένας προσωρινός οικισμός, ο οποίος στην συνέχεια θα αναδειχθεί με ραγδαίους ρυθμούς σε εμπορικό κέντρο και σε λιμάνι πρωταρχικής σημασίας για το κράτος. Έως τώρα στην περιοχή υπήρχαν μόνο αποθήκες, μαγαζιά και καφενεία.³⁹ Στις 30 Απριλίου 1822 ψηφίστηκε ο «Οργανισμός των ελληνικών επαρχιών» και από τον Μάιο του 1823, η Σύρος είναι στην υποταγή της Ελληνικής Διοίκησης.⁴⁰

Οι αντιδράσεις και οι συγκρούσεις δεν άργησαν να εμφανιστούν. Από την μια, οι Γάλλοι θεωρούσαν ως ανώτατη εξουσία στο νησί την υποταγή στον βασιλιά της Γαλλίας, από την άλλη μεταξύ των αυτοχθόνων Συριανών και των προσφύγων δημιουργούνταν εντάσεις, όχι μόνο από την δογματική τους αντίθεση, καθώς οι μεν ήταν καθολικοί, ενώ οι δε εποικιστές ήταν ορθόδοξοι, αλλά και για οικονομικούς λόγους.

Το 1823, η Σύρος παύει να διατηρεί ουδέτερη στάση απέναντι στην Ελληνική

Επίσης, για τους πρώτους κατοίκους σχετικές πληροφορίες υπάρχουν σε έγγραφα, σε επιτύμβια επιγράμματα στους τάφους του νεκροταφείου και από τις τοπικές εφημερίδες του 19ου αιώνα. Ερμής, Εφημερίς των Κυκλάδων, Α', 11, 18 και 28 Δεκεμβρίου 1837, 23 και 30 Ιανουαρίου 1843.

39 Με γλαφυρό τρόπο ερμηνεύει την εικόνα της δημιουργίας αυτής της κοινότητας ο πρεσβευτής της Αυστρίας Prokesch von Osten τον Σεπτέμβριο του 1824, που επισκέφθηκε για πρώτη φορά το νησί. Περιγράφει, λοιπόν, τις σκηνές της δυστυχίας και της αθλιότητας που αντίκρισε καθώς το πλοίο πλησίαζε στο λιμάνι της Σύρου. Χιλιάδες πρόσφυγες, ανάμεσα τους πολλές γυναίκες και παιδιά, ήταν σκορπισμένοι στην παραλία, άλλοι κάτω από σκηνές, άλλοι σε ξύλινες παράγκες και άλλοι στο ύπαιθρο, χωρίς προσωρινά έστω καταλύματα. Όταν όμως ύστερα από πέντε μήνες, το Φεβρουάριο του 1825, βρέθηκε και πάλι στην Σύρο μιλάει με έκπληξη και θαυμασμό για τα καινούργια σπίτια, καμιά εκατοστάρια, που είχαν χτιστεί στις πλαγιές του λόφου πάνω από το λιμάνι. Prokesch von Osten, Anton, *op.cit.*, I, σελ.55, II, σελ.5 και Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *op.cit.*, σελ.26-7

40 Τον Οκτώβριο του 1823 εγκαθιδρύεται ελληνική αστυνομία και λιμενάρχης για την επίβλεψη του λιμανιού, ενώ ταυτόχρονα οργανώνεται και το πρώτο υποτυπώδες δικαστήριο. Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας μέχρι της εγκαταστάσεως της βασιλείας, Β', Αθήνα, 1862, σελ. 22 (γράμμα από την Σύρο της 9 Μαΐου 1823). Η διευκρίνιση αυτή έγινε ύστερα από την αντίδραση της Ελληνικής Διοίκησης, που με έγγραφο της εξηγούσε στους Συριανούς ότι η Γαλλική προστασία αποσκοπεί να τους προστατέψει από τους Τούρκους και άλλους εχθρούς και όχι να τους αποσπάσει από την «ολομέλειαν του Ελληνικού έθνους». Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *loc.cit.*

Επανάσταση και πλέον προσφέρει, μεγάλα ποσά στο στόλο της Ύδρας.⁴¹ Το 1825, οι Χιώτες δημιουργούν «Σώμα Πολιτικών» για την διεκδίκηση των συμφερόντων τους και την έμπρακτη βοήθεια για την απελευθέρωση της Χίου.⁴² Παράλληλα, συνεχίζεται κανονικά η ανοικοδόμηση και η οργάνωση του νέου οικισμού στο λιμάνι της Σύρου. Κατά μήκος της παραλίας χτίζονται μαγαζιά και αποθήκες. Ενώ στο λιμάνι, λόγω της αυξημένης κίνησης ελληνικών και ξένων πλοίων καθίσταται απαραίτητη η ανοικοδόμηση προσωρινών εγκαταστάσεων, οι οποίες θα φιλοξενήσουν το τελωνείο, τα λαζαρέττα και το υγειονομείο. Σιγά σιγά, λοιπόν, έχει επέλθει η εμπορική ανάπτυξη στον οικισμό και έτσι οι κάτοικοι έχοντας πλέον την οικονομική δυνατότητα χτίζουν τα πρώτα, μικρά και προσωρινά σπίτια τους. Το 1824 ζητούν άδεια από την Προσωρινή Διοίκηση για την οικοδόμηση εκκλησίας. Στα χρόνια της Επανάστασης λειτουργούν και τα πρώτα σχολεία και το 1823 ιδρύθηκε το νοσοκομείο, το οποίο το 1825 λειτουργούσε σε ιδιαίτερο κτήριο και δεχόταν ασθενείς και τραυματίες από όλη την Ελλάδα.⁴³

41 Στις συριανές εφημερίδες γράφεται ότι ήταν τόσα πολλά αυτά που πρόσφεραν οι Σύριοι στον Αγώνα, που χαρακτηριστικά αναφέρεται «ως να ήθελεν είναι η Σύρα το Ταμείον του Έθνους», Βλαχογιάννης, Ιωάννης, *op.cit.*, τμ.2, σελ.60 (έγγραφο αριθμ.134, 6 Απριλίου 1827, των δημογερόντων της Ερμούπολης)

42 *Ibid.*, τμ.2, σελ.14-18 και Οργάνωσαν επίσης, το 1827 την εκστρατεία του Φαβιέρου, η οποία δυστυχώς ήταν μια αποτυχημένη προσπάθεια απελευθέρωσης της, *ibid.*, τμ.3 και 4

43 Το νοσοκομείο αναπτυσσόταν γύρω από δύο εσωτερικές αυλές, μία ορθογωνική και μία τριγωνική, με περιμετρικές τοξοστοιχίες. Από τα σχέδια ακουαρέλας του Weiler γίνεται φανερό ότι το τμήμα με την ορθογωνική αυλή ήταν το

1826

Έρμούπολης

Σύμφωνα, με την ραγδαία άνθηση και ανάπτυξη του οικισμού καθίσταται απαραίτητη η ονοματοθεσία του. Παύει, λοιπόν, να είναι μια ανώνυμη μετεγκατάσταση και λαμβάνει το όνομα Ερμούπολις. Η τελετή ονοματοθεσίας έγινε το 1826 στη νεόχτιστη εκκλησία της Μεταμόρφωσης, με πρωτοβουλία του Δρόσου Μανσόλα και του Χιώτη Λουκά Ράλλη.⁴⁴ Το επόμενο βήμα των Ερμούπολιτών ήταν η εκλογή των πρώτων δημογερόντων. 11 Τον Απρίλιο του 1827, στην Γ΄ Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας, και το 1829, στην Δ΄ Εθνική συνέλευση, οι πληρεξούσιοι της Σύρου ζητούν και τονίζουν τα δικαιώματα και την προσφορά τους στον Αγώνα.⁴⁵

Το 1828, με τον ερχομό του Καποδίστρια, η Ερμούπολη αποτελεί

παιλιότερο. Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *op.cit* σελ. 102-4

44 Για την επισημοποίηση της συγκρότησης της κοινότητας ήταν αναγκαίο η διαλογή ονόματος για την νέα αυτή πόλη. Προτάθηκαν πολλές ονομασίες, αλλά αυτή που έγινε τελικά δεκτή ήταν αυτή του Χιώτη Λουκά Ράλλη. Ο ίδιος χαρακτηριστικά περιγράφει αυτή την μοναδική σκηνή της ονοματοθεσίας στις «Αναμνήσεις» του, όπου αναφέρει: «... τότε μεταξύ των άλλων αναστάς κι εγώ, είπα. Κύριοι, υπό την σκέψη του Ερμού, Εφόρου του εμπορίου, συνέστη και προήχθη η πόλις αυτή, δίκαιον και πρόπον διά τούτο, νομίζω, να την αφιερώσωμεν εις τον Κερδώνον Ερμήν, και να την ονομάσωμεν "Ερμούπολιν", "Ερμούπολιν! Ερμούπολιν! αντήχησαν πανταχόθεν όλων αι φωναί και συνετάχθη κατά συνέπειαν πρωτόκολλον, το οποίον παραλαβών ο κυρ' Μανσόλας, ενήργησε παρά τη Κυβερνήσει και έκτοτε καθιερώθη το όνομα της νέας πόλεως "Ερμούπολις". *ibid.*, σελ.28-29 και Βλαχογιάννης, Ιωάννης, *op.cit.*, τμ.4, σελ.449-482, αναδημοσιεύονται οι Αναμνήσεις του Λ. Ράλλη και βλ. Βακαλόπουλος Απόστολος, Έλληνες πρόσφυγες στην επαναστατημένη Ελλάδα και κατά την περίοδο Καποδίστρια - Όθωνα (1821-1850), εκδ. Σταμούλης Αντ., Θεσσαλονίκη, 2016, σελ.77

45 Για τους δημογέροντες και την δράση τους. Βλαχογιάννης, Ιωάννης, *op.cit.*, τμ.4, *passim*

πλέον πόλη με 13.805 κατοίκους.⁴⁶ Στην νέα διοικητική διαίρεση της τότε Ελληνικής επικράτειας η Ερμούπολη ορίζεται ως έδρα ολόκληρης της επαρχίας, αποκτώντας νέες διοικητικές αρχές με περισσότερη και συστηματική οργάνωση. Επομένως, την ίδια χρονιά ανασυγκροτείται επίσημα το Εμποροδικείο⁴⁷ και οικοδομείται το ταχυδρομείο.⁴⁸ Το 1829, λόγω του διαμετακομιστικού εμπορίου με το οποίο ενεργούσαν οι Ερμούπολιτες, ιδρύθηκε το πρώτο ασφαλιστικό κατάστημα. Οι ιδρυτές ήταν Χιώτες και ονομάστηκε «Ελληνικόν Ασφαλιστικόν Κατάστημα». Μέχρι το 1832, είχαν δημιουργηθεί στην Σύρο πέντε ασφαλιστικά καταστήματα.⁴⁹

Ιδιαίτερος ζήλος παρατηρείται για θέματα παιδείας. Ιδρύονται τα πρώτα δημόσια αλληλοδιδασκτικά σχολεία, όμως είναι η εποχή του Καποδίστρια και των μεγάλων αναταραχών για την Σύρο και όλα τα εγχειρήματα για την παιδεία παρέμειναν σε αναμονή έως τις 27 Σεπτεμβρίου 1831, με την δολοφονία του Καποδίστρια. Τότε η Σύρος υποτάσσεται στην προσωρινή

διοίκηση της διακυβέρνησης της χώρας έως το 1833 με την άφιξη του Όθωνα στην Ελλάδα.

Αρχίζει, λοιπόν, μια εποχή ακμής για την Ερμούπολη. Η πόλη οργανώνεται, αναπτύσσεται και εξελίσσεται ενισχύοντας την οικονομική και πολιτιστική ζωή. Τον Απρίλιο του 1833, η χώρα διαιρείται διοικητικά σε νομούς. Η Σύρος υπάγεται στον νομό των Κυκλάδων και η Ερμούπολη ορίζεται πρωτεύουσα ολόκληρου του νομού. Διορίζεται ο πρώτος νομάρχης και ψηφίζεται ο θεσμός των δημάρχων. Οι πρώτες εκλογές, όμως θα πραγματοποιηθούν το 1835, με εκλεγμένο πρώτο δήμαρχο τον Γεώργιο Πετρίτση.⁵⁰

Πολυάριθμα έγγραφα έχουν σωθεί για την δράση των δημάρχων της Ερμούπολης. Μέσω των έργων τους, και σε συνδυασμό με την τοπική αυτοδιοίκηση υπήρξε ραγδαία ανάπτυξη στην πόλη. Η πλειοψηφία των δημάρχων ήταν φτασμένοι έμποροι, δραστήριοι, οξυδερκείς και ευρηματικοί. Σημαντικότεροι είναι οι

46 Στα αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας 1821-1832, χαρακτηριστικά διακηρύσσεται ότι: «η Ερμούπολις μόνη συστήνει την Σύρον· χωρίς αυτήν η Σύρον ήτον και θέλει να είναι μηδέν!». Αι Εθνικαί Συνελεύσεις, τμ. Β', Αθήνα, 1973, σελ. 215-216 (έγγραφο της 11 Ιουλίου 1829 προς την Δ' Εθνική Συνέλευση, που το υπογράφουν οι πληρεξούσιοι της Ερμούπολης)

47 Βλαχογιάννης, Ιωάννης, *op.cit.*, τμ. 3, *passim*

48 Το 1828, η Ερμούπολη αποτέλεσε μία από τις πέντε πόλεις, όπου εγκαταστάθηκαν τα πρώτα ταχυδρομεία. Γενική Εφημερίς, Γ', αριθ. 72, 29 Σεπτεμβρίου 1828, και Μπίτσης, Λ., Η οργάνωσις του Κράτους από του 1821 μέχρι του 1845 αναφερόμενη εις τας Κυκλάδας Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών 9, 1971-1973, σελ. 639-640

49 Αναφορικά τα πέντε ασφαλιστικά καταστήματα είναι τα εξής: Ελληνικόν Ασφαλιστικόν Κατάστημα, Φιλεμπορική Εταιρεία, Εταιρεία των φίλων ασφαλιστών, Ασφαλιστική Εταιρεία ο Φοίνιξ, Ασφαλιστικόν κατάστημα ο Ερμής. Η βιβλιογραφία αυτή για τα πρώτα ασφαλιστικά καταστήματα συλλέχθηκε από δημοσιεύσεις της εποχής από τον Βλαχογιάννη, Ιωάννη, *op.cit.*, τμ. 4, *passim* (από Αθήνα, 3 Δεκεμβρίου 1832)

50 Τον Απρίλιο του 1830, εκδηλώνονται οι πρώτες βίαιες αντιδράσεις, στην προσπάθεια του Κυβερνήτη να εφαρμόσει ειδικό νομοσχέδιο για τους εμπόρους. Οι αντιδράσεις θα κορυφωθούν το 1831, όταν η Σύρος θα πρωτοστατήσει μαζί με την Ύδρα στον αγώνα κατά του Καποδίστρια, με κύριο αίτημα την καθιέρωση συντάγματος. Βλαχογιάννης, Ιωάννης, *op.cit.*, τμ. 4, σελ. 175-176 (από Γενική εφημερίδα, αριθ. 33, 30 Απριλίου 1830)

Χιώτες Νικόλαος Πρασσακάκης, Ιωάννης Ράλλης, Αμβρόσιος Δαμαλάς, Δημήτριος Βαφιαδάκης και Κωνσταντίνος Τσιροπινάς και άλλους Σμυρναίους, Αμφισσιώτη, Σερραίο και Τριπολιτσιώτη, αναφορικά από τους πρώτους.⁵¹ Τότε σχεδόν όλοι οι κάτοικοι συμμετείχαν στα κοινά, καθώς ήταν τιμή τους.⁵²

Ως έδρα των Κυκλάδων η Ερμούπολη συγκέντρωσε όλες τις διοικητικές και δικαστικές αρχές.⁵³ Εγκαθίστανται, οι πολιτικές και ποινικές φυλακές⁵⁴ και άλλες τοπικές αρχές, το λιμεναρχείο, το υγειονομικό, το ταχυδρομείο και η αστυνομία, που οργανώνονται συστηματικά. Το 1858, λειτουργεί στην Ελλάδα η τηλεγραφική επικοινωνία και η Ερμούπολη απέκτησε πρώτη τηλεγραφικό σταθμό.

Επιπροσθέτως, η Ερμούπολη καθίσταται η έδρα πολλών ευρωπαϊκών

προξενείων. Τα πρώτα ιδρύθηκαν τον 18ο αιώνα και ήταν της Γαλλίας, της Βενετίας και της Αγγλίας. Τον επόμενο αιώνα παρατηρείται αύξηση, καθώς έρχονται στο νησί πρόξενοι ή υποπρόξενοι της Γαλλίας, της Αγγλίας, της Ιταλίας, της Αυστρίας, της Γερμανίας, των Κάτω Χωρών, της Νορβηγίας, της Δανίας, της Σουηδίας, της Τουρκίας ακόμη και προξενικός πράκτορας της Αμερικής.⁵⁵

Το 1837 σχεδιάστηκε το ρυμοτομικό και πολεοδομικό σχέδιο και αργότερα χτίζονται ολομάρμαρα οικοδομήματα, δημόσια και ιδιωτικά. Με ιδιαίτερη μέριμνα, επίσης, διαμορφώνονται η λιθόστρωση των δρόμων και των πλατειών, η ύδρευση, η αποχέτευση, ο φωτισμός, η καθαριότητα των κοινόχρηστων χώρων και η ασφάλεια των πολιτών.⁵⁶

Ως προς την δημόσια υγεία, από

51 Μπίτσης, Λ., *op.cit.* σελ.632

52 Πρακτικά και Ψηφίσματα του Δημοτικού Συμβουλίου, τα οποία φυλάσσονται στο Αρχείο του Δήμου της Ερμούπολης. βλ. επίσης Γερασιμίδης, Κωνσταντίνος Γ., *Το πανόραμα Σύρου*, εκδ. Τυπογραφείον Εφημ. "Κήρυξ των Κυκλάδων", επιμ. Μονογιός Ε., Σύρος, 1933, σελ.33-41, 92-94 βλ. επίσης Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *op.cit.*, σελ.30-31

53 Έγραψε ο Θ. Ορφανίδης: «Δεν γνωρίζω κανέναν δήμον του Κράτους εκτός της Ερμούπολεως, μη εξαιρουμένου ουδ' αυτού του δήμου των Αθηναίων, όπου να γίνεται τόσον καλή χρήση των εισπραττόμενων φόρων, όπου και αρχαί και πολίται να συντελώσι τσοσούτον εις τα κοινωφελή έργα. Φαίνεται ότι όστις γινώσκει πως κερδίζονται τα χρήματα, αυτός ηξεύρει και να τα δαπανά καλώς. Η πρωτεύουσα μας ήθελεν αλλάξει μορφήν, εάν ηδύνατο να μαθητεύση παρά τοις Ερμούπολιταις· λαλώ εν συνειδήσει». Ορφανίδης, Θεόδωρος, Ποιήσεις, Α', εκδ. Π. Σούτσα-Α. Κτενά, Αθήνα 1859, σελ.220, σημ.6

54 Το πρώτο κτήριο των φυλακών, «οίκημα σεσαθρωμένον και σχεδόν ετοιμόρροπον», ήταν κοντά στα ερείπια του αρχαίου θεάτρου, δηλαδή στη συνοικία της Κοίμησης. Το είχαν νοικιάσει από το 1844, αλλά ήταν κακή η θέση του και δυσανάλογος ο χώρος με τον αριθμό των κρατουμένων. Από πολύ νωρίς άρχισαν οι ενέργειες για την οικοδόμηση κατάλληλου κτηρίου. Σώζονται αρχιτεκτονικά σχέδια για τις φυλακές στη Σύρο, του 1858. Το 1861, διάλεξαν και το κατάλληλο οικόπεδο στην θέση Βαπόρτια. Όμως, τελικά, δεν χτίστηκε νέο κτήριο, αλλά χρησιμοποιήθηκε για φυλακές ένα τμήμα του Λοιμοκαθαρητηρίου. Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *loc.cit.*

55 Πολλά στοιχεία επίσης για τους πρόξενους στην Σύρο είναι δημοσιευμένα στις τοπικές εφημερίδες και στα βιβλία των περιηγητών. Πασχάλης, Δημήτριος Π., «Πρόξενοι και προξενεία εις τας νήσους επί Τουρκοκρατίας», *Ημερολόγιον Μεγάλης Ελλάδος*, Αθήνα, 1931, σελ.437-456

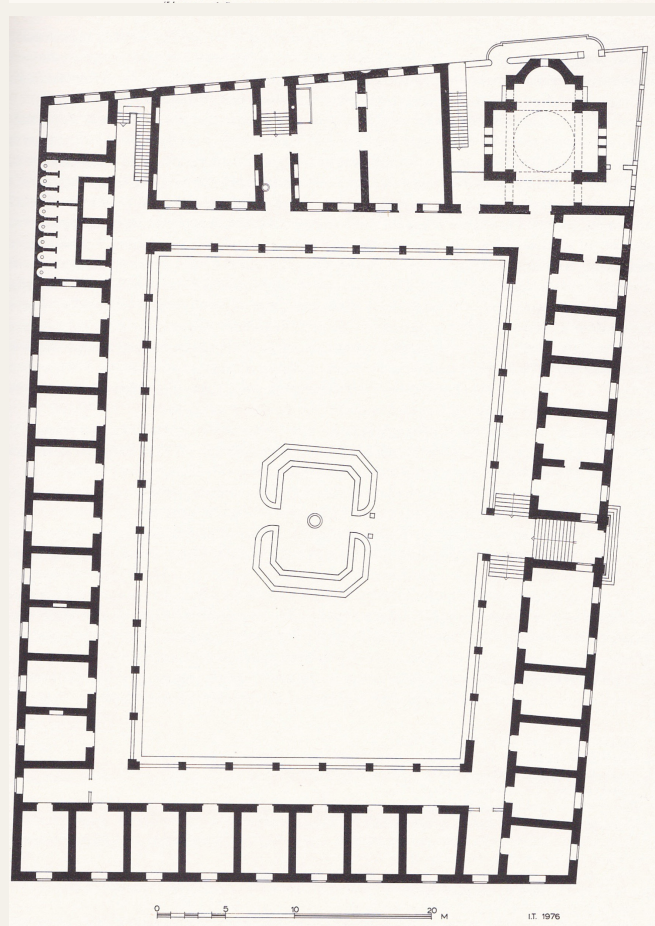
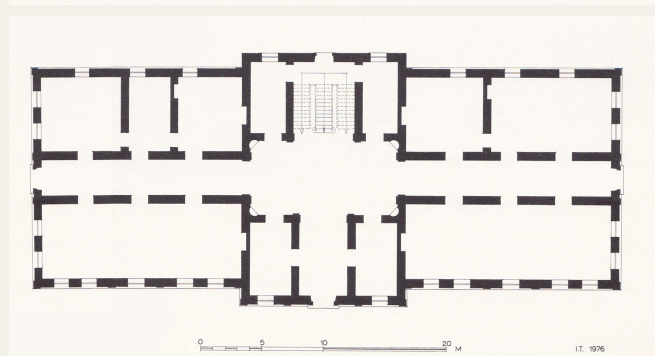
56 Ακόμα, από τον Ιούλιο του 1856, άρχισε η τοπική εφημερίδα Ένωσις να δημοσιεύει υποδείξεις για την καλύτερη και αποτελεσματικότερη οργάνωση της πόλης, με τίτλο «Αι Χίλια και Μία επιθυμίες της Ένωσις». Ένωσις, αριθ.215, 20 Ιουλίου 1856. Η δημοσίευση των «επιθυμιών» διακόπηκε στον αριθ.262, 14 Ιουνίου 1857

τον 18ο αιώνα είχαν καθιερωθεί μέτρα κάθαρσης και κατά την βασιλείας του Όθωνα εγκαθιδρύονται το λοιμοκαθατήριο⁵⁷ και το υγειονομικό, λόγω της μεγάλης συγκέντρωσης πλοίων και εμπορευμάτων από την Ευρώπη και τις Χώρες της Ανατολής. Το 1837, το νοσοκομείο μετατράπηκε σε δημοτικό. Το 1886 ιδρύθηκε το Γαλλικό Νοσοκομείο και στα τέλη του αιώνα η Ιατρική Εταιρεία. Επίσης, το νησί διέθετε και οδοντιάτρους και φαρμακοποιούς. Παρ' όλες τις εγκαταστάσεις και τον εξοπλισμό υγείας που διέθετε το νησί δεν απέφυγε τις μεγάλες επιδημικές ασθένειες.⁵⁸ Οι Ερμούπολίτες φρόντιζαν τις μειονότητες, δημιουργώντας το 1856 το Ορφανοτροφείο Αρρένων και το 1874 το Ορφανοτροφείο Θηλέων, το 1872 το Πτωχοκομείο και το 1908 το Άσυλο των Φρενοβλαβών.

Οι Ερμούπολίτες είχαν ως πρωταρχικό μέλημά την ευημερία του τόπου τους, αλλά ενδιαφέρονταν να συνδράμουν στις εξελίξεις του ελληνικού κράτους, όπως το 1862 στο «κίνημα» του Λεωτζάκου και το 1866 στην Κρητική Επανάσταση. Το 1862, ήταν μια χρονιά δύσκολη για την Ελλάδα, λόγω των αγώνων για την κατοχύρωση του Συντάγματος που οδήγησαν στην έξωση του Όθωνα,

57 Το 1842, χτίστηκε στην Ερμούπολη το μεγαλύτερο λοιμοκαθατήριο ολόκληρου του ελληνικού κράτους. Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *op.cit.*, σελ.110-15

58 Την χολέρα το 1854, την ευλογιά το 1873 και το 1888, τον δάγγειο πυρετό το 1881 και την διφθερίτιδα το 1881-1882, όπου το νησί θρήνησε πολλά θύματα. Γι' αυτό το 1882, με πρωτοβουλία του νομάρχη ορίστηκε επιτροπή αποτελούμενη από γιατρούς και τον έμπορο Παντιά Ράλλη, για την εξασφάλιση και συστηματοποίηση μέτρων προς όφελος της δημόσιας υγείας. *Ibid.*, σελ.33

η Σύρος συνέβαλε στέλνοντας την στρατιωτική της φρουρά.⁵⁹ Το 1858, μετά τις πρώτες συγκρούσεις πριν την κήρυξη της Κρητικής Επανάστασης φτάνουν στην Σύρο οι πρώτοι πρόσφυγες και το 1866 με την έναρξη της Επανάστασης, γίνεται καταφύγιο καταδιωγμένων. Τα σχολεία, οι εκκλησίες και το λοιμοκαθατήριο προσφέρονται για την στέγαση τους, ενώ πραγματοποιούνται έρανοι για την οικονομική τους ενίσχυση. Η Σύρος ορίζεται ως κέντρο ανεφοδιασμού για τον αγώνα και ατμόπλοια της Ελληνικής Ατμοπλοΐας συνδράμουν σ' αυτόν.⁶⁰

Όμως, η Σύρος δεν έπαψε ποτέ να υποδέχεται κατατρεγμένους Έλληνες και να συνεισφέρει σε συμφορές εκτός ελλαδικού χώρου. Το 1858, ακολούθησαν συνεισφορές στην Γαλλία λόγω πλημμύρων και στην Ιταλία το 1879 λόγω θεομηνίας και στην Ισπανία το 1880. Το 1881, ο Δήμος στάθηκε ξανά στην Χίο μετά τον καταστροφικό σεισμό και στην πυρκαγιά της Τρίπολης. Το 1882, φτάνουν στην Ερμούπολη ομογενείς από την Αίγυπτο ύστερα από εξέγερση. Το 1897 στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο και

το 1922 στην Μικρασιατική καταστροφή, βρίσκουν επίσης καταφύγιο χιλιάδες Έλληνες της Μ. Ασίας.⁶¹

Αναφορικά με τα παραπάνω, η Ερμούπολη αποτελεί την δεύτερη πόλη του κράτους μετά την Αθήνα, με πληθυσμό περίπου 20000 κατοίκους, ενώ είναι η πρώτη σπουδαιότερη πόλη στο εμπόριο και την βιομηχανία. Παρ' όλα αυτά, θα πραγματοποιηθούν κάποιες διαφοροποιήσεις στα τέλη του 19ου αιώνα, οι οποίες θα είναι επιζήμιες για το μέλλον της, ενώ ταυτόχρονα θα αναδειχθούν σε εμπορικά και βιομηχανικά κέντρα άλλες πόλεις, όπως ο Πειραιάς, η Πάτρα⁶² και η Καλαμάτα. Χαρακτηριστικά, η διάνοιξη του Ισθμού της Κορίνθου το 1882 και η ανάπτυξη των σιδηροδρόμων, με τα οποία η Ερμούπολη θα χάσει την πρωταρχική της σημασία. Επιπροσθέτως, μετά τους Βαλκανικούς πολέμους το 1912, με την προσάρτηση της Ηπείρου, της Μακεδονίας, της Χίου, της Σάμου, και της Κρήτης στην Ελλάδα, δημιουργούνται νέα εμπορικά κέντρα σε καίριες θέσεις για την ανάπτυξη και την ευημερία τους. Έτσι θα επέλθει η παρακμή

⁵⁹ Για πιο λεπτομερείς περιγραφή του κινήματος του Λεωτζάκου δημοσιεύονται στην εφημερίδα 'Ενωσις, ΙΑ', αριθ.410, 12 Μαΐου 1862

⁶⁰ Δημοσιεύεται έκθεση της Ελληνικής Ατμοπλοΐας για την δράση της Εταιρίας στον Κρητικό Αγώνα. Ερμούπολις, Δ', αριθ.194, 14 Ιουνίου 1868

⁶¹ Το 1922, έχτισαν οι Αμερικάνοι στην περιοχή των Λαζαρέττων κτίρια για τους πρόσφυγες, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν αργότερα ως Ορφανοτροφείο θηλέων, ενώ σήμερα στεγάζουν τις στρατιωτικές υπηρεσίες. Γερασμίδης,Κωνσταντίνος, *op.cit.*, σελ.111-112

⁶² Η σταφιδοκαλλιέργεια απέδιδε περισσότερο από τις άλλες καλλιέργειες, γι' αυτό και η επέκταση της συνεχίζεται αμείωτη και στις επόμενες δεκαετίες. Οι εξαγόμενες ποσότητες σταφίδας από το λιμάνι της Πάτρας αυξάνονται εντυπωσιακά και το συνάλλαγμα που εισρέει στην περιοχή πολλαπλασιάζεται. Μαζί τους αυξάνονται και οι εισαγωγές ευρωπαϊκών προϊόντων, που αποτελούνται κυρίως από σιτηρά, αποικιακά και βιομηχανικά προϊόντα. Εμπορική, λοιπόν, πόλη ήδη από τα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας, η Πάτρα γίνεται μετά την ανεξαρτησία το κύριο εξαγωγικό κέντρο της χώρας, γεγονός που τη διαφοροποιεί τόσο από την Ερμούπολη (κέντρο εισαγωγικό-διαμετακομιστικό) όσο και από τον Πειραιά (λιμάνι εισαγωγικό, που ενέχει όμως τα σπέρματα της βιομηχανικής ανάπτυξης), Πατρώνης,Βασίλειος, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία: Οικονομία, κοινωνία και κράτος στην Ελλάδα (18ος-20ος αιώνες)*, εκδ.Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα, 2015, σελ.57

της Ερμούπολης. Όμως η οικονομική, πολιτιστική και κοινωνική ζωή της ήταν πρότυπο για πολλές πόλεις, και αποτέλεσε μια επιτυχημένη πολιτεία.

21: Αποψη του λιμανιού της Ερμούπολης,

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΧΙΟΥ - ΙΣΤΟΡΙΑ ΧΙΟΥ

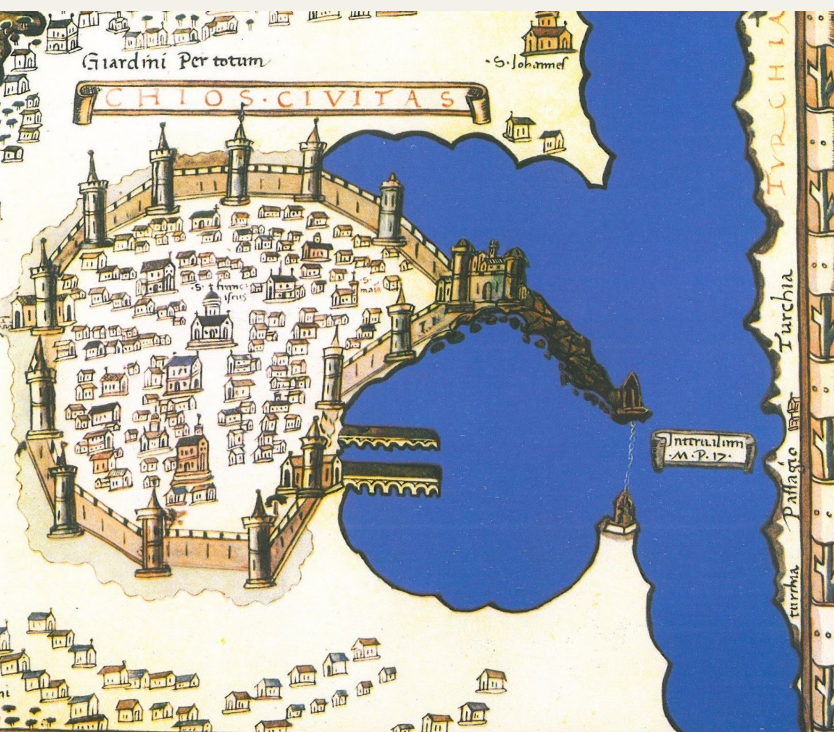
Η Χίος κατοικείται ήδη από τα ομηρικά χρόνια. Βρίσκεται στο βορειοανατολικό Αιγαίο, σε άμεση γειτνίαση με τα παράλια της Μικράς Ασίας, ενώ η Χώρα, στο ανατολικό τμήμα του νησιού, στο στενό μεταξύ Χίου και Σμύρνης, αναδεικνύει την στενή σχέση μεταξύ των δύο πόλεων. Αποτέλεσε σταθμό στο εμπορικό δίκτυο νοτίου Αιγαίου-Κωνσταντινούπολης και αποκλειστική παραγωγός της μαστίχας.⁶³

Τα χωριά του νησιού χωρίζονται σε τρεις μεγάλες ζώνες, ανάλογα με την περιοχή. Στα βόρεια βρίσκονται τα Βορειόχωρα, με τα περισσότερα δάση κυρίως από πεύκα, τα Καμποχώρια, στον Κάμπο με σπυροφόρα δέντρα και ελιές, ευνοούμενα από τις πηγές και ρεματιές των περιμετρικών λόφων και τα Μαστιχοχώρια στο νότιο μέρος του νησιού, μεσαιωνικά, περιτειχισμένα χωριά -λόγω πειρατικών επιδρομών- που αναπτύχθηκαν με την καλλιέργεια και το εμπόριο μαστίχας.⁶⁴

Η Χώρα αναπτύσσεται σε μεγάλη πεδινή έκταση. Οριοθετείται δυτικά από λόφους, βόρεια από τους πρόποδες του Όρους Αίπους και νότια από τον Κάμπο. Στο βορειοδυτικό τμήμα της Χίου, παρατηρούνται σχιστολιθικά, πυριτολιθικά και ασβεστολιθικά

⁶³ Μπούρας, Χαράλαμπος Θ., *Χίος-Ελληνική παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 1992, σελ. 10-11

⁶⁴ Φιλιππίδης Δημήτρης, *Νησιά του Αιγαίου, Αρχιτεκτονική*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 2003, σελ. 94 και Μπούρας, Χαράλαμπος Θ., *Χίος-Οδηγός της Ελλάδος*, εκδ. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος (ΕΤΕ), Αθήνα, 1974, σελ. 7

πετρώματα. Το κεντρικό και νότιο τμήμα, αντιθέτως παρουσιάζει ιζηματογενή πετρώματα, όπως ερυθροί άργιλοι και ιλύς, πράσινοι άμμοι και χαλίκια, κροκαλοπαγή και σιδηρούχοι ψαμμίτες. Το υπόλοιπο μέρος του νησιού απαρτίζεται από ασβεστόλιθους και δολομίτες.⁶⁵

Το νησί έχει μακράιωνη ιστορία.⁶⁶ Πέρασε από διάφορες κατοχές κυριαρχίας ανά τους αιώνες. Το 1124-25 οι Βενετοί πρώτοι λαμβάνουν υπό την κυριαρχία τους το νησί και το 1171-72 πραγματοποιείται η δεύτερη κατοχή από τους Βενετούς. Το 1222-54 ο αυτοκράτορας της Νίκαιας Ιωάννης Βατάτζης, ανακτά την Χίο. Με την συνθήκη του Νυμφαίου το 1261, παραχωρούνται δικαιώματα στους Γενουάτες για την εγκατάσταση εμπορικού σταθμού στο νησί. Το 1304-29 καταλαμβάνεται το νησί από τον Benedetto Zaccaria, με απόηχο την πρώτη Γενουοκρατία και την ενίσχυση των οχυρώσεων του κάστρου.⁶⁷

Η Γενουοκρατία που κυριάρχησε στο νησί από το 1346 έως το 1566, χαρακτηρίζεται από σταθερότητα και ανάπτυξη τόσο του αμυντικού συστήματος, όσο και της οργάνωσης της παραγωγής (μαστήχας, εσπεριδοειδών,

αμπελιών) και της ενίσχυσης της βιοτεχνίας (υφαντουργεία, μεταξουργεία, ανάπτυξη εξαγωγικού και διαμετακομιστικού εμπορίου). Η εποχή αυτή χαρακτηρίζεται από την άνθιση της αρχιτεκτονικής στην πόλη της Χίου.⁶⁸ Παρόλα αυτά, το 1347 και το 1380, λαμβάνουν χώρα συνομωσίες των Χίων κατά των Γενουατών· διακόπτοντας την σταθερότητα στο νησί, σε συνδυασμό με την ανεπιτυχή πολιορκία των Βενετών το 1431-1432, την επιδρομή των Τούρκων το 1455 και των Φλωρεντίνων το 1499.

Με αφετηρία το 1566, ξεκινά η περίοδος της Τουρκοκρατίας επί Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, η οποία θα διαρκέσει έως το 1912. Καθοριστικής σημασίας στοιχείο για την ανάπτυξη και την ευημερία του νησιού ήταν η παροχή προνομίων, τα οποία προέκυψαν λόγω της αμαχητί παράδοσης του νησιού και της παρουσίας στην Κωνσταντινούπολη ισχυρών Χίων.⁶⁹ Οι σημαντικότεροι από αυτούς τους “Εφόρους της Χίου”, ήταν ο Αλέξανδρος Μαυρογορδάτος, ο Δημήτριος Σκαναβής και ο Ιωάννης Ψυχάρης.

Το 1578, ξεκινά η λειτουργία του θεσμού της Δημογεροντίας, η οποία κατείχε αρμοδιότητες αυτοδιοίκησης

65 Βαλιάκος, Ηλίας, *Γεωλογία του Αιγαίου σύμφωνα με τη γεωλογική χαρτογράφηση των Besenecker*, εκδ. Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Κόσμου, Μικρά Ασία, 2006, πηγή: asiainior.ehw.gr

66 Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία της Άνας Κομνηνής το 1089, για την ύπαρξη παραλιακού φρουρίου.

67 Μονιούδη-Γαβαλά, Δώρα, *Πόλη Χίου (1830-1940): παλεοδομική εξέλιξη από τον τελευταίο αιώνα της οθωμανικής κατοχής στο ελληνικό κράτος*, ΕΜΠ, Αθήνα, 2004, σελ. 16

68 Η αρχιτεκτονική της Χίου της Γενουοκρατίας, την διαφοροποίησε από τους άλλους οικισμούς του Αιγαίου. Μονιούδη-Γαβαλά, Δώρα, *Η πόλη της Χίου. Κοινωνία, παλεοδομία, αρχιτεκτονική*, εκδ. Αθ. Πετρουλάκης, Αθήνα, 1996Α, σελ. 54 κ.έ.

69 Ένα εξ αυτών ήταν η άδεια για την ανοικοδόμηση των υπαρχόντων ναών και η απαγόρευση του βίαιου εξισλαμισμού. Αυτά, αναφέρονταν στην απαλλαγή από το παιδομάζωμα και από τον φόρο της Δεκάτης. Επίσης, επιβλήθηκε η αναγνώριση των διαθηκών των Χριστιανών και των διαφόρων συμφωνιών με συμβολαιογραφικές πράξεις. Μονιούδη-Γαβαλά, Δώρα, (2004), op.cit., σελ. 19

και η εξουσία της ήταν διοικητική, δικαστική και μερικώς εκτελεστική⁷⁰ και μεριμνούσε για την διατήρηση των ηθών και των εθίμων. Ως επί των πλείστων, την διοικητική οργάνωση του νησιού αναλάμβανε η χριστιανική ολιγαρχική αυτοδιοίκηση του χιακού πληθυσμού, ενώ ο ρόλος των Τούρκων περιοριζόταν στην έγκριση των αποφάσεων.⁷¹ Στον τομέα της οικονομίας, το εμπόριο αναπτύχθηκε ιδιαίτερα.⁷² Η Χίος κατείχε εξέχουσα θέση στο διεθνές εμπόριο ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Δύση, λόγω της ναυτικο-εμπορικής δραστηριότητας των Χίων.

Τα χρόνια αυτά βρίσκουν ιδιαίτερα πυκνό τον οικιστικό ιστό. Κατά την διάρκεια της Λατινοκρατίας το διοικητικό, εμπορικό και κοινωνικό κέντρο χαρακτηρίζεται ως το κέντρο της Civitas Chii και βρισκόταν σε άμεση σχέση με το λιμάνι και το κάστρο με την περιτειχισμένη πόλη. Το 1599, με

την εκστρατεία των Φλωρεντινών, υποβαθμίστηκε ο οικιστικός ιστός του κάστρου. Η κατοχή των Τούρκων διακόπηκε και από τους Βενετούς το 1694-95, στους οποίους οφείλεται η τελική μορφή των οχυρώσεων για τον εκσυγχρονισμό του κάστρου.

Η οργάνωση και η εξέλιξη της εκπαιδευτικής διαδικασίας στην Χίο, φανερώνουν τις οργανωμένες διαδικασίες αστικοποίησης ήδη από τον 18ο αιώνα. Μετά την ρωσοτουρκική συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή στις 10 Ιουλίου 1774, η οικονομική ανάπτυξη και η συσσώρευση πλούτου,⁷³ οδήγησαν τους εμπόρους στην οικονομική ενίσχυση για συστηματική εκπαίδευση.⁷⁴ Έτσι, το 1786 με πρωτοβουλία και χρήματα των ευπόρων Χίων συστήθηκε σχολείο, το οποίο έγινε αργότερα γνωστό στον ελλαδικό χώρο και την Ευρώπη, καθώς αναβαθμίστηκε σε πανεπιστημιακό επίπεδο, την περίφημη Σχολή της Χίου.

70 Η Δημογεροντία απαρτιζόταν από τριμελής έως πενταμελής επιτροπή, τα μέλη της οποίας εκλέγονταν αποκλειστικά από την ανώτερη τάξη. Ασκούσαν αστυνομικά καθήκοντα και ως δικαστές από την δικαιοδοσία τους εξαιρούνταν μόνο οι ποινικές δίκες. Υπό την εξουσία τους λειτουργούσαν: το Εμποροδικείο, το Ναυτοδικείο και το Μνημονείο (Συμβολαιογραφείο). Πιτσιπιού, Ιακώβου, «Πολιτική Ιστορία της νήσου Χίου κατά τους εσχάτους αυτής χρόνους», Ο Φανός της Μεσογείου, Κωνσταντινούπολη, Μάιος 1844, τ.Α', σελ.46-76

71 Οι Χίοι, ευφυείς και δραστήριοι, εξέλεξαν ικανούς αντιπροσώπους, οι οποίοι ουσιαστικά διοικούσαν το νησί χάρις στην διπλωματική τους ικανότητα προς την Τουρκική εξουσία. Μονιούδη-Γαβαλά, Δώρα, (2004), *op.cit.*, σελ.20

72 Στη χιακή βιβλιογραφία δεν υπάρχουν μελέτες για την οικονομία του νησιού, εν αντιθέσει εμφανίζονται οι οικονομικές δραστηριότητες ορισμένων χιακών οικογενειών. Αυτές βασίζονται σε βιβλιογραφικές πληροφορίες και δεν παρουσιάζουν τα αίτια, το μέγεθος και την πολυπλοκότητα των οικονομικών δραστηριοτήτων του νησιού. Αμαντος, Κωνσταντίνος, «*Το εμπόριον των Χίων προ του 1821*», Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, Αθήνα, 1958, τ.ΙΒ, σελ.178-185

73 Στη διάρκεια του 18ου αιώνα, ενισχύθηκε η εμπορική σημασία της Σμύρνης, η οποία αναδείχθηκε ως το σημαντικότερο διεθνές εμπορικό κέντρο της Ανατολικής Μεσογείου. Η μεγάλη αυτή ανάπτυξη της Σμύρνης οδήγησε στη σταδιακή υποβάθμιση της Χίου, με αποτέλεσμα ορισμένοι Χιώτες έμποροι να εγκατασταθούν στη Σμύρνη και να συμμετέχουν σε πολλούς τομείς της οικονομίας της. Φραγκάκη-Syrett, Έλενα, *Οι Χιώτες έμποροι στις διεθνείς συναλλαγές (1750-1850)*, εκδ. Αγροτική Τράπεζα Ελλάδος, Αθήνα, 1996, σελ.15

74 Οι έμποροι της Χίου αντιλήφθηκαν ότι δεν θα μπορούσαν να ανταγωνιστούν με επιτυχία τους ξένους συναδέλφους τους, ώστε να προσδεύσουν περαιτέρω επιχειρηματικά χωρίς την ανάλογη μόρφωση. Μονιούδη-Γαβαλά, Δώρα (2004), *op.cit.*, σελ.22

Οι έμποροι, χρηματοδοτούν και διοικούν το εκπαιδευτήριο, ενώ η Εκκλησία και συγκεκριμένα ο Μητροπολίτης ήταν τιμώμενο πρόσωπο χωρίς διοικητικές δικαιοδοσίες σε θέματα της εκπαίδευσης.

Το 1814-17 η Χώρα πλήττεται από την επιδημία πανώλους, την οποία ακολούθησε η καταστροφή της Χίου το 1822, προκαλώντας σφαγές, πυρπολήσεις και βανδαλισμούς στην πόλη και στον Κάμπο. Οι διασωθέντες Χίοι κατέφυγαν ως πρόσφυγες σε άλλες ελληνικές πόλεις και νησιά, όπως και στο εξωτερικό. Οι περισσότεροι εξ αυτών μετοίκησαν στη Σύρο, ως έμποροι και ναυτικοί, την κατέστησαν το κέντρο της ναυτιλίας και του ελληνικού εμπορίου και την πρώτη ναυτική πόλη της Ελλάδος.⁷⁵ Εκείνοι που διασκορπίστηκαν σε διάφορα οικονομικά κέντρα της Ευρώπης και λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας δεν επέστρεψαν ποτέ στο νησί.⁷⁶

Οι αντιεξουσιαστικές επιχειρήσεις, κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του Φαβιέρου,⁷⁷ το 1827, είχαν ως

⁷⁵ Βακαλόπουλος, Απόστολος, *Πρόσφυγες και προσφυγικόν ζήτημα κατά την Επανάστασιν του 1821*, εκδ. Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη, 1939, σελ.67 κ.έ. και Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *op.cit.*, σελ.25

⁷⁶ Αυτό αποδεικνύεται από το μεγάλο αριθμό των ιδιοκτησιών που πουλήθηκαν. Συνεπώς, η μετακίνηση και η οριστική εγκατάσταση εκτός Χίου αποτελούν από ένα αξιόλογο τμήμα του πληθυσμού και ιδιαίτερα της πόλης. Το χφ του Βιβλίου Χειρογράφων Γ΄ της Βιβλιοθήκης Κοραή περιέχει καταγραφή κατά συνοικίες των «...εις το Βαρούσι πυρπολυθέντων πύργων και οικιών, των οποίων οι δεσπότες διεσκορπισθήσαν εις την Ελλάδα και άλλα μέρη, όπου και διέμειναν, και των ονομάτων εκείνων οίτινες ήδη ηγόρασαν τους οικοτόπους αυτούς...». Μονιούδη-Γαβαλά, Δώρα, (2004), *op.cit.*, σελ.42

⁷⁷ Βακαλόπουλος, Απόστολος (2016), *op.cit.*

αποτέλεσμα την καταστροφή του νησιού, των οικοδομημάτων και την διασπορά του πληθυσμού. Από την άλλη πλευρά, η εκστρατεία αυτή άλλαξε την πολιτική στάση των Τούρκων ως προς τα οικιστικά θέματα του νησιού, καθώς θορυβήθηκαν και ήταν πλέον προσεκτικοί σε θέματα χωροθέτησης των αμυντικών συστημάτων.⁷⁸ Η σημαντικότερη προσπάθεια ανόρθωσης της κατεστραμμένης Χίου προήλθε από τη φιλοπατρία και τη συνδρομή των Χίων της Διασποράς.⁷⁹ Σε συνδυασμό με την ισχύ των Χίων αντιπροσώπων στην Κωνσταντινούπολη, δόθηκαν δυνατότητες και ελευθερίες που δεν είχαν οι ελληνικές κοινότητες άλλων πόλεων. Το 1830, ωστόσο, επανέρχεται ένα μέρος του εξοστρακισμένου πληθυσμού στο νησί, επαναφέροντας τις ανθρώπινες δραστηριότητες, καθώς η αντιπροσωπεία των Χίων ζήτησε από την Οθωμανική Κυβέρνηση την παραχώρηση των ιδιοκτησιών στους επιζώντες ιδιοκτήτες ή στους κληρονόμους τους, με την έκδοση

σελ.100

78 Οι Φλωρεντινοί κατόρθωσαν να καταλάβουν το φρούριο και την πόλη και να διατηρήσουν την κυριαρχία τους έως την άφιξη του οθωμανικού στόλου, που αντεπιτίθενται και τους νικά. Το γεγονός θορύβησε τους Τούρκους και απέδειξε πόσο ευάλωτη ήταν η Χίος σε ενδεχόμενη επίθεση. Απομάκρυναν, λοιπόν, όλον τον μη μουσουλμανικό πληθυσμό από το κάστρο, προκαλώντας μεγάλη αναταραχή και στην οικονομία του νησιού. Goffman, Daniel, *Izmir and the Levantine World (1550-1650)*, εκδ. University of Washington, Seattle, 1990, σελ. 166-170

79 Χαρακτηριστικό παράδειγμα της προσφοράς των Χίων της Διασποράς αποτέλεσε, το 1838, η ανοικοδόμηση του νέου (προσεισμικού) ναού των Αγίων Βικτώρων, ο οποίος ανακηρύχθηκε ως Μητροπολιτικός από τον Μητροπολίτη Κοσμά. Ζολώτας, Γεώργιος Ι., *Ιστορία της νήσου Χίου*, εκδ. Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα, 1923-1926, σελ. 49, 50

αυτοκρατορικού διατάγματος.⁸⁰

Με τον Τουρκικό νόμο περί Βιλαετιών (1864), η Δημογεροντία τελικά αποδυναμώθηκε, όμως τότε αναδείχθηκε το Δημοτικό Συμβούλιο στο οποίο συμμετείχαν Χριστιανοί. Το 1839, χαρακτηρίζεται ως η περίοδος των Οθωμανικών μεταρρυθμίσεων Τανζιμάτ, οι οποίες περιλάμβαναν αλλαγές “δυτικού τύπου” και ισονομία πολιτών, χριστιανών και μουσουλμάνων απέναντι στην εφαρμογή των κανονισμών.⁸¹ Ακολούθησαν άλλες εκσυγχρονιστικές μεταρρυθμίσεις, όπως αυτή του 1845 κατά την επίσκεψη του Σουλτάνου Μετζήτ, όταν οικοδομήθηκε το τέμενος Μετζητιέ -ανατολικά της περιοχής Βουνακίου και γειτονικά με την αγορά-, και αυτή του 1856 το Hatt-i Humayun, η οποία διαμόρφωσε τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των μη μουσουλμανικών θρησκευμάτων (μιλλέτ).⁸² Το 1845, εμφανίζεται για πρώτη φορά ο όρος “Κώδικες της

πόλεως Χίου”, ο οποίος περιλάμβανε προικοσύμφωνα, αγοραπωλησίες, διανεμητήρια, δωρητήρια κλπ..

Το χρονικό διάστημα από το 1873-85 το Δημοτικό Συμβούλιο οργάνωσε ένα πλήρες και συστηματικό δίκτυο αστικών λειτουργιών,⁸³ το οποίο αποτελούσε τον μοναδικό συνομιλητή της οθωμανικής Διοίκησης και τη συγκρότηση, των υπηρεσιών, την υποδομή και τον εξωραϊσμό της πόλης.

Το δεύτερο καταστρεπτικότερο γεγονός που έπληξε το νησί και άφησε στο πέρασμα του χιλιάδες νεκρούς και ρημαγμένα οικοδομήματα, ήταν ο σεισμός του 1881. Ως επακόλουθο του ήταν η απώλεια κάθε ίχνους της παλαιάς δομής της πόλης.⁸⁴ Αναγκαία και αποτελεσματική κρίθηκε η βοήθεια του Δήμου στην προσπάθεια οργάνωσης της ζωής της πόλης μετά τον σεισμό.⁸⁵ Επιπροσθέτως, καθοριστική ήταν η στάση της Δημογεροντίας και του Δημοτικού

80 Για την απόδοση των ιδιοκτησιών συντάσσονται Αυτοκρατορικοί Τίτλοι ιδιοκτησίας (Μουλκανμέ), οι οποίοι έφεραν το Αυτοκρατορικό μονόγραμμα (τουγρά) και χρονολογίες από το 1833-1839. Από την απόδοση εξαιρούνται όσοι απέκτησαν ξένη υπηκοότητα ή διαβατήρια. Την πρώτη χρονική προθεσμία ακολούθησαν άλλες δύο, ώστε να εμφανιστούν οι ιδιοκτήτες. Οι ιδιοκτήτες έπρεπε να αποδείξουν στο Ιεροδικείο μέσω των Δημογερόντων την ιδιοκτησία ή την κληρονομική τους ιδιότητα και να δηλώσουν ότι αποδέχονται την Οθωμανική υπηκοότητα. Στην αντίθετη περίπτωση οι περιουσίες περιήλθαν σε άλλους. Μαυρόπουλος, Χρίστος, *Τούρκικα έγγραφα αφορώντα εις την Ιστορίαν της Χίου*, χειρόγραφο, Αθήνα, 1920, σελ.94-97

81 Χαρακτηριστικό δημογραφικό δεδομένο είναι η ισχυρή πλειοψηφία του Ορθόδοξου χριστιανικού πληθυσμού σε σχέση με τον μουσουλμανικό, το μέγεθός του αναλογικά εξαιρετικά μικρό. βλ. Μονιούδη-Γαβαλά, Δώρα, (2004), πίνακα σελ.21

82 Unknown, *Rescript of Reform- Islahat Fermanı*, εκδ.Boğaziçi University, Atatürk Institute of Modern Turkish History, Κωνσταντινούπολη, 1856, πηγή: anayasa.gen.tr

83 Σύμφωνα με τα πρακτικά του Δημοτικού Συμβουλίου (1873-1885), στις αρμοδιότητές του ήταν η οικονομική δραστηριότητα της πόλης, η διαχείριση των δημόσιων χώρων, τα έργα υποδομής (ύδρευση, αποχέτευση, πυρόσβεση, οδοποιία), οι υπηρεσίες φωτισμού, καθαριότητας, πυρόσβεσης, ο εξωραϊσμός της πόλης κ.ά.

84 Στην πόλη της Χίου σε 18000 υπολογίστηκαν οι άστεγοι, ενώ οι νεκροί, τραυματίες και επιζήσαντες -στην αστική περιοχή, τα λιβάδια και τον Κάμπο- ήταν αντίστοιχα 897, 339 και 25.000. Στο φρούριο, όπου κατοικούσαν μόνο Μουσουλμάνοι και Εβραίοι 174, 40, 1306. Άγνωστος, *Εκθεσις του σεισμού του επισυμβάντος τη 22ο Μαρτίου 1881*, Σμύρνη, 1881

85 Αναλυτικά για την αντιμετώπιση και την αποκατάσταση των μετασεισμικών προβλημάτων που είχε να αντιμετωπίσει η πόλη, βλέπε Μονιούδη-Γαβαλά, Δώρα, (2004), op.cit., σελ.94-96

30: Φωτογραφία της Καλλιμασιάς μετά το σεισμό το 1881
31: Αποψη της Αντλιοταρίας μετά το σεισμό. Στα εικονιζόμενα κτίρια διακρίνεται η χρησιμοποίηση λαξευτής είσοδο μη τοιχοποιίας στις προσόψεις, η χρησιμοποίηση αρχαγοθροδμή στους εσωτερικούς τοίχους, η κατασκευή τόξο των υπερθύρων με εναλλασσόμενων Χρωμίτων θολίτες, η κατασκευή αετωμάτων, η χρήση γερμανικών παραθύροφύλλων

32: Η πόλη της Χίου μετά το σεισμό, φωτογραφία αδελφών Καστάνια

Συμβουλίου στο ζήτημα απόδοσης ευθυνών για την αποκατάσταση των βλαβών στα ακίνητα. Έτσι, λοιπόν, συνεργάστηκε το οθωμανικό με το ελληνικό κράτος και την Τοπική Αυτοδιοίκηση. Από όλη αυτή την προσπάθεια δεν λείπει η συμβολή των Χίων της Διασποράς. Επιτροπές οργανώθηκαν σε πολλές ελληνικές πόλεις, όπως και στην Ερμούπολη, οι οποίες διέθεταν συνδρομές υπέρ των σεισμόπληκτων.

Το αξιόλογο ναυτικό της Χίου και η σημαντική διακίνηση των εμπορευμάτων στο λιμάνι της (από τις αποβάθρες του αυτοκρατορικού Τελωνείου, του Βροντάδο, των Βυρσοδεψείων και του Κάτω Αιγιαλού), υπήρξε άνθιση του εξαγωγικού της εμπορίου, η οποία αφορούσε κυρίως τα εσπεριδοειδή, την μαστίχα και τους ξηρούς καρπούς. Η ασφάλιση και ιδιαίτερα η ναυτιλιακή, η οποία ήταν άμεσα συνδεδεμένη με το εμπορικό ναυτικό ήταν εξίσου ανεπτυγμένη στη Χίο, εκείνη την εποχή.⁸⁶ Επίσης, η οικονομική ανάπτυξη των χιακών εταιρειών ήταν πιο επιτυχημένη σε διεθνείς εμπορικές και τραπεζικές δραστηριότητες, παρά εγχώρια. Προς τα τέλη του 19ου αιώνα, λειτουργούσαν στη Χίο τα υποπροξενεία της Γαλλίας, της Αυστροουγγαρίας, της Αγγλίας, της Ιταλίας και της Ισπανίας. Παράλληλα, αναπτύχθηκε η τάξη των Βιομηχάνων με την οργάνωση μονάδων βυρσοδεψίας, σαπωνοποιίας και αλευροποιίας.

Στην πόλη λειτουργούσαν πρακτορεία πολλών ατμοπλοϊκών εταιρειών, καθώς η Χίος συνδεόταν

με 43 λιμάνια της Μεσογείου και αποτελούσε σταθμό στους θαλάσσιους δρόμους από την Μαύρη Θάλασσα προς τους Αγίους Τόπους. Ωστόσο, ο οξύτατος ανταγωνισμός της ατμοκίνητης ναυτιλίας προς την ιστιοφόρο, από το 1885 και ο ανταγωνισμός των ξένων προκάλεσαν κρίση στην χιακή ναυτιλία και κατ' επέκταση στην οικονομία, ενώ οι Χίοι ναυτικοί καθυστέρησαν την αντικατάσταση των ιστιοφόρων με ατμόπλοια.

⁸⁶ Μεγάλος αριθμός ευρωπαϊκών ασφαλιστικών εταιρειών, συμπεριλαμβανομένων και των Lloyds είχαν αντιπροσώπους και δραστηριότητες στη Χίο. Μονιούδη-Γαβαλά, Δώρα, (2004), *op.cit.*, σελ.27

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ ΤΗΣ ΕΡΜΟΥΠΟΛΗΣ

Στις αρχές του 19ου αιώνα, οι περιηγητές αναφέρονται στην Άνω Σύρο ως τον μοναδικό οικισμό του νησιού και στα λείψανα της αρχαίας πόλης περιμετρικά του λιμανιού. Το 1821, καταπλέουν στο νησί οι πρώτοι πρόσφυγες, οι οποίοι εγκαθίστανται στην παραλιακή ζώνη. Κατοικούν σε αυτοσχέδια, διώροφα, ξύλινα παραπήγματα, τα οποία συνδυάζουν εμπορικές και παραγωγικές λειτουργίες, όπως καφενεία, εργαστήρια

και μαγαζιά.⁸⁷ Ο αριθμός των κτισμάτων έως το 1834 ξεπερνούσε τα 160.⁸⁸

Παρά την έλλειψη εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου,⁸⁹ ο οικισμός αναπτύσσεται γύρω από τις νεόκτιστες εκκλησίες: της Μεταμορφώσεως (1824) και της Κοίμησης και Ευαγγελίστριας των Καθολικών (1828-9), ενώ παρατηρούνται και διάσπαρτες, λιθόκτιστες κατοικίες, όπως περιγράφει ο J. Bory de Saint Vincent (1829).⁹⁰ Το 1833, με την άφιξη του Όθωνα στην Ελλάδα, ο οικισμός της Ερμούπολης παύει να θεωρείται προσωρινός και ορίζεται ως μόνιμη πλέον εγκατάσταση.

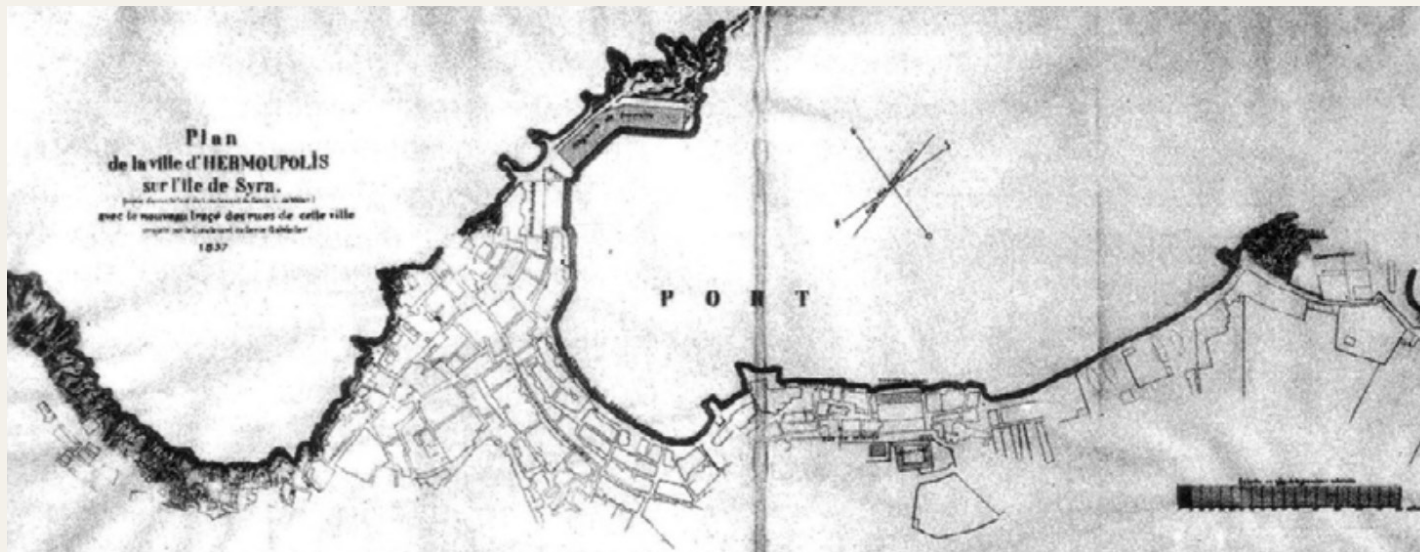
87 Κουφοδήμος, Απόστολος, *Χιώτες πρόσφυγες στη Σύρο: η συμβολή τους στη δημιουργία και στην οικονομική ανάπτυξη της Ερμούπολης*, εκδ. ΑΠΘ Φιλοσοφική σχολή Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Σύρος, 2007, σελ. 21

88 «Οι ευπορώτεροι εξ αυτών θέλοντες να χρησιμοποιήσωσι την ανώμαλον και βραχύωδη γην της νήσου ταύτης, και μη δυνάμενοι να εύρωσιν τόπον, διότι οι έντοποι δεν ήθελον να παραχωρήσωσιν ευκόλως εις αυτούς γην, ηναγκάσθησαν να δαπανήσωσιν αδρά χρήματα, να μωλώσωσι την θάλασσαν και ν' ανεγείρωσιν επί των μωλωμάτων οικοδομάς, καθ' όλην της Ερμουπόλεως την παραλίαν». Ένωσις, Θ', 18 Ιουνίου 1860, αριθ. 325

89 Η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού της Ερμούπολης, είχε ως αποτέλεσμα τον πολλαπλασιασμό των κτισμάτων σε περιορισμένο χώρο της παραλίας και των λόφων πάνω από το λιμάνι καθιστούν επιτακτική την ύπαρξη ρυμοτομικού σχεδίου για την οργάνωση της νέας πολιτείας. Observations sur l'état actuel d'Hermaupolis et du port Syra et sur le besoin inevitable de son amelioration, Γ.Α.Κ., Οθωμανική περίοδος, φ. 227, Syra Stadtbau βλ. επίσης Ένωσις, loc. cit., αριθ. 325 και Γ.Α.Κ., Σχέδιο πόλεως, νομός Κυκλάδων, Ερμούπολις, φ. 2, 1861

90 Bory de Saint-Vincent, Voyage de la Commission de Morée, εκδ. Chez F.G. Levrault, Paris, 1832-1838, σελ. 483

34: Τοπογραφικό σχέδιο της Ερμούπολης του Weber που χρησιμοποιήσε ως βάση για το ρυμοτομικό σχέδιο του Weiler το 1837

Το 1834, οικοδομούνται πολλά δημόσια κτήρια (αποθήκες διαμετακομίσεως, φάρος στο Νησάκι, Γυμνάσιο στο κέντρο της πόλης), ενώ την ίδια χρονιά ξεκινά η κατασκευή του μόλου. Η κατασκευή στο λιμάνι ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 1834, με σχέδια του αρχιτέκτονα Erlacher και συνεχίστηκε έως το 1842 από τον Weiler.⁹¹ Το 1861, για την ασφάλεια του λιμανιού, λόγω της προσχώρησης της θάλασσας στο σημείο που βρισκόταν το νησάκι, δημιουργήθηκε μία μεγάλη λωρίδα γης στην οποία κατασκευάστηκε το κτήριο του Τελωνείου.⁹² Το 1835, το Υπουργείο Στρατιωτικών αναθέτει στον Υπολοχαγό Μηχανικού L.Weber την τοπογράφιση του νέου οικισμού. Λόγω της ολιγόχρονης και ανεπαρκούς μελέτης του, την διόρθωση

του σχεδίου αναλαμβάνει ο Schaubert, συνθέτοντας πολεοδομικό σχέδιο. Το σχέδιο αυτό δυστυχώς παρουσιάζει σημαντικά μειονεκτήματα, λόγω ελλιπούς αναθεώρησης του τοπογραφικού σχεδίου. Ως επακόλουθο, το 1836 ο Όθωνας προτείνει στον αυστριακό αρχιτέκτονα J.Erlacher την σύνταξη του σχεδίου. Αυτός απορρίπτει την πρόταση του Όθωνα, έχοντας ήδη αναλάβει πολλά έργα, ένα εκ των οποίων η κατασκευή της Αιμασιάς της Ερμούπολης, ενώ υποδεικνύει τον Βαυαρό Υπολοχαγό Μηχανικού W.Weiler. Ο Weiler επισημαίνει τις δυσκολίες εφαρμογής του σχεδίου, λόγω πολυάριθμων αυθαιρεσιών στον δημόσιο χώρο.⁹³

Τον Αύγουστο του 1837, εγκρίνεται το πολεοδομικό σχέδιο της Ερμούπολης

91 Ο Weiler είχε δείξει μεγάλο ενδιαφέρον για την εφαρμογή του ρυμοτομικού σχεδίου της Αθήνας, Γ.Α.Κ., Οθωμανική περίοδος, φ.227 Σ' ένα σχέδιό του, το 1841, το οποίο εκτέθηκε στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο στην Αθήνα, έχει απεικονίσει τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάστηκε. Βλαχογιάννης, Ιωάννης, op.cit., τμ.5, σελ.257-8,330-1

92 Ένωσις, ΙΑ', αριθ.424, 8 Σεπτεμβρίου 1862

93 Το 1832, η Δημογεροντία της Ερμούπολης ζητά από τους πολίτες να μην καταπατούν και να μην εκμεταλλεύονται τους δρόμους και τους δημόσιους χώρους. Αναλυτικά αναφέρεται: «κανείς δεν έχει δικαίωμα επ' αυτών και δια τούτο η Δημογεροντία θέλει επιθέσει επί των κλεισμάτων τούτων σημείον Δ δια να σέβεται έκαστος ως δημόσιον και να χρησιμεύσῃ εις τας κατά καιρούς ανάγκας της πόλεως, σσάκις επικαλέσει η χρεία να ανοιχθῶσι» Βλαχογιάννης, Ιωάννης, op.cit., τμ.4, σελ. 405

από τον Weiler. Ωστόσο, είναι εμφανείς οι δυσκολίες εφαρμογής του, λόγω της ακανόνιστης ανάπτυξης στο μεγαλύτερο μέρος του λιμανιού. Η εφαρμογή του χωρίστηκε σε τρεις ζώνες: την Αιμασιά (προκουμαία), την κεντρική πλατεία Όθωνος (σημερινή πλατεία Μιαούλη) και την Μεγάλη Οδό (σημερινή οδός Ερμού).⁹⁴ Τον Οκτώβριο του 1838, τίθεται σε εφαρμογή το ρυμοτομικό σχέδιο, για την υλοποίηση του οποίου ξεκινούν οι κατεδαφίσεις όλων των ξύλινων αποθηκών και των αποβαθρών του μόλου. Σύμφωνα με τα έγγραφα του Διοικητή Σύρου, στις 16 Ιουνίου του 1839, παρουσιάζονται ακριβώς οι εξελίξεις του υπόλοιπου τμήματος του οικισμού. Επίσης, η οδός Ερμού και η πλατεία Όθωνος απαλλοτριώθηκαν, ενώ ο αρχιτέκτονας επιμελήθηκε την χάραξη και τον σχεδιασμό των όψεων.⁹⁵ Τον Αύγουστο του 1839, το Δημοτικό Συμβούλιο ψηφίζει την εφαρμογή του πολεοδομικού σχεδίου. Σύμφωνα με το Διάταγμα αυτό καθορίζεται η ιεράρχηση των οδών και των εμβαδών των άρτιων οικοπέδων, αναλόγως της θέσης τους.⁹⁶

Το 1842, την εφαρμογή του σχεδίου αναλαμβάνει ο Weiler, ενώ στη συνέχεια

⁹⁴ Σε διάστημα δύο ετών έπρεπε να: «ανοιχθώσι καθ' όλην των την έκτασιν, και να μετασηματισθώσιν όλαι αι ξύλινοι αποθήκαι εις λίθινους». Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *op.cit.*, σελ.65

⁹⁵ Γ.Α.Κ., Σχέδιο πόλεως, νομός Κυκλάδων, Ερμούπολις, φ.2, έγγραφο του Διοικητή Σύρου, 16ης Ιουνίου 1839, προς τη Γραμματεία των Εσωτερικών

⁹⁶ Ορίστηκαν έντεκα «πρώτισται οδοί... του Ερμού, της Αιμασιάς, του Υγειονομείου, του Απόλλωνος, του Θεάτρου, του Οδυσσέως, της Αγοράς, του Βότσαρη, της Αρτέμιδος, του Λάλα και των Μουσών». Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *loc.cit.*

υπεύθυνος ορίζεται το Σώμα Μηχανικού Κυκλάδων.⁹⁷ Στο πρώτο ρυμοτομικό σχέδιο παρατηρούνται οι χαράξεις 124 δρόμων, 11 πλατειών και οι θέσεις δημοσίων και δημοτικών κτηρίων που εμφανίστηκαν λόγω των παραβιάσεων, με αποτέλεσμα την καθυστέρηση εφαρμογής του σχεδίου. Το 1856, Συριανές εφημερίδες κάνουν λόγο για την αυστηρή εφαρμογή του πολεοδομικού σχεδίου. Αναγκαστική ήταν η διατήρηση των χαράξεων των πρώιμων σχεδίων, παρόλα αυτά στην παραλιακή ζώνη ανοίχτηκαν φαρδύτεροι δρόμοι σχεδιάστηκαν πλατείες και οικοδομήθηκαν δημόσια και ιδιωτικά κτήρια. Αναγκαία καθίσταται η επέκταση του σχεδίου, μετά τα μέσα του αιώνα, για τα ανεπτυγμένα πλέον τμήματα της πόλης. Λεπτομερώς, το 1860, ορίστηκε η περιοχή του Ναυπηγείου και του Πρακτορείου, το 1862 η συνοικία Βαπόρια, το 1865 το πρώην Νησάκι του Αγίου Νικολάου (Τελωνείο), το 1869 η οδός Ποσειδωνίας, το 1871 η θέση του Πausίλυπου.⁹⁸

97 Το πρωτότυπο ρυμοτομικό σχέδιο δεν έχει διασωθεί, ωστόσο σώζεται το τοπογραφικό του πρώτου οικισμού του Weber, στο οποίο βασιζόταν ο Weiler για την σύνταξη του ρυμοτομικού σχεδίου το 1837 με τίτλο: «Plan de la ville d' Hermoupolis sur l' ile de Syra (copie d' après le levé du lieutenant du genie L. De Weber) avec le nouveau tracé des rues de cette ville, projeté par le lieutenant du génie G. De Weiler, 1837». Στην λεζάντα του σχεδίου με κόκκινο χρώμα είναι σημειωμένα τα οικοδομικά τετράγωνα και τους δρόμους, όπως ήταν σχεδιασμένα από τον Weiler. (εικ.4) Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), loc.cit.

98 Φ.Ε.Κ., αριθ.11, 21 Μαρτίου 1860, ΒΔ 12 Μαρτίου 1860 «Περί επεκτάσεως σχεδίου Ερμουπόλεως εις περιοχήν Ναυπηγείου και Πακτωτηρίου», βλ. επίσης Φ.Ε.Κ., αριθ.16, 27 Φεβρουαρίου 1865, ΒΔ 21 Ιανουαρίου 1865 «Περί ρυμοτομίας του πρώην νησιδίου Σύρου ο Άγιος Νικόλαος», και Φ.Ε.Κ., αριθ.57, 31 Δεκεμβρίου 1869, ΒΔ 11 και 16 Δεκεμβρίου 1869 «Περί επεκτάσεως σχεδίου εις οδ. Ποσειδωνίας» και Φ.Ε.Κ., αριθ.1, 11 Ιανουαρίου 1871, ΒΔ 1

37: Ρυμοτομικό σχέδιο
Δήμου Ερμούπολης
38: Η οδός Ποσειδωνίας
39: Η πλατεία Μιαούλη και
οι όψεις των κτηρίων της

Τα τρία βασικά οδικά έργα που ολοκληρώνουν την πολεοδομική συγκρότηση είναι η διάνοιξη και η λιθόστρωση των δρόμων και των πλατειών, η κατασκευή της προκυμαίας για την ασφάλεια του λιμανιού και τα υδραυλικά έργα διοχέτευσης νερού από τις πηγές στην άνυδρη Ερμούπολη. Στην πόλη πραγματοποιούνται διανοίξεις και διαπλατύνσεις δρόμων, άρρηκτα συνδεδεμένες με την οικοδόμηση νέων κατοικιών. Το 1882, ο περίπατος στα Βαπόρια αποπερατώνεται.⁹⁹

Ιδιαίτερης σημασίας ήταν ο δρόμος που συνέδεε την Ερμούπολη με τις εξοχές, καθώς αποτελούσαν τόπο παραθερισμού, λόγω της έλλειψης πρασίνου στην πόλη. Έτσι, οι κατοικίες αυτές αποτελούνταν από κτήματα και κήπους που προμηθεύονταν τα αγαθά, σε αντιδιαστολή με την ανεπάρκεια δημόσιων κήπων και αυλών στην πόλη. Αυτό συνεπάγεται την ιδιαίτερη φροντίδα του δημοσίου χώρου, δενδροφυτεύοντας και λιθοστρώνοντας τις πλατείες. Αξιοσημείωτα παραδείγματα καθίστανται η κεντρική πλατεία Μιαούλη,¹⁰⁰ η πλατεία Αμαλίας στο παλιό δημοτικό Νοσοκομείο (σήμερα αλάνα Βασ. Αλεξάνδρου) και η πλατεία Τερψιθέας στα Βαπόρια (πλατεία Μπαμπαγιώτου). Η πλατεία Μιαούλη

Δεκεμβρίου 1870 «Περί μεταρρυθμίσεως του διαγράμματος ρυμοτομίας της Ερμουπόλεως»

99 Πετρίτσης, Ιωάννης, «Κρίσεις τινές περί του ενταύθα νεοδημήτου περιπάτου», Πατρίς, ΙΖ', αριθ.835, 5 Ιουνίου 1882 και αριθ.851, 2 Οκτωβρίου 1882

100 Το 1898, η κεντρική πλατεία Λεωτσάκου μετονομάστηκε σε πλατεία Μιαούλη και οι άλλες δύο σε Στ.Κ.Πρωίου και Αδελφών Μπαμπαγιώτου. Αρχείο Δήμου Ερμουπόλεως, αριθ.27, 15 Οκτωβρίου 1862, αριθ.260 και 322, 17 Αυγούστου και 30 Δεκεμβρίου 1898

από τις σπουδαιότερες στον ελλαδικό χώρο, δενδροφυτεύθηκε το 1855 και λιθοστρώθηκε με μαρμαρόπλακες Τήνου το 1868. Περιμετρικά της οικοδομήθηκαν το Δημαρχείο αλλά και δημόσια κτήρια με σπίτια και στοές, δίνοντάς της ιδιαίτερο μνημειακό χαρακτήρα. Μέσα στην πόλη σχεδιάστηκαν δύο μικροί κήποι: ο πρώτος επεκτείνεται απέναντι από την εκκλησία της μεταμόρφωσης και ο άλλος μπροστά από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου.

Ένα χαρακτηριστικό της παλιάς πόλης είναι η λιθόστρωση όλων των δρόμων.¹⁰¹ Η πλακόστρωση δεν είναι παντού η ίδια. Άλλοτε χρησιμοποιούνται μεγάλες μαρμαρόπλακες, των οποίων οι αρμοί σχηματίζουν οριζόντιες ή διαγώνιες γραμμές, και άλλοτε κυβόλιθοι. Κατασκευές, που παρατηρούνται στο επίπεδο μέρος της πόλης, ενώ στο ανηφορικό τμήμα της εμφανίζονται βοτσαλωτά σκαλοπάτια.

Το 1873 η κυβέρνηση προσκαλεί τον Γάλλο μηχανικό Pascal, Διευθυντή των λιμενικών έργων της Μασσαλίας, για την αποτελεσματικότερη μελέτη του λιμανιού. Αργότερα το 1881 με την προσφορά του Χιώτη Στ.Σκουλούδη στο Δήμο της Ερμούπολης, πραγματοποιήθηκαν μεγάλα έργα με δάνειο 1.200 εκατομμύρια φράγκα.

Η βιομηχανία αναπτύχθηκε συμπληρωματικά του εμπορίου, ως ένας

¹⁰¹ Το 1878, ο Julius Faucher έγραφε ότι οι δρόμοι της Ερμούπολης μόνο μ' αυτούς της Νεάπολης, της Φλωρεντίας και της Βιέννης θα μπορούσαν να συγκριθούν. Faucher, Julius, *Streifzüge durch die Küsten und Inseln des Archipels und des Ionischen Meeres*, εκδ. F.A. Herbig, Berlin, 1878, σελ.118

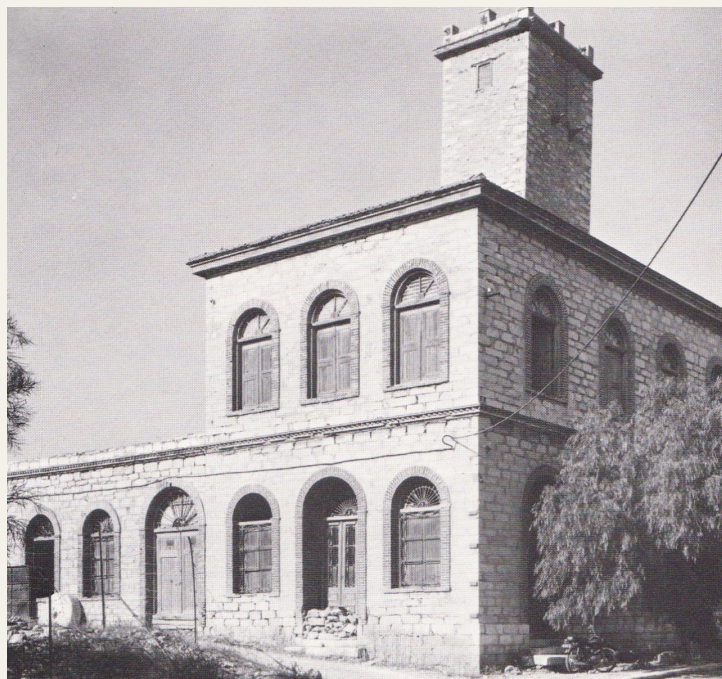
43: Βοτσαλωτός δρόμος
που οδηγεί στα Καλίνια

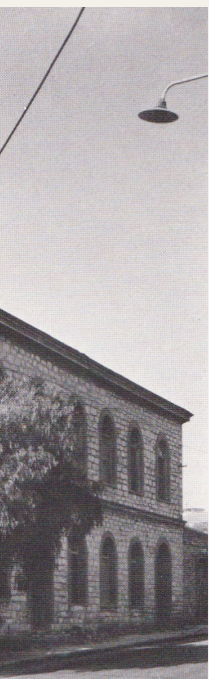
ταχύτατα αναπτυσσόμενος κλάδος. Η ναυπηγική, ήταν δραστηριότητα που κέντρισε το ενδιαφέρον των προσφύγων. Οι Χιώτες ναυπηγοί και τεχνίτες από την Ύδρα, τις Σπέτσες και τα Ψαρά, συνέδραμαν στην ανάπτυξη της ναυτιλίας, της ναυπηγικής και την ανάδειξη της Σύρου ως κυρίαρχη ναυτική δύναμη της εποχής. Τα κτήρια που στέγασαν τις λειτουργίες αυτές τοποθετήθηκαν σε περιοχή στα όρια της τότε πόλης. Σχεδιάζονται και οικοδομούνται ειδικά κτήρια για εργοστάσια, 23 στον αριθμό. Ήταν οικοδομήματα μνημειακά βασισμένα σε σχέδια ξένων αρχιτεκτόνων.¹⁰² Το Νεώριο βρίσκεται στο κέντρο της βιομηχανικής ζώνης, δίπλα στο λιμάνι.

Μια από τις πρώτες βιομηχανικές δραστηριότητες στην Ερμούπολη αφορούσε την κατεργασία δερμάτων με πρώτο ιδιοκτήτη τον Χιώτη Π.Καλούτά.¹⁰³ Ακολούθησαν η κατεργασία σιδήρου, η αλευροβιομηχανία και η μακαρονοποιία, η βαμβακουργική και η κλωστοϋφαντουργία, και άλλες μικρότερες, όπως η σαπωνοποιία, η πνευματοποιεία, η φεσοποιία, η καλεμκερία και τα εργοστάσια πιλοποιείων, σχινοποιείων, ελαιοχρωματοτριβείων, καλαποδοποιείων, αγαλματοποιείο.

¹⁰² Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *op.cit.*, σελ.148

¹⁰³ Κατσιγιάννη, Ιωάννα, Κονδύλη-Λάγαρη, Ιωάννα, *Βιομηχανικά κτίρια στην Ερμούπολη*, εκδ. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 2000, σελ.16

κάστρου πόλη περιλάμβανε μεγαλοπρεπή διοικητικά κτήρια, καλοκατασκευασμένες κατοικίες και επιβλητικές εκκλησίες, ενώ εκτός αυτού τα κτήρια ήταν πολυώροφα με οξυκόρυφες ξύλινες στέγες, τις τραβάκες.¹⁰⁷ Έτσι, η περίοδος αυτή, αποτυπώνεται στην πόλη με την μνημειώδη αρχιτεκτονική, επηρεασμένη από την ιταλική μητρόπολη, όπως φανερώνει η χρήση ακριβών και ανθεκτικών υλικών, απόρροια της οικονομικής άνθισης και τις συνθήκες ασφάλειας που επικρατούσαν.

Χαρακτηριστική ανάγνωση της πόλης αποτελούν οι χειρόγραφοι χάρτες του 1422 του Cristoforo Buondelmonti.¹⁰⁸ Μεταγενέστερα, σχεδιάστηκαν πολυάριθμες απεικονίσεις της πόλης της Χίου, οι οποίες πάντοτε περιλάμβαναν το κάστρο με την περιτειχισμένη πόλη και την εκτός του κάστρου πόλη.¹⁰⁹

Μετά την εκδίωξη των Δυτικών από το κάστρο, το 1599, και την εγκατάσταση των Τούρκων σε αυτό, υποβαθμίστηκε δραστικά το δομημένο περιβάλλον. Πλέον, μέσα στο κάστρο κατοικούσαν η τούρκικη φρουρά, οι διοικητικοί υπάλληλοι της αυτοκρατορίας, ο μουσουλμανικός

πληθυσμός και οι Εβραίοι, οι συνοικίες των οποίων χαρακτηρίζονταν από στενούς δρόμους και από έλλειψη επαρκούς φωτισμού και αερισμού.¹¹⁰ Κοντά στην ανατολική πλευρά στο εσωτερικό του κάστρου, κατασκευάστηκε μεγάλος πεταλόμορφος πύργος, ο Κουλάς. Η τελική μορφή των οχυρώσεων οφείλεται σε εργασίες των Βενετών, στο σύντομο διάστημα της κυριαρχίας τους στο νησί, το 1694-1695.¹¹¹ Οι εργασίες συνεχίστηκαν από τους Τούρκους μέχρι τα μέσα του 18ου αιώνα.¹¹² Έτσι, στην πόλη της Χίου αναπτύχθηκε το αστικό στοιχείο πολύ νωρίτερα από άλλες πόλεις της Ανατολής. Σε συνδυασμό με την ανάπτυξη του εμπορίου και της ναυτιλίας και την επικοινωνία με τη Δύση, συνετέλεσαν στην αστικοποίηση της κοινωνικής ζωής ήδη από τον 18ο αιώνα.

Η μεταφορά των αστικών δομών στις λειτουργίες της πόλης πραγματοποιήθηκε στα μέσα του 19ου αιώνα. Η πόλη παρουσίαζε αμφιθεατρική διάταξη, σε λόφους που κατέβαιναν προς τη θάλασσα, με το κάστρο και τον κόλπο του λιμανιού στο κέντρο της.¹¹³

κατοικίας υψηλών εισοδημάτων, εργατικές συνοικίες κ.ά. *ibid.*, σελ.88

107 *ibid.*, σελ. 63

108 Χαρτογραφείται το κάστρο με την σημαία της Γένοβας, οι πύργοι του και τρία μεγάλα οικοδομήματα μέσα σε αυτό, που πιθανολογείται ότι ήταν τρεις μεγάλες λατινικές εκκλησίες. Ο δεύτερος παρουσιάζει το κάστρο με τους πύργους του αλλά και την οργανωμένη οικιστική δομή της εκτός κάστρου πόλης.

109 Τα περισσότερα κείμενα των περιηγητών από τον 8ο μέχρι τον 19ο αιώνα περιλαμβάνονται στην τρίτομη έκδοση των Αργέντη, Φιλίππου-Κυριακίδη, Στίλπονος, *Η Χίος παρά τους γεωγράφους και περιηγητές: από του ογδόου μέχρι του εικοστού αιώνας*, τόμος Β', εκδ.Εστία, Αθήνα, 1946.

110 *ibid.*, παραπομπή 25, σελ. 89

111 Στο έργο "Del' acquisto e del ritiro de Veneti dall Isola de Scio nell' anno 1694" περιγράφεται από τους Βενετούς η μορφή του φρουρίου πριν από τις επεμβάσεις τους, σελ. 70

112 Ο εντοπισμός της παλαιότερης μορφής του φρουρίου είναι αδύνατος χωρίς αρχαιολογική έρευνα. Παρ' όλα αυτά, σύμφωνα με τη γενική μορφή των φρουριακών κατασκευών πριν από την εποχή του πυροβολικού, υπάρχει δυνατότητα υποθέσεων της αρχικής του μορφής.

113 Ο Κωνσταντίνος Κανελλάκης περιγράφει την πόλη το 1810, αλλά και την νοοτροπία της διαχείρισης

Στις παρειές των λόφων αναπτύσσονται περιοχές κατοικίας κατά συνοικίες, των ορθοδόξων, των καθολικών και των Εβραίων. Κοντά στη θάλασσα ήταν η Αγορά και το Τελωνείο. Το λιμάνι ήταν σχεδιασμένο σύμφωνα με τα λιμάνια της Ανατολής και παρουσίαζε όλα τα μειονεκτήματα αυτών, πριν από την κατασκευή των μεγάλων έργων του 19ου αιώνα.¹¹⁴ Το λιμάνι ήταν επιχωματωμένο με ξύλινες αποβάθρες και ευτελείς αποθήκες. Η οθωμανική διοίκηση πραγματοποιούσε προσπάθειες για τον καθαρισμό του λιμένα, χωρίς ουσιαστικά αποτελέσματα.

Η καταστροφή του 1822, συνοδεύεται με τον εμπρησμό της πόλης.¹¹⁵ Σύμφωνα με τα σχέδια και τις περιγραφές που υπάρχουν, η πόλη δεν άλλαξε ρυμοτομία ή οργάνωση. Οι πυρπολημένες οικοδομές επισκευάστηκαν και πραγματοποιήθηκε συστηματική ανοικοδόμηση δημοσίων κτηρίων με χορηγίες Χίων της Διασποράς. Η ουσιαστική αλλαγή παρουσιάστηκε στην περιοχή του Βουνακίου με την εξαφάνιση των μεγάλων οικοδομημάτων

που στέγαζαν εργαστήρια παραγωγής μεταξωτών και αποθήκες, με αποκορύφωμα τις πολεμικές επιχειρήσεις της εκστρατείας του Φαβιέρου, το 1827. Όμως, ήταν αδύνατη η ανοικοδόμησή τους, αφού εξαλείφθηκε και η δραστηριότητα της παραγωγής μεταξωτών. Έτσι, η κενή περιοχή που απέμεινε, χρησιμοποιείτο για τα γυμνάσια της Τουρκικής φρουράς και έμελλε να κατασκευαστεί η πλατεία Βουνακίου και ο δημοτικός κήπος. Νότια του Βουνακίου και κοντά στην αρχή της οδού Απλωταριάς βρισκόταν το Διοικητήριο, το Κονάκι. Το κτήριο αυτό ήταν διώροφο και στέγαζε στο ισόγειο τα Δικαστήρια, την Αστυνομία και το Δημαρχείο, ενώ στον όροφο τα γραφεία της Διοίκησης.

Το 1829, αναφέρεται η έναρξη της ανοικοδόμησης, ενώ μετά το 1832 αποκαταστάθηκαν οι λειτουργίες και η ζωή της πόλης.¹¹⁶ Η αστική γη χωρίζεται σε τρεις κατηγορίες· στην ιδιωτική γη, η οποία ανήκε στους Χριστιανούς, τους Μουσουλμάνους και ένα μικρό μέρος σε Εβραίους, στη δημόσια γη που ανήκε στο οθωμανικό κράτος και αργότερα

του χώρου. Αναφέρει: "...Φαίνεται λίαν μικρά και όμως περιλαμβάνει σαράντα χιλιάδων κατοίκων. Αι οδοί είναι στενωτάται, αι οικοδομαί συνέχονται προς αλλήλας, ολίγοι των οικείων έχουσι αυλάς και ολιγότεροι κήπους, όθεν δυνατά τις να είπη ότι οι Χίοι δια της εμφύτου αυτής φειδούς εχρησιμοποίησαν πάντα χώρον κενόν και ούτω δεν ηναγκάστησαν να εκτείνωσι τα αρχικά όρια της εαυτών πόλεως..."

114 "...Ο λιμνήν της Χίου σχηματίζει ελλειπτικήν διευθυνόμενην από Βορρά προς Νότον. Προς Βορράν ο λιμνήν έχει όριον το φρούριον, προς δυσμάς την πόλιν, προς Νότον τα τούρκα νεκροταφεία και προς Ανατολάς την προκουμαία. Η προκουμαία αυτή ευρίσκειται εν ελεεινή καταστάσει, με όλας τας κατά καιρούς γινομένας επισκευάς...". Περιοδικό Έσπερος, έτος Δ', Leipzig 1/13 Μαρτίου 1885, αρ. 93, σελ. 322. Τα πλοία, αγκυροβολούσαν αρόδω και τα εμπορεύματα και οι επιβάτες μεταφέρονταν με λέμβους.

115 Ο αυστριακός διπλωμάτης Anton Fr. Prokesch von Osten, που επισκέφτηκε την Χίο το 1825, αναφέρει: "...Περί το φρούριον εν ευρεί ημικύκλιω κοίται πέριξ η πόλις, τώρα σωρός λίθων, όπου πρόξενοί τινές έκτισαν πάλιν κατοικίας και όπου οι Τούρκοι κατοικούν μεταξύ των ερειπίων και χίλιοι περίπου Έλληνες επαιτούν. Οποία ερήμωσις, οποίον θέατρον καταστροφής. Ακόμη και εις τα ερειπία της η Χίος διαλαλεί ότι υπήρξε η πρωτίστη πόλις της Ανατολής. Υψηλαί λίθιναι οικείαι ιταλικού ρυθμού, ευρείαι και λίθιναι κλίμακες και στοαί, θυρεοί επί των ερειπωμένων παραστατών των θυρών, τα πάντα συμπεπτωκότα, κεκαυμένα, ερημιά φρικτή. Αργέντης, Φίλιππος-Κυριακίδης, Στίλτων, op.cit., σελ. 1083

116 *ibid.*, σελ. 1146

στον Δήμο, και στην βακουφική¹¹⁷ που ήταν μεγάλο τμήμα της Αγοράς της πόλης και άλλα διάσπαρτα αστικά οικόπεδα και ακίνητα (στη θέση Ψωμί και αλλού). Το ιδιοκτησιακό καθεστώς της πλατείας Βουνακίου ήταν ένα ζήτημα που απασχόλησε το Δήμο της Χίου, κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής κατοχής, αλλά και αργότερα στο ελληνικό κράτος. Οι Οθωμανοί διατήρησαν την περιοχή του Βουνακίου ως δημόσιο ελεύθερο χώρο και εκποίησαν δημόσιους χώρους, δηλαδή «περισσεύματα οδών» και γηπέδων, με

στόχο την συγκέντρωση χρημάτων για έργα υποδομής.¹¹⁸

Το 1848 συντάχθηκε από το Δημοτικό Συμβούλιο Χίου ο πρώτος πολεοδομικός κανονισμός. Προέβλεπε την ιεράρχηση δρόμων με την οριοθέτηση τριών ελάχιστων πλατών και τον τρόπο προσαρμογής της δόμησης στα νέα πλάτη με την υποχώρηση των κτισμάτων στο οικόπεδο. Επίσης, ρύθμιζε αν τα γωνιακά οικόπεδα μειωθούν τόσο ώστε να μην μπορούν να χτιστούν, λόγω των υποχωρήσεων.¹¹⁹ Παράλληλα, όριζε την

117 Μαυρόπουλος, Χρίστος, *Τούρκικα έγγραφα αφορώντα εις την ιστορίαν της Χίου*, εκδ. Π. Α. Πετράκου, Αθήνα, 1920, σελ. 280-281

118 Επιπλέον, ο Δήμος είχε εκμισθώσει τους δημόσιους χώρους, όπως ήταν τα καφενεία της πλατείας και της περιοχής Αγιασμένου και είχε πουλήσει ακίνητα σε ιδιώτες με σκοπό την συγκέντρωση χρημάτων για την εκτέλεση δημοσίων έργων. Η γη που διαμορφωνόταν από τις προσχώσεις του λιμανιού πωλούνταν ως οικόπεδα, με αποκορύφωμα στα χρόνια επί Ρεμζή Εφέντη το 1865.

119 Αυτά πωλούνταν υποχρεωτικά στους γείτονες, εκτός κι αν είχε καεί ολόκληρο το οικοδομικό τετράγωνο, όπου σε αυτή την περίπτωση το γωνιακό επεκτεινόταν αναλογικά στα γειτονικά μετατοπίζοντας τα όριά τους.

πώληση σε ιδιοκτήτες ακινήτων, συνήθως “του περιτεύοντα μέρους της δημοσίας οδού” με όρο να μην οικοδομήσουν, αλλά να το διατηρήσουν ως κήπο.¹²⁰ Ο κανονισμός αυτός όριζε τα ύψη των οικοδομημάτων.¹²¹

Το 1849, ξεσπά μεγάλη πυρκαγιά, η οποία καταστρέφει την Αγορά και τις γειτνιαζουσες ξύλινες κατασκευές και αποθήκες. Έγιναν πολλές προτάσεις για την αλλαγή του οικοδομικού υλικού, από ξύλο σε πέτρα, όμως, απορρίπτονταν για πολλά χρόνια από τους Οθωμανούς. Πρόφαση τους ήταν λόγοι για την “ασφάλεια του φρουρίου” από το Ανώτατο Συμβούλιο Τοπ Χανέ. Οι πυρκαγιές το 1850-1890,

ήταν συχνότερες όχι μόνο στην πόλη της Χίου αλλά και σε άλλες πόλεις της αυτοκρατορίας και πιθανώς στόχευαν στην ανάπτυξη και στον εκσυγχρονισμό των περιοχών.

Μετά το 1850 και ειδικά μετά το 1873, με την σύσταση της Δημοτικής Αρχής, οργανώθηκε η πόλη σε ένα πλήρες δίκτυο αστικών λειτουργιών με αποτελεσματική διάρθρωση.¹²² Σύμφωνα με τις πηγές, από το 1860 και έπειτα, υπάρχει συστηματική εποπτεία και έλεγχος των οικοδομικών επεμβάσεων, όπως κατεδαφίσεις οικοδομών, ανεγέρσεις νέων ή αποκαταστάσεις ακινήτων, από τη Δημογεροντία, ενώ μετά

120 Αρ.Πρ.Δ.Σ.15, 13 Ιανουαρίου 1874 και 16,28 Μαρτίου 1874

121 Μονιούδη-Γαβαλά, Δώρα (2004), *op.cit.*, σελ.66

122 *Ibid.*, σελ.47

το 1873 από το Δημοτικό Συμβούλιο.

Στην πολεοδομία του 19ου αιώνα, σε διεθνές επίπεδο εισάγεται η ιδέα της δημιουργίας πάρκων, ενώ στην οθωμανική αυτοκρατορία υιοθετείται τη δεκαετία του 1860.¹²³ Μετά από πολλές προσπάθειες του Δημοτικού Συμβουλίου για δημιουργία Δημοτικού κήπου στο Βουνάκι, περιλαμβανομένου των όρων μισθώσεως του χώρου,¹²⁴ πραγματοποιήθηκε και αποτελούσε πόλο έλξης των κατοίκων της περιοχής και περιλάμβανε καφενεία και ορχήστρες. Στις υποχρεώσεις των μισθωτών ήταν και η φύτευση σημαντικού αριθμού μεγάλων δέντρων, όρος ο οποίος είχε μεγάλη ισχύ καθώς η μη τήρηση του αποτελούσε λόγο για λύση της μίσθωσης. Όλοι οι δημόσιοι κήποι είχαν σχήμα παραλληλογράμμου με αυστηρά γεωμετρικό σχέδιο.

Με αφορμή την πυρκαγιά του 1863, αποτέλεσε πλέον μεγάλο μέλημα του Δήμου η προστασία της πόλης από τη φωτιά. Η Δημοτική Αρχή, μεριμνά για την ασφάλεια των ετοιμόρροπων οικοδομών και την επιβολή μέτρων για την άρση της επικινδυνότητας, ύστερα από την αυτοψία του αρχιτέκτονα Σταματίου Κουτελάκη.¹²⁵

¹²³ Το πρώτο δημόσιο πάρκο αποπερατώθηκε στην περιοχή Ταξίμ του Πέρα της Κωνσταντινούπολης, το 1869, πάνω σε παλιό νεκροταφείο. Παράλληλα, δημιουργήθηκαν σχεδόν ταυτόχρονα και στην βόρεια Ελλάδα. Γερόλυμπου-Καραδήμου Αλέκα, *Μεταξύ Ανατολής και Δύσης: Θεσσαλονίκη και βορειοελληνικές πόλεις στο τέλος του 19ου αιώνα*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2004, σελ.77

¹²⁴ Αρ.Πρ.Δ.Σ.4, 20 Μαρτίου 1873 και Αρ.Πρ.Δ.Σ.223, 31 Μαρτίου 1883

¹²⁵ Οι αποφάσεις για την επιβολή κατεδάφισης εντός δεκαπενθημέρου προβλέπονταν από το άρθρο 34 του "περί οδών και οικοδομών" κανονισμού. Αρ.Πρ.Δ.Σ.11, 13 Σεπτεμβρίου 1875, 30,24 Μαρτίου 1876.

52: Αποψη κτηρίων της πόλης μετά τον σεισμό του 1881

53: Αποψη κτηρίων μετά τον σεισμό, φωτογράφος Rubelin

Μετά την πυρκαγιά δόθηκε άδεια για την αντικατάσταση του υλικού δόµησης της Αγοράς. Η νέα αυτή αγορά, σύµφωνα με τον νέο ρυμοτοµικό σχεδιασµό της αποτελείτο από διαµπερή καταστήµατα και εργαστήρια σε επάλληλες σειρές, ακολουθώντας τη γεωµετρική χάραξη με τις τάσεις της ρυµοτοµίας της εποχής, η οποία ήταν εντελώς διαφορετική ως προς τη δοµή του ακανόνιστου ιστού της πόλης. (εικ.39) Επιπλέον, την ίδια χρονιά ξεκίνησαν οι εργασίες για την ανέγερση της βιβλιοθήκης.¹²⁶ Παρ' όλα αυτά, οι εργασίες σταµάτησαν λόγω έλλειψης χρηµάτων.

Από τα χρόνια της οθωµανική κατοχής, ο Δήµος για την εξεύρεση χρηµάτων, διέθετε ακίνητα και οικόπεδα µικρής κλίµακας σε ιδιώτες. Αποτέλεσµα η εξαφάνιση κάθε διαθέσιµης δηµοτικής γης. Ωστόσο, από τις προσχώσεις του λιµανιού, ήδη από το 1865, προέκυψαν αδέσµευτες γαίες, οι οποίες ύστερα, µέχρι και το τέλος του αιώνα, αγοράστηκαν από εύπορους Χιώτες και έχτισαν τις κατοικίες τους.¹²⁷

Από τον σεισµό του 1881, σύµφωνα με την έκθεση των καταστροφών, κανένα οίκηµα δεν ήταν κατοικήσιµο, η Μητρόπολη κατέρρευσε κατά το ήµισυ και πλήρως οι υπόλοιπες εκκλησίες και οθωµανικά τεµένη, εκτός όµως των

¹²⁶ Χαρακτηριστικά αναφέρεται "προς υποδοχήν της βιβλιοθήκης ήτις είναι η πλουσιωτέρα και αξιολογωτέρα πάσης άλλης, πλην της εν Αθήναις Εθνικής". *ibid.*, σελ.77

¹²⁷ Σύµφωνα με τα πρακτικά του δηµοτικού Συµβουλίου, επί Ρεµζή Εφέντη, πωλήθηκε ως οικόπεδα η παραθαλάσσια γη που προέκυψε από προσχώσεις στην προσπάθεια βελτίωσης της νότιας αποβάθρας του λιµανιού. Αρ.Πρ.Δ.Σ.230, XX, 1883

κωδωνοστασίων και των μιναρέδων. Το ιταλικό και το ελληνικό προξενείο υπέστησαν μεγάλες ζημιές. Στο φρούριο κατεδαφίστηκε η κορυφή του κεντρικού πύργου, ενώ άλλοι από αυτούς και σημεία του τείχους ρηγματώθηκαν. Το πλήγμα που υπέστη ο οικοδομικός ιστός της πόλης οφείλεται στα μεγάλου ύψους κτίσματα, συχνά τριώροφα και στην άτεχνη κατασκευή των τοιχοποιιών τους. (εικ.37-38) Η ανοικοδόμηση στο νησί συνεχίζεται με σπουδαίο επίτευγμα την κατασκευή λιμενικών έργων και την καταστροφή των οχυρώσεων του λιμανιού το 1895-1898. (εικ.40-41)

54: Σχέδιο πόλεως Χίου του Jules Henriet, 1879-80, αταξινόμητο αρχείο βιβλιοθήκης Κοραή
55: Αποψη της προκουμιάς μετά την δημιουργία των λιμενικών έργων, τέλη 19ου αι.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΥΝΟΙΚΕΙΩΝ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΜΕ ΤΟΝ ΤΟΠΟ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ

Με τη σφαγή της Χίου, καταπλέει στη Σύρο ένα μεγάλο μέρος του χιακού πληθυσμού, το οποίο αντικρίζει ένα έρημο λιμάνι και την μοναδική, τότε, Άνω Σύρο. Έμποροι και ναυτικοί στο επάγγελμα και κατέχοντας κυρίαρχες διοικητικές θέσεις¹²⁸ στον νέο αυτό τόπο, μεταφέρουν πολεοδομικά χαρακτηριστικά από τον τόπο προέλευσης τους. Λόγω, της μακράς υποτέλειας τους στους Τούρκους, οι

Χίοι υιοθέτησαν αμυντική πολεοδομική οργάνωση,¹²⁹ με πυκνή δόμηση, στενούς δρόμους και έλλειψη υπαίθριου χώρου, όπως αντίστοιχα διαμορφώθηκε η νέα πόλη, ονομαζόμενη Ερμούπολη. Πάραυτα, εκείνα τα χρόνια, είναι έντονη η ανάγκη συγκρότησης των νεοσύστατων ελληνικών πόλεων και η διαφοροποίηση τους από στοιχεία που θύμιζαν το άμεσο παρελθόν της κυριαρχίας των Τούρκων.

Η κοινή καταγωγή των προσφύγων ήταν η βάση της δημιουργίας χωριστών συνοικισμών.¹³⁰ Έτσι, πολεοδομική οργάνωση του οικισμού οδήγησε στη

128 Αμπελάς Τιμολέων Δ., *Ιστορία της νήσου Σύρου, από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, εκδ. Ρ. Πρίντεζη, Ερμούπολη Σύρου, 1874, σελ. 649-696. Για τις ομάδες των «Χίων και μη Χίων», που είχαν πρωταρχικό ρόλο στην επιλογή των Δημάρχων. Ένωσις, ΙΒ', αριθ. 289-345, 23 Απριλίου 1852

129 Σαραντάκου, Ελένη, *Νησιά του Αιγαίου-Αρχιτεκτονική*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 2003, σελ. 93

130 Καρδάσης Βασίλης Α., *Σύρος: σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου (1832-1857)*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1987, σελ. 30, έτσι προέκυψαν τα Ψαριανά, τα Υδραϊκά, τα Κασιώτικα, τα Καρδαμυλίτικα, το Βροντάδο.

συγκέντρωση του χιακού πληθυσμού στις γειτονιές Βαπόρια και Βροντάδο.¹³¹ Η προέλευση των οικιστών καθορίζει τις νέες επαγγελματικές ασχολίες τους, γι' αυτό άλλωστε οι Χίοι αναπτύσσουν στην πλειοψηφία τους εμπορική δραστηριότητα. Έτσι, στο χιακό συνοικισμό συγκεντρώνονται οι έμποροι, κτίζονται πολυτελή νεοκλασικά οικοδομήματα, δημόσια κτήρια, όπως

το θέατρο "Απόλλων" και η λέσχη "Ερμής"¹³², το πρώτο Γυμνάσιο και ο ναός του Αγίου Νικολάου. Ωστόσο, το 1836, στην οργάνωση του πολεοδομικού ιστού συνέβαλε ο μηχανικός Weiler,¹³³ ο οποίος συνέταξε το πολεοδομικό σχέδιο της πόλης, σύμφωνα με τα νεοκλασικά πρότυπα.

131 Βακαλόπουλος, Απόστολος (2016), *op.cit.*, σελ.68. Το βόρειο μέρος πέριξ του τελωνείου ονομάστηκε Βροντάδο κατά ανακοίνωση του καθηγητού κ. Α.Σιγάλα και βλ. Φ.Ε.Κ., αριθ.1, 11 Ιανουαρίου 1871, ΒΔ 1 Δεκεμβρίου 1870 «Περί μεταρρυθμίσεως του διαγράμματος ρυμοτομίας της Ερμουπόλεως»

132 Στην Ερμούπολη ιδρύθηκαν δύο λέσχες, των «Χίων» (Λέσχη «Ελλάς») και των «μη Χίων» (Λέσχη «Ερμουπολιτών»), γεγονός που δηλώνει τη σημασία της καταγωγής των κατοίκων. Η συγγένεια και ο κοινός τόπος καταγωγής σήμαινε «εμπιστοσύνη» στις επιχειρήσεις και εξασφάλιζε το εισιτήριο για τήν είσοδο στη «λέσχη» των Ελλήνων εμπόρων, μια «λέσχη», ένα κλειστό κύκλωμα, πού μοναδικός του σκοπός ήταν η ανταλλαγή αποκλειστικής εμπορικής και ναυτιλιακής πληροφόρησης. Η δύναμη των χιώτικων οικογενειών βασίστηκε στην πειθαρχία πού καθόριζε ή ιεραρχία και ή συνεκτικότητα της οικογένειας. Χαρλαύτη, Τζελίνα, «Εμπόριο και Ναυτιλία τον 19ο Αιώνα, Επιχειρηματικό δίκτυο των Ελλήνων της διασποράς, η «Χιώτικη» Φάση (1830-1860)», Μνήμων, Αθήνα, 1993, τχ.15 σελ.91 Το 1861, με έγκριση του Δήμου, οι δύο λέσχες συγχωνεύτηκαν σε μία, με την επωνυμία «Λέσχη Ελλάς».

133 Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *op.cit.*, σελ.66-7

Η ελληνική αρχιτεκτονική εμφανίζει ιδιαίτερα ευαίσθητες σχέσεις μέσα-έξω καθώς «ο βίος εν Ελλάδι είναι υπαίθριος»

Παναγιώτης Γιαννόπουλος

ΜΕΡΟΣ Β΄

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΗΣ ΕΡΜΟΥΠΟΛΗΣ

Η Ερμούπολη μεταφέρει την εικόνα της πόλης του 19ου αιώνα, η οποία χαρακτηρίζεται από ομοιογενή, καλαίσθητη και μνημειακή αρχιτεκτονική. Η δημιουργία της, αποτέλεσε ορόσημο για την απαρχή της νεότερης ελληνικής αρχιτεκτονικής, με τον νεοκλασικό και τον ρομαντικό ρυθμό να κυριαρχούν. Ο Κλασικισμός, βασίζεται στις αρχές της αρχαίας ελληνικής και ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής, ιδιαίτερα αποδεκτός στον ελλαδικό χώρο. Ο Ρομαντισμός, ρυθμός εκλεκτικός, συντίθεται ελεύθερα με στοιχεία παλαιότερων ρυθμών, χωρίς να διέπεται από τους κανόνες τους.¹³⁴

Οι αρχιτέκτονες, χαρακτες των πρώτων ελληνικών πόλεων, επηρεασμένοι από τα ευρωπαϊκά πρότυπα, δεν τα αντιγράφουν, αλλά μελετούν και εμπνέονται από τα αρχαία μνημεία. Ως αποτέλεσμα, τα κτήρια αυτά φέρουν τις κλασικές αναλογίες και τέλεια εφαρμοσμένες αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες και ως προς την κατασκευή και με τη χρήση του

μαρμάρου, προσδίδουν καθαρότητα και μνημειακό χαρακτήρα.¹³⁵ Η Ερμούπολη κατορθώνει, όμως, να ξεχωρίσει από τα άλλα επαρχιακά κέντρα της εποχής, λόγω της ραγδαίας οικονομικής ανάπτυξης, της επικοινωνίας με άλλα ευρωπαϊκά κέντρα μέσω του εμπορίου και της απασχόλησης σ' αυτήν Ευρωπαίων αρχιτεκτόνων, κυρίως Γερμανών και Ιταλών.¹³⁶ Αυτοί συνετέλεσαν στην δημιουργία ενός αρχιτεκτονικού ρυθμού παρεμφερή με τον Ρομαντικό Κλασικισμό, αλλά επηρεασμένο από τα δυτικά πρότυπα. Ωστόσο, υπάρχει πληθώρα κτηρίων που ακολουθούν την αθηναϊκή αρχιτεκτονική¹³⁷, πνεύμα που επικρατούσε σε όλες τις ελληνικές πόλεις του 19ου αιώνα.

Στα γενικά χαρακτηριστικά των κτηρίων-δημόσιων και ιδιωτικών-είναι οι ολομάρμαρες προσόψεις,¹³⁸ η προσεγγμένη λαξευτή τοιχοδομία και ο αρχιτεκτονικός διάκοσμος. Κατά πλειοψηφία, οι οικίες στην Ερμούπολη είναι διώροφες ή τριώροφες και συνορεύουν με δυο ή τρεις δρόμους. Καθώς η πόλη είναι χτισμένη στις πλαγιές του λόφου, η υψομετρική διαφορά καθιστά αμφιθεατρική την διάταξη τους. Η αρχιτεκτονική της,

¹³⁴ Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική, «Πολεοδομία και Αρχιτεκτονική», *Εις Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ΙΓ', Αθήνα, 1977, σελ.515-528

¹³⁵ Τραυλός, Ιωάννης, Μανουσάκης, Γεώργιος, *Νεοκλασική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, εκδ.Εμπορικής Τραπεζής, Αθήνα, 1967, *passim*

¹³⁶ Σημαντική είναι η συνεισφορά του Weiler στην εικαστική αποτύπωση της πόλης και του γύρω τοπίου, που φανερώνεται μέσα από τις ακουαρέλες του. (εικ.42) Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *op.cit.*(ΠΙΝ.7,35)

¹³⁷ Μπίρης, Μανόλης, Αθηναϊκή Αρχιτεκτονική 1875-1925, εκδ Μέλισσα, 2003, *passim*, βλ. επίσης Δυο κορυφαίοι Έλληνες αρχιτέκτονες του αθηναϊκού νεοκλασικισμού είναι ο Λύσανδρος Καυταντζόγλου και ο Σταμάτιος Κλεάνθης και οι αδερφοί Hansen. Φεσσά, Ελένη Ε., «Η Αθήνα από τον ύστερο 19ο αιώνα έως το 1940», *εισήγηση στην ημερίδα: Η Αθήνα πρωτεύουσα της Ελλάδας*, Αθήνα, 25.06.2014, πηγή: www.greekarchitects.gr

¹³⁸ Το μάρμαρο που χρησιμοποιείται στα κτίσματα της Ερμούπολη προέρχεται κυρίως από την Πάρο και την Τήνο, όμως πιθανολογείται ότι εξήγαγαν μάρμαρο και στην Σύρο, στον όρμο Γράμματα. Πατρίς, ΚΔ', αριθ.1197, 24 Ιουνίου 1889

όμως, χαρακτηρίζεται από μία πληθώρα κτισμάτων, αφού στέκονται επιβλητικά εκκλησίες και δημόσια κτήρια, εργοστάσια και αποθήκες,¹³⁹ καθώς και ολομάρμαρα μνημεία, επιτύμβια και έργα δεξιοτεχνών καλλιτεχνών. Οι συνεχείς οικοδομικές δραστηριότητες, τα πρώτα αυτά χρόνια, προδιέθεταν την ανάδειξη εμπειρικών αρχιτεκτόνων, όπως ο Γεώργιος Παλαμάρης, ο Τήνιος αρχιτέκτονας Σήμος

Χα και ο Νικόλαος Σμυρναίος, οι οποίοι ανέλαβαν την κατασκευή σημαντικών δημοσίων κτισμάτων.¹⁴⁰

Με την άφιξη του Όθωνα στην Ελλάδα, καταφθάνει στη Σύρο ο Γερμανός αρχιτέκτονας Johann Erlacher. Πρωτοστάτησε στον σχεδιασμό των πρώτων μνημειακών κτηρίων της Ερμούπολης, ενώ χαρακτηρίστηκε ως “Βασιλικός αρχιτέκτονας”.¹⁴¹ Μερικά

139 Έχουν διασωθεί πολλά αρχιτεκτονικά σχέδια από την Ερμούπολη, γεγονός ιδιαίτερης σημασίας, λόγω των περιορισμένων γνώσεων για τους αρχιτέκτονες του 19ου αιώνα. Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *op.cit.*, σελ.73

140 Το 1855 στην συριανή εφημερίδα Ένωσις, τονίζεται η συμβολή τους και η ουσιαστική συμμετοχή τους στα δημόσια έργα. Ένωσις, Ε', αριθμ.179, Οκτωβρίου 1855

141 Ο Ιωάννης Κωλέττης, Υπουργός τότε των Εσωτερικών, το 1834, ως εκπρόσωπος της ελληνικής κυβέρνησης, αναγνώρισε την σημασία του έργου του Erlacher στην Ερμούπολη και πρότεινε, μαζί με τον Stauffert να αντικαταστήσουν τους Στ.Κλεάνθη και Ed.Schaubert. Πρόταση, η οποία δεν πραγματοποιήθηκε. Ο Erlacher, δέχτηκε πολλές προτάσεις για μεγάλα έργα σε άλλες ελληνικές πόλεις, τις οποίες όμως απέρριψε, εξαιτίας του φόρτου εργασίας στις κατασκευές στην Σύρο. Γ.Α.Κ., Οθωνική περίοδος, Υπουργείο Εσωτερικών, φ.218, έγγραφο Γ.Λασσάνη της 14/26 Μαΐου 1836, φ.228, έγγραφο Ι.Κωλέττη της 5/17 Νοεμβρίου 1834, φ.234, απόφαση του Όθωνα της 22 Αυγούστου/3 Σεπτεμβρίου 1836 και έγγραφο του Δρόσου Μανσόλα της 6/18 Νοεμβρίου 1836

58: Όψη και κάτοψη του Β' Δημοτικού Σχολείου, W. von Weiler

59: Άποψη και κάτοψη των Αποθηκών Διαμετακομίσεως στο Λιμάνι, Johann B. Erlacher

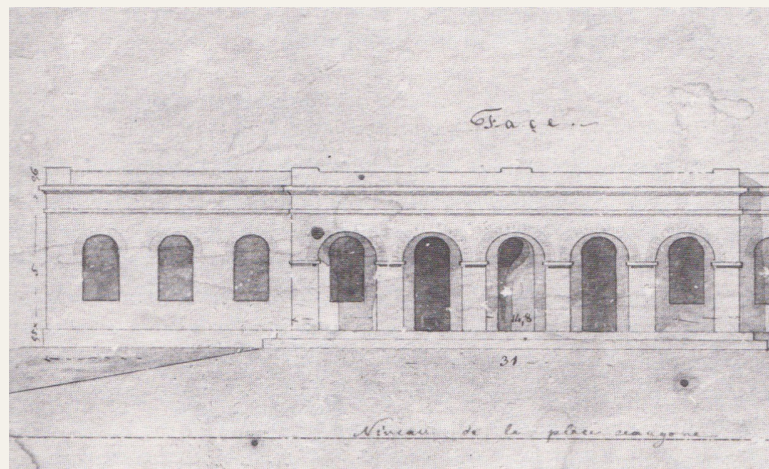
60: Άποψη του λιμανιού, όπου διακρίνονται οι αποθήκες και το τελωνείο

από τα πιο αξιόλογα έργα του είναι η κατασκευή του μόλου, ο Φάρος, οι Αποθήκες Διαμετακομίσεως, το Γυμνάσιο¹⁴² και άλλα, όπως το κρεοπωλείο και η αποτύπωση του παλιού Λοιμοκαθαρητηρίου, κοντά στο Νεώριο. Ο Erlacher, ανέλαβε και την αποπεράτωση ιδιωτικών οικημάτων. Έτσι, λοιπόν, το 1834, σχεδιάζει και κατασκευάζει την οικία του Χιώτη προύχοντα, δημάρχου και γερουσιαστή, Νικολάου Πρασσακάκη, μία από τις πρώτες αρχοντικές της Ερμούπολης. Δεν εστίασε μόνο στο σχεδιασμό και την κατασκευή των έργων του. Έδωσε ιδιαίτερη σημασία στην εκπαίδευση των τοπικών τεχνιτών και την χρήση νέων τεχνικών και υλικών κατασκευής, όπως η ρηξικέλυθη χρήση της θηραϊκής γης, ευρέως διαδεδομένη μετέπειτα.¹⁴³

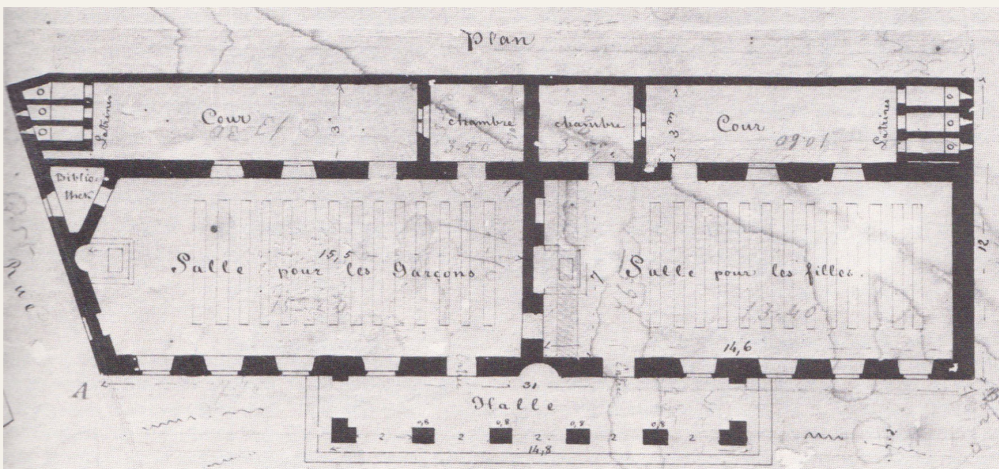
Εξίσου σπουδαίος Γερμανός αρχιτέκτονας, που δραστηριοποιείται στην Ερμούπολη από το 1837, είναι ο Wilhelm von Weiler, ο οποίος ήταν ο πρώτος διευθυντής του Μηχανικού των Κυκλάδων. Εκτός από τη σύνταξη και την χάραξη του πολεοδομικού σχεδίου της νεοδημθείσας πόλης, ανέλαβε την σχεδίαση του Β' Δημοτικού Σχολείου, στην πλατεία Μωραΐτη -διατηρήθηκε έως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο-, το κτήριο του Λοιμοκαθαρητηρίου, την επιτήρηση της κατασκευής των Αποθηκών της

142 Nagler, Georg Kaspar, *Neues allgemeines Künstler-Lexicon: oder Nachrichten von dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher etc.*, εκδ. Fleischmann, Μόναχο, 1835-1852, σελ. 153 και Pückler von Muskau Hermann, op.cit., σελ. 270-274

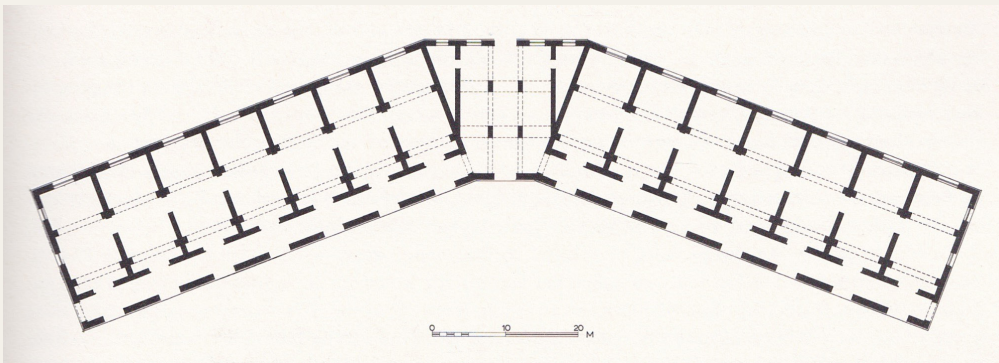
143 Pückler-Muskau, Hermann von, *Der Vorläufer*, εκδ. Hallberger, Στουτγκάρδη, 1838

Β' Δημοτικό Σχολείο

Αποθήκες Διαμετακομίσεως

Άποψη κτηρίων Λιμανιού

61: Όψη, κάτοψη και άποψη του ναού Αγίου Νικολάου στα Βατιόρια, Γεράσιμος Μεταξάς

62: Όψη, κάτοψη και άποψη του κτηρίου του δημοτικού Κρεοπωλείου

63: Όψη, κάτοψη και άποψη του κτηρίου του Δημαρχείου, Ernst Ziller

Διαμετακομίσεως και την ολοκλήρωση του μόλου στο λιμάνι, έργα τα οποία σχεδίασε ο Erlacher.

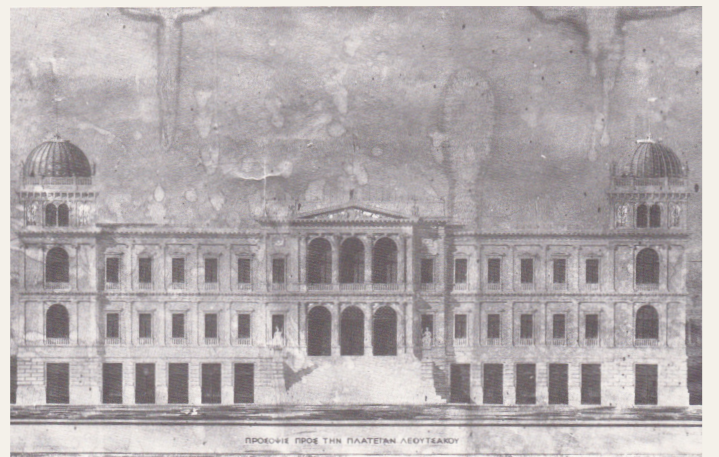
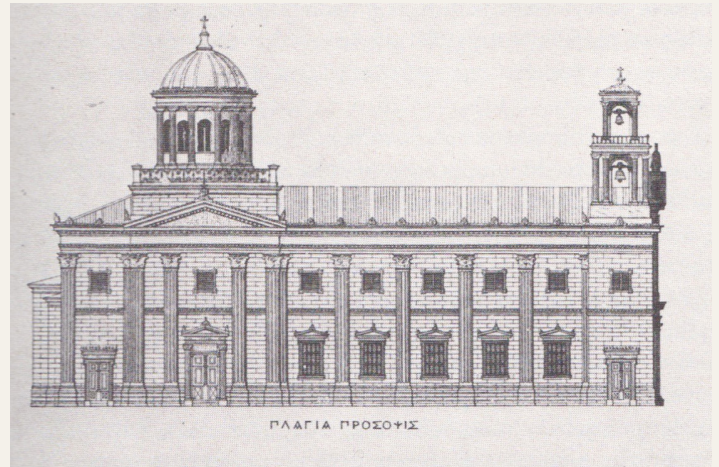
Τον διαδέχτηκε για μικρό χρονικό διάστημα ο Γερμανός αρχιτέκτονας E.Laurent. Από το 1843, αναλαμβάνει την διεύθυνση ο υπολοχαγός Γεράσιμος Μεταξάς, ο οποίος εποπτεύει την εφαρμογή του πολεοδομικού σχεδίου και την κατασκευή του μόλου στο λιμάνι, καθώς και πολλά δημόσια κτήρια, όπως η εκκλησία του Αγ.Νικολάου.¹⁴⁴ Το 1854, διορίζεται ο λοχαγός Αλέξανδρος Γεωργαντάς, ο οποίος ανέλαβε τα έργα της προκουμαίας, την κατασκευή της «οδού Ποσειδωνίας», την σχεδίαση του νέου κτηρίου του Τελωνίου και συμμετείχε στην οικοδόμηση του Παντοπωλείου. Από το 1843, εργάζεται ως αρχιτέκτονας στον Δήμο, ο Χιώτης Εμμανουήλ Ζ. Ψύχας, με σπουδές στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού.¹⁴⁵ Στα σημαντικότερα έργα του στη Σύρο, συγκαταλέγονται το Κρεοπωλείο και το Ιχθυοπωλείο, ενώ αναλάμβανε και εργασίες εκτός του νησιού.

Το αρχιτεκτονικό του στίγμα στην Ερμούπολη, άφησε και ο Ernst Ziller, με σχέδια του οποίου κατασκευάστηκε το Δημαρχείο¹⁴⁶ της πόλης. Είναι το μόνο

144 Μπίρης,Κώστας Η., *Ιστορία του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου*, εκδ.Αθηνά, Αθήνα, 1957, passim.

145 Από το 1839, είχε παρουσιάσει το ενδιαφέρον του για να διδάξει στο Γυμνάσιο της Σύρου και στην επιστολή του προς τον δήμαρχο Ν.Πρασσακάκη γράφει: "Προς δε δύναμαι να διευθύνω ως Γεωμέτρης και Αρχιτέκτων το σχέδιον της πόλεως." Βλαχογιάννης, Ιωάννης, *op.cit.*, 5, σελ.401-402 (επιστολή Εμμ.Ψύχα προς Ν. Πρασσακάκη, 1 Απριλίου 1839)

146 Χτίστηκε το 1876-1898 και βρίσκεται στην βόρεια πλευρά της κεντρικής πλατείας,

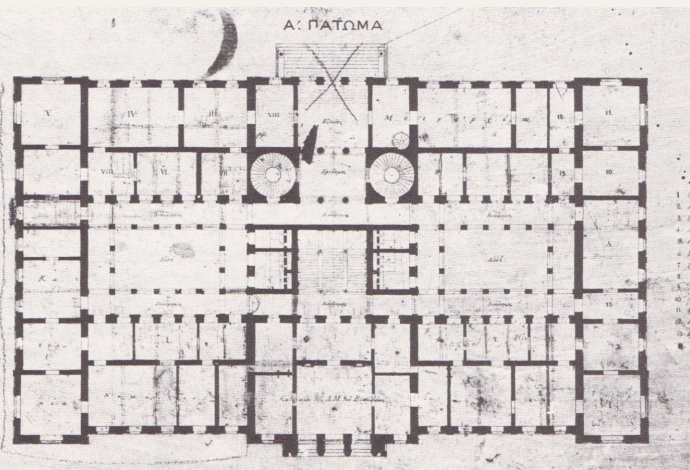
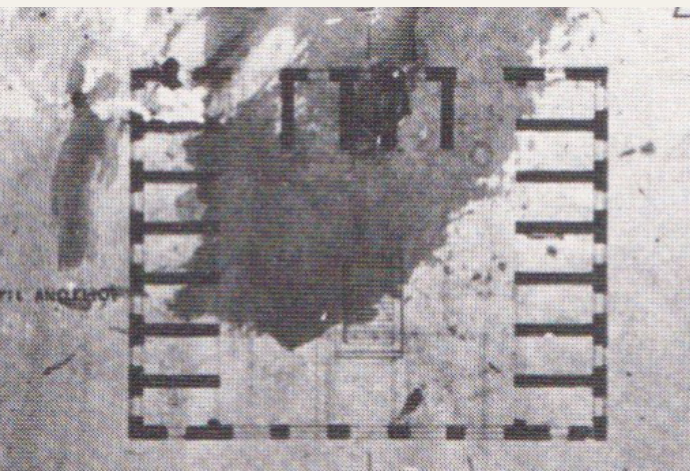
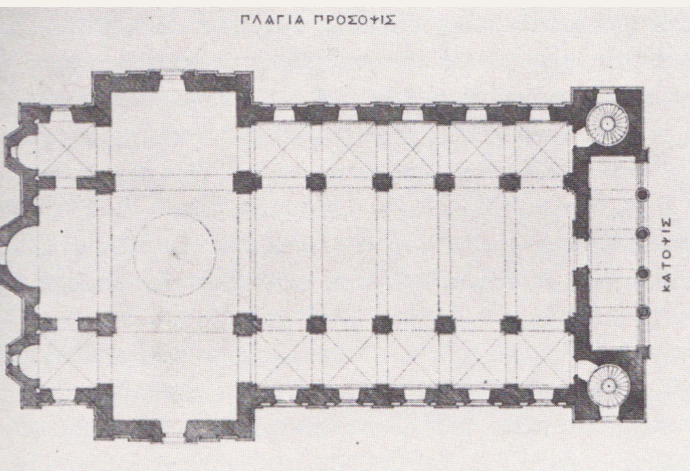
Ναός Αγ. Νικολάου

Κρεοπωλαιο

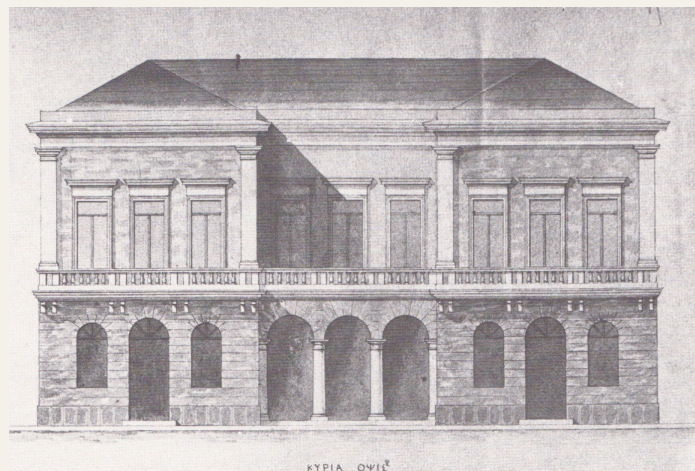

Δημαρχείο

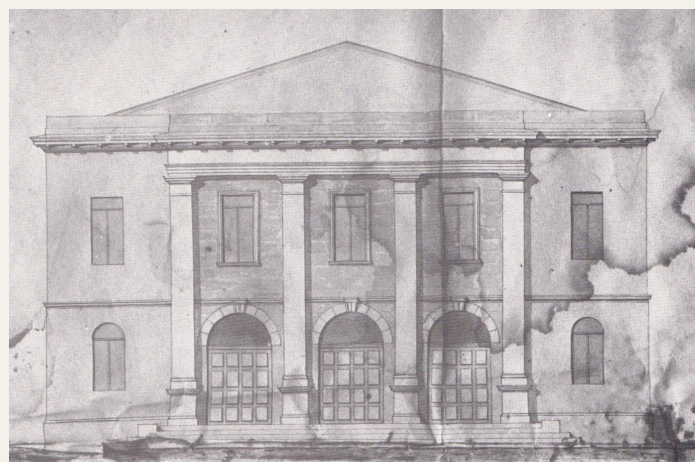
64: Όψη, κάτοψη και άποψη της λέσχης "Ελλάς", Pietro Samprò

κτήριο που σχεδίασε για την Ερμούπολη, ωστόσο αρκετοί επηρεάστηκαν από την αρχιτεκτονική του για τον σχεδιασμό κατοικιών, όπως ο γλύπτης και τέκτονας, απόφοιτος της πολυτεχνικής Σχολής Αθηνών, Ι.Βιδάλης (ή Φυτάλης).¹⁴⁷ Επιπροσθέτως, ένας εξίσου σημαντικός αρχιτέκτονας του 1860, που συνέβαλε στην αρχιτεκτονική της Ερμούπολης με πληθώρα αρχιτεκτονικών σχεδίων, ήταν ο Ιταλός Pietro Samprò. Ενδεικτικά, ανέλαβε τον σχεδιασμό και την κατασκευή της λέσχης «Ελλάς», το θέατρο «Απόλλων»,¹⁴⁸ το παλιό Δημοτικό Καφενείο στο Νησάκι¹⁴⁹ -αργότερα μετατράπηκε σε Υγειονομείο- και το εργοστάσιο της Ελληνικής Ατμοπλοΐας.

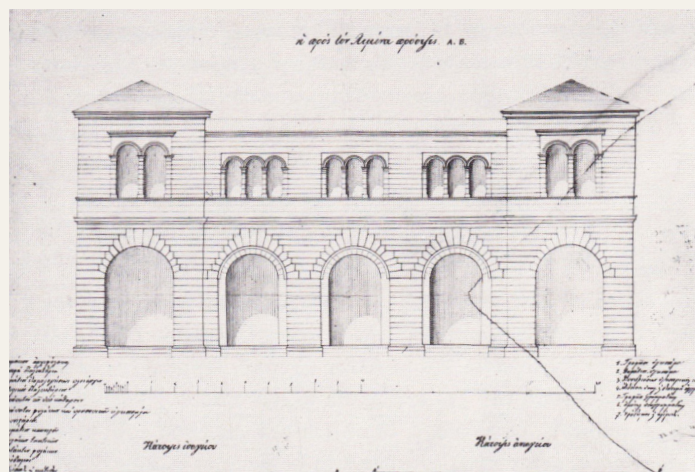
65: Όψη, κάτοψη και όψη του κτηρίου του δημοτικού θεάτρου "Απόλλων", Pietro Samprò

κατασκευασμένο από μαρμάρινη λαξευτή τοιχοποιία, τριώροφο στην πρόσοψη και διώροφο στην πίσω πλευρά λόγω εδάφους. Προσδίδει μνημειακό χαρακτήρα στην πλατεία, ενώ μοιάζει περισσότερο με ανάκτορο. Στο εσωτερικό, έχει διπλές σειρές αιθουσών γύρω από τα περιστύλια των κεντρικών αιθρών. Τα δάπεδα τους είναι ξύλινα και οι οροφές με χαμηλά τόξα που στηρίζονται σε σιδηροδοκούς, τεχνική που εφάρμοσε πρώτος ο Τσίλλερ στην Ελλάδα, όπως και ο συνδυασμός πήλινου και μαρμαρίνου αρχιτεκτονικού διακόσμου. Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *op.cit.*, σελ.137-42

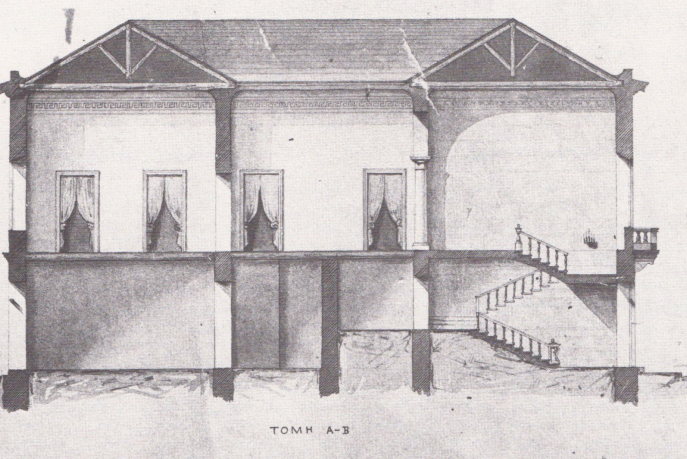
147 Αξιοσημείωτες είναι οι αναφορές για τον γλύπτη, οι οποίες βρέθηκαν σε επιστολές του αρχιτέκτονα Σταμάτιου Κλεάνθη, το 1859, στο Δανό αρχιτέκτονα Th.Hansen και του Λύσανδρου Καυταντζόγλου, το 1860. *Ibid.*, σελ.77

148 Διώροφο κτίσμα, με λιτές όψεις. Η πρόσοψη στο σημείο της κεντρικής εισόδου μόνο ήταν ολομάρμαρη μνημειακό χαρακτήρα. Η κεντρική αίθουσα θεωρείται μικρογραφία της «σκάλας του Μιλάνου». *Ibid.* σελ.126-8

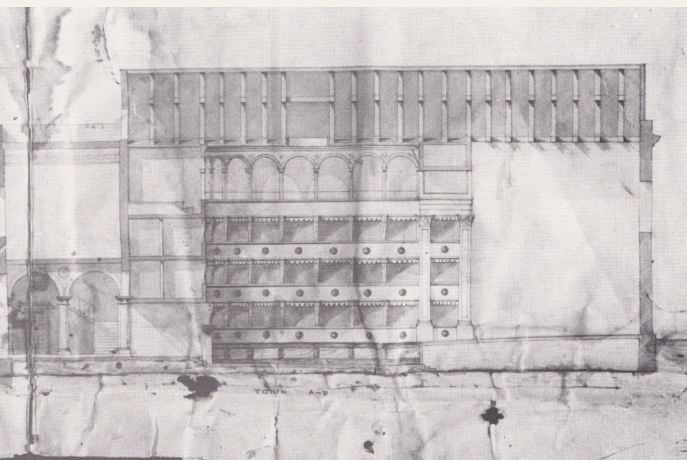

66: Όψη, κάτοψη και όψη του κτηρίου του Τελωνείου, Αλέξανδρος Γεωργαντάς

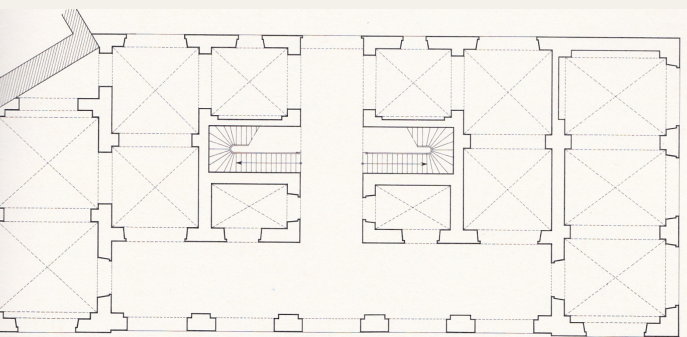
149 Δημοτικό καφενείο στο Νησάκι υπήρχε από παλιά, αλλά το 1857 αποφασίστηκε η κατεδάφιση του για την δημιουργία ενός νέου Τελωνείου. Το 1861, σύμφωνα με το αρχείο του Δήμου, αποφασίστηκε η κατασκευή νέου δημοτικού καφενείου «δια συνεταιρισμού» με σχέδια του δημοτικού αρχιτέκτονα P.Samprò, το οποίο εν τέλει κατεδαφίστηκε χρόνια αργότερα. Ένωσης, Ζ' και Ι', αριθ.243, 252 και 397, 1 Φεβρουαρίου, 5 Απριλίου 1857 και 11 Νοεμβρίου 1861

Λέσχη "Ελλάς"

Θέατρο "Αριστοτέλους"

Τεχνολογείο

67-69: Κτήριο στα
Βαπόρια, διακρίνεται η
επιγραφή στο υπέρθυρο,
Κ.Κοκκίνης 1870

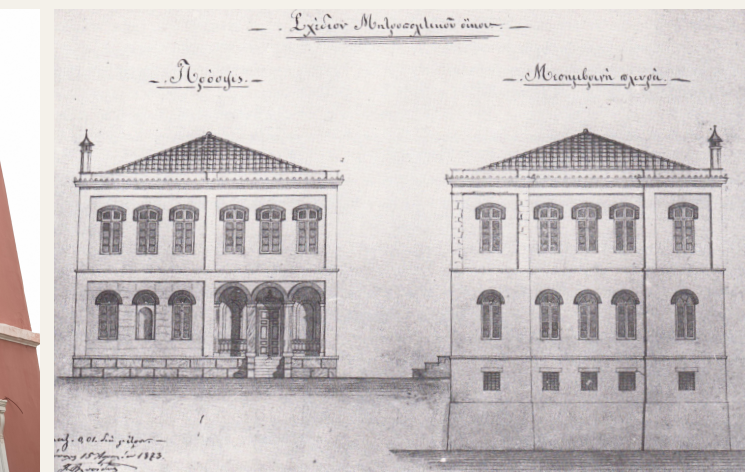

70α-γ: Απόψεις
και όψεις του
Μητροπολιτικού
Μεγάρου, 1873,
84 Ι.Βλυσίδης

Στο αρχιτεκτονικό τμήμα του Δήμου διακρίνονται και οι: Ιωάννης Βλυσίδης και Δημήτριος Ελευθεριάδης¹⁵⁰. Απόφοιτοι του Πολυτεχνείου στην Αθήνα, με μεγάλη δράση στον Δήμο της Ερμούπολης. Ο Ι.Βλυσίδης ασχολήθηκε κυρίως με την επίβλεψη δημοτικών έργων και την κατασκευή μεγάλου αριθμού κατοικιών στην πόλη. Ακόμα, ως δημοτικός αρχιτέκτονας στο νησί εργάστηκε και ο Ανδρέας Ζηνόπουλος από το 1869 έως το 1871. Γνωστά είναι τα σχέδιά του για την σκάλα του Αγ.Νικολάου, το Ιχθυοπωλείο και την αποθήκη, τα οποία όμως δεν εφαρμόστηκαν.¹⁵¹ Άλλοι αρχιτέκτονες που αναφέρονται ήταν ο Διονύσιος Μπαρότζης, ο Παναγιώτης Βουγιούκας, ο Ιωάννης Κουμέλης,¹⁵² ο Χρήστος Παπαδάκης και ο Αριστείδης Βιδάλης. Κυρίως, στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, μερικοί αρχιτέκτονες εργάζονται ιδιωτικά στην Ερμούπολη. Παράδειγμα, αποτελεί ο Κ.Κοκκίνης, ο οποίος φέρει την επιγραφή του «Σχεδιασθέν υπό Κ.Κοκκίνη,¹⁵³ 1870», εντοιχισμένη πάνω από την είσοδο μιας

150 Στο αρχείο του Δήμου σώζονται πολλά σχέδια του, όπως αυτά για το Ορφανοτροφείο (1896), το Απολυμαντήριο (1901) και το Δημοτικό Σφαγείο (1904), τα οποία δεν φαίνεται να πραγματοποιήθηκαν. Αρχείο Δήμου, αριθ.138, 14 Μαΐου 1868

151 Τα σχέδια αυτά βρίσκονται στο αρχείο του Δήμου και χρονολογούνται στα 1869, 1870 και 1871 αντίστοιχα.

152 Ο Ι.Κουμέλης καταγόταν από την Άνδρο, σπούδασε στην Βιέννη κοντά στον διάσημο αρχιτέκτονα Th.Hansen και το 1876 επέστρεψε στην Ελλάδα. Από το 1880 εργάζεται στο Δήμο, στην Αθήνα, ενώ το 1888 έως το 1890 διορίζεται δημοτικός αρχιτέκτονας στην Σύρο. Σχεδίασε το νέο νεκροταφείο, το Δημοτικό Ιχθυοπωλείο και το Δημοτικό Σφαγείο. Τραυλός,Ιωάννης, Κόκκου,Αγγελική (1980), op.cit., σελ.79

153 Είναι γνωστός, όμως, από τα σχέδια του ναού της Κοίμησης (1863), τα οποία σώζονται μέχρι και σήμερα στο αρχείο του Δήμου.

71: Οικία και κατάστημα στην πλατεία Μιαούλη
72α: Λαϊκό σπίτι κοντά στον αριθμό 50 της οδού Στ.Πρώτου

Σελίδα 90
77: Όψη και κατόψεις μεγάλου Πρασασάκη, J. Erlacher
78: Η στοά της αυλής Χαρίτων

Σελίδα 89
75: Αποψη μεγάλου Πρασασάκη
76: Η πρώτη κατοικία του Ν.Πρασασάκη στην οδό Χαρίτων

Σελίδα 88
72β: Λαϊκό σπίτι κοντά στον αριθμό 50 της οδού Στ.Πρώτου
73: Οικία Μιαρανή, Απόλλωνος 28
86: 74: κατοικία Λαϊκού τύπου, Απόλλωνος 20

κατοικίας, στην περιοχή Βαπόρια.

Σημαντική ήταν η συνεισφορά του Γάλλου πολιτικού μηχανικού Vaugarny σε αστικά θέματα. Συγκεκριμένα, εργάστηκε στην Σύρο στο διάστημα 1869-1871 με κύριο του έργο την τροφοδότηση της πόλης με νερό, αλλά και άλλα δημόσια έργα. Παράλληλα, πρωταρχικό ρόλο στην διαμόρφωση της αρχιτεκτονικής της Ερμούπολης κατείχαν οι αξιωματικοί του Σώματος Μηχανικού Κυκλάδων,¹⁵⁴ σε συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα. Στις αρμοδιότητές τους ήταν η εφαρμογή του πολεοδομικού σχεδίου, η χάραξη και η κατασκευή πλατειών και δρόμων και η δημιουργία άλλων δημόσιων έργων, ενώ πολλοί από αυτούς αναλάμβαναν την επίβλεψη έργων του Δήμου ή την κατασκευή ιδιωτικών κτισμάτων.

Εν αντιθέσει, με τα δημόσια κτήρια, που με τα χαρακτηριστικά τους μαρτυρούν την άρτια διοικητική οργάνωση της πόλης, οι κατοικίες προδίδουν την ευημερία και την πρόοδο της κοινωνίας της Ερμούπολης του 19ου αιώνα, μέσω

των σχεδίων τους και της προσεγμένης κατασκευής τους. Πρόκειται, δηλαδή, για μνημειακή αρχιτεκτονική, αποτελώντας έναν από τους μοναδικούς τόπους που αποτυπώνει μια ολοκληρωμένη εικόνα της ελληνικής πόλης της εποχής.¹⁵⁵

Οι πρώτες οικίες, που κατασκευάστηκαν στο λιμάνι μετά την Επανάσταση του 1821, ήταν απλά ξύλινα φτωχικά κτίσματα.¹⁵⁶ Σύμφωνα με τις αναφορές του Bory de Saint-Vincent, τα κτίσματα αυτά αποτελούσαν την προσωρινή κατοικία των προσφύγων, ενώ είχε ξεκινήσει η οικοδόμηση μερικών πέτρινων.¹⁵⁷ Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 1828, η Ερμούπολη είχε 13.805 κατοίκους και 4.167 οικοδομές, ένας πολύ σημαντικός αριθμός.¹⁵⁸ Έτσι, η διάρκεια ζωής τους ήταν αρκετά σύντομη και κυρίως μετά την εφαρμογή του πολεοδομικού σχεδίου, αντικαταστάθηκαν από λιθόκτιστες οικοδομές. Σύμφωνα με τους πρώτους οικοδομικούς κανονισμούς του 1839, εκτός από τις διατάξεις για το μέγεθος των οικοδομήσιμων οικοπέδων

¹⁵⁴ Από τα πρώτα χρόνια ο Δήμος είχε δικό του αρχιτέκτονα, αλλά το 1847-1859 τα καθήκοντα του δημοτικού αρχιτέκτονα αναλάμβανε ο εκάστοτε διευθυντής του Μηχανικού Σώματος Κυκλάδων. Ύστερα από το 1860-1864, προσέλαβε τον δημοτικό αρχιτέκτονα P.Sampò, ενώ με το πέρας των χρόνων διαμορφώθηκε ξεχωριστό αρχιτεκτονικό τμήμα με δύο και τρεις μηχανικούς, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν πολλές φορές και αξιωματικούς του Μηχανικού Σώματος Κυκλάδων. Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκος, Αγγελική (1980), *op.cit.*, σελ. 78

¹⁵⁵ Το σπουδαιότερο γεγονός είναι ότι μέχρι σήμερα διατηρείται σε αξιόλογη κατάσταση ένας σημαντικός αριθμός κατοικιών, χωρίς περεταίρω προσθήκες και αλλαγές. Εξακολουθώντας, έτσι, η πόλη να εμφανίζει τον αρχικό της χαρακτήρα στις γειτονιές με τα πλακόστρωτα και γραφικά στενάκια.

¹⁵⁶ Σε έγγραφο της Δημογεροντίας του 1833, προς την Νομαρχία Κυκλάδων, παραθέτονται μερικά χαρακτηριστικά των πρώτων σπιτιών. Χαρακτηριστικά αναφέρεται: «Τα οικήματα και η διάταξη αυτών, έργα προσωρινά της εσχάτης ανάγκης και οικονομίας ως και ουδεμίας φροντίδος των προλαβουσών διοικήσεων δι' αιτίαν της προσωρινότητας, της δεινότητος των περιστάσεων και της αδηλότητος ρου μέλλοντος, και σήμερον ακόμη είναι τοιαύτα, ώστε δεν παρέχουσιν εχέγγυα καλής υγείας και ευζωίας εις τους κατοίκους. Μόλις μετά την παύσιν του πολέμου, οικοδομήθησαν τα σήμερον διακρινόμενα αποράδην ολίγα τινά οικήματα, ανώγεια. Τα άλλα όλα, ήτοι το μέγα μέρος, είναι κατώγεια, χαμηλά, χλωματοσκέπαστα...». Βλαχογιάννης, Ιωάννης, *op.cit.*, τμ. 5, σελ. 70-1

¹⁵⁷ Ο Bory de Saint-Vincent αποτελούσε μέλος της Γαλλικής Αποστολής του Μοριά, έχοντας επισκεφτεί την Σύρο το 1829. Bory de Saint-Vincent, *op.cit.*, σελ. 483

¹⁵⁸ Αμπελάς, Τιμολέων Δ., *op.cit.*, σελ. 600-1

και τις αποζημιώσεις σε περίπτωση απαλλοτριώσεων, θεσπίστηκαν μέτρα για την ασφάλεια των κτηρίων και την αποφυγή πυρκαγιάς.¹⁵⁹

Οι κατοικίες της Ερμούπολης διακρίνονται σε τρεις γενικές κατηγορίες. Η πρώτη περιλαμβάνει όλα όσα ακολουθούν τον λαϊκό ή νησιώτικο τύπο, όπως αυτός περιγράφεται στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, χρονολογημένα από το 1821. Το ξύλο αποτελεί το υλικό που χαρακτηρίζει την δόμηση τους. Ξύλινο είναι το γείσο, που τα επιστέφει, τα πλαίσια στις πόρτες και στα ανοίγματα, οι πεσσοί, στους οποίους στηρίζεται το χαγιάτι, το σαχνισί, καθώς και τα ταβάνια στο εσωτερικό. Κατά κύριο λόγο είναι διώροφα, από πλίνθους ή μικρές πέτρες και ξυλοδεσιές (τσατμάς), σοβατισμένα εξωτερικά και στεγασμένα από κεραμίδια. Σώζονται, η κατοικία του Συριανού προύχοντα Σαλάχα στην πλατεία Μιαούλη, το αρχοντικό G.Stefanou (1822), το αρχοντικό N.Πρασσακάκη¹⁶⁰ και μερικά άλλα. Κτίσματα, που φέρουν χαρακτηριστικά νησιωτικών αρχοντικών. Είναι μεγάλα και διώροφα, με πολλά δωμάτια στους ορόφους, ενώ στην πρόσοψη έχουν σκεπαστές βεράντες, στηριζόμενες σε λεπτούς μαρμαρίνους κίονες με απλές

¹⁵⁹ Κάθε οικοδομή θα έπρεπε να είναι λιθόχτιστη, χωρίς ξυλοδέσματα, και να στεγάζεται με κεραμίδια ή δώματα, μόνο μια βαθμίδα ήταν επιτρεπτό να υπάρχει μπροστά από τις εισόδους. Τα καπνοδοχεία και οι εστίες ήταν υποχρεωτικό να κατασκευάζονται από πλίνθους και να μην στηρίζονται σε δοκούς ή ξύλα. *Διατάγματα περί του Σχεδίου της Ερμούπολης*, εκδ. τυπογραφείο της "Πατρίδος" 18ο, Ερμούπολη, 1842, σελ.5-12

¹⁶⁰ Ο Ν. Πρασσακάκης ήταν Χιώτης προύχοντας, για πολλά χρόνια δήμαρχος της Ερμούπολης και αργότερα μέλος της Ελληνικής Γερουσίας.

βάσεις και κιονόκρανα.

Αξιόλογες κατοικίες λαϊκού τύπου είναι κοντά στην οδό Στ.Πρωίου 50, στην οδό Απόλλωνος 28 και 20 στην συνοικία του Αγ.Νικολάου.¹⁶¹ Η πρώτη θυμίζει την μακεδονίτικη αρχιτεκτονική, με ξύλινες κατασκευές, όπως η σκεπαστή βεράντα -αποτελούμενη από τέσσερις ξύλινους πεσσούς διαμορφώνοντας στην πρόσοψη τρία τοξωτά ανοίγματα, με χαρακτηριστικό κόψιμο στα κλειδιά των τόξων-, τα επεξεργασμένα πλαίσια των ανοιγμάτων και των εισόδων και το γείσο, που προεξέχει πολύ από την στέγη. Η δεύτερη είναι διώροφη σοβατισμένη, με τον πρώτο όροφο να προεξέχει σε ορισμένα σημεία της πρόσοψης και να στηρίζεται σε ξύλινους δοκούς. Αποτελείται από τοξωτά ανοίγματα, τα οποία αρχικά ήταν ανοιχτά και μετέπειτα κλείστηκαν με ξύλινη τζαμαρία. Ξύλινα ήταν επίσης τα ανοίγματα και τα σκούρα, εκτός από την κεντρική είσοδο, η οποία φέρει μαρμάρινο πλαίσιο και μακρό μαρμάρινο αέτωμα με ανάγλυφο στεφάνι στο κέντρο. Η τρίτη εμφανίζει χαγιάτι με τοξωτά ανοίγματα και στην είσοδο τα αρχικά Κ.Π. και την χρονολογία 1839. Ο λαϊκός ρυθμός εξακολουθεί να κυριαρχεί στις κατοικίες των χαμηλών οικονομικών τάξεων, στην ακμάζουσα περίοδο του Νεοκλασικισμού. Στοιχεία της λαϊκής αρχιτεκτονικής εμφανίζονται, όμως, και

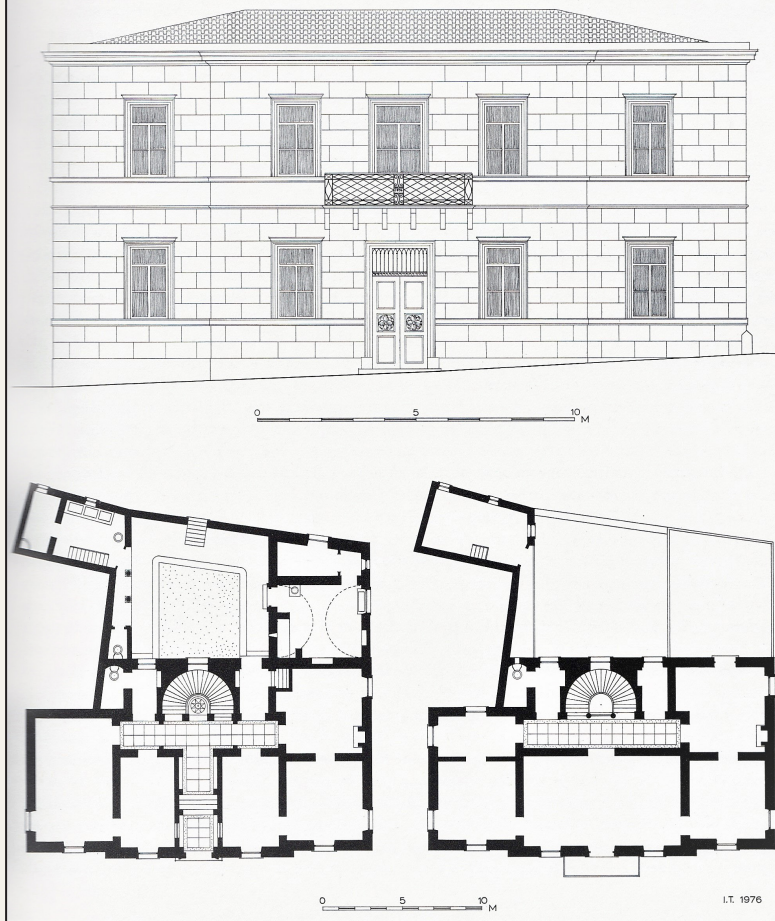
¹⁶¹ Στην Ερμούπολη σώζονται πολλές κατοικίες λαϊκού τύπου. Αναφορικά μερικές από αυτές είναι: στην οδό Καραολή και Δημητρίου 14, στην οδό Στ.Βαφιαδάκη 13, στην οδό Κωνσταντινουπόλεως, στην πάροδο κοντά στον αριθμό 37 της οδού Πρωτοπαπαδάκη, στην οδό Τριανταφύλλου και Ηπείρου και στην γωνία των οδών Ύδρας και Κωνσταντινουπόλεως. Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *op.cit.*, σελ.155

στα νεοκλασικά σπίτια, συνυπάρχοντας με παλιά και παραδοσιακά στοιχεία.

Συγκεκριμένα, το αρχοντικό του Χιώτη προύχοντα Ν.Πρασσακάκη, έργο του Γερμανού αρχιτέκτονα J.Erlacher, διέπεται από συμμετρική αρχιτεκτονική, μαρμάρινες σκάλες, ψηλοτάβανα δωμάτια με πολύχρωμες οροφές, αγγλικά έπιπλα και μεγάλους καθρέφτες. Το μπαλκόνι φέρει ανάγλυφη πλάκα με την επιγραφή «Νικόλαος Πρασσακάκης 1834, Φεβρουαρίου 7», στην πίσω πλευρά, μαρτυρώντας την παλαιότητά του. Έχει απλά μαρμάρινα φουρούσια και σιδεριά με ρόμβους και ξύλινο στηθαίο. Κτίσμα απλό διώροφο σοβατισμένο, με ωραίες αναλογίες, η κυρία όψη του οποίου δεν αναδεικνύεται λόγω της στενότητας του δρόμου. Στο σοβά διακρίνονται χαραγμένες μαύρες οριζόντιες και κάθετες γραμμές, δίνοντας την εντύπωση ισόδομης τοιχοποιίας.¹⁶² Στις όψεις εμφανές είναι το μάρμαρο μόνο στα πλαίσια των ανοιγμάτων -τα οποία ήταν αραιά τοποθετημένα-, στο μπαλκόνι, στο κυμάτιο που διαχωρίζει τους δυο ορόφους και στην ταινία κάτω από τα παράθυρα του ισογείου. Πύρινη είναι η ταινία των ανοιγμάτων του πρώτου ορόφου και το γείσο αποτελούμενο από τρεις επάλληλες σειρές, ενώ στην πάνω σειρά των γωνιών του ήταν από μάρμαρο. Τα σκούρα ήταν ξύλινα εσωτερικά και η κεντρική είσοδος ήταν επίσης ξύλινη προσεγγμένη, με δυο μεγάλους ρόδακες στο κέντρο και με

¹⁶² Σε σημεία όπου ο σοβάς έχει υποχωρήσει, φανερώνεται ο τρόπος κατασκευής του τοίχου. Ακανόνιστες μαρμαρόπετρες στο εξωτερικό περίβλημα και τούβλα και μικρά πετραδάκια στους αρμούς, τα οποία σοβατίζονταν.

φύλλα άκανθας στο πάνω μέρος.

Αισθητή είναι η μεγαλοπρέπεια του αρχοντικού ως προς την κάτοψη του. Παρά το ακανόνιστο σχήμα του οικοπέδου, εσωτερικά ακολουθείται άξονας συμμετρίας οριζόμενος από μία πλατιά σκάλα και έναν μαρμάρινο διάδρομο, που οδηγεί στα δωμάτια του ισογείου και στην αυλή. Στο τέλος του διαδρόμου είναι τοποθετημένο ένα μαρμαροθέτημα, γύρω από το οποίο αναπτύσσεται η μαρμάρινη σκάλα που οδηγεί στον όροφο και στην απόληξή της υπάρχουν δυο μαρμάρινοι τοσκανικοί κίονες. Η διάταξη του ορόφου μιμείται αυτή του ισογείου, με τα δωμάτια εκατέρωθεν του διαδρόμου. Τοιχογραφίες και μαρμάρινα τζάκια διακοσμούν τους χώρους. Η αυλή βρίσκεται στον άξονα συμμετρίας και η πρόσβαση σ' αυτήν πραγματοποιείται από το ισόγειο και κατευθείαν από τον δρόμο. Η μια πλευρά της καθορίζεται από στοιά τοσκανικών κίωνων και σταυροθόλια που οδηγεί σε βοηθητικούς χώρους, ενώ στην απέναντι πλευρά βρίσκεται η κουζίνα και η δεξαμενή στεγασμένες με θολωτές οροφές. Η ύπαρξη ενός προσεγγμένου μαρμάρινου λουτήρα με ανάγλυφα στεφάνια στην όψη υποδηλώνει την μέριμνα των βοηθητικών χώρων.

Η δεύτερη κατηγορία περιέχει όλες τις οικίες με νεοκλασικό ρυθμό, όπου φέρουν κυρίως στοιχεία από ελληνικά και αναγεννησιακά πρότυπα, που επικράτησαν στον ευρωπαϊκό χώρο¹⁶³ από τα μέσα του 18ου αιώνα

¹⁶³ Η Σύρος αποτελούσε σταυροδρόμι στις θαλάσσιες συγκοινωνίες από την Ευρώπη στη Μ.Ασία και την Μέση Ανατολή, αποτελώντας ένα από τα μεγαλύτερα εμπορικά και βιομηχανικά

και ύστερα. Πιστές, δηλαδή, στο ρυθμό του «Ρομαντικού Κλασικισμού». Συγκεντρώνει τον μεγαλύτερο αριθμό κτισμάτων από το 1834 και έπειτα, έως τα τέλη του 19ου αιώνα. Ανάλογα με την περίοδο κατασκευής και την τυπολογία των κτηρίων, -σύμφωνα με τη μελέτη που διεξήγαγε το εργαστήριο πολεοδομικής σύνθεσης του ΕΜΠ με επιμελητή τον καθηγητή Ιωσήφ Στεφάνου¹⁶⁴-, προκύπτουν οι παρακάτω υποκατηγορίες: τα πρώιμα νεοκλασικά, τα νεοκλασικά της Α', Β', και Γ' περιόδου και αυτά με στοιχεία από την αρχιτεκτονική της Αθήνας.

Τα κτίσματα της πρώιμης νεοκλασικής περιόδου φέρουν έντονα χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής της κεντρικής Ελλάδας με στοιχεία του νέου ρυθμού, της περιόδου από τον εποικισμό της Ερμούπολης έως το 1840. Συνήθως, διώροφα με μερική συμμετρία στην πρόσοψη και εμφανή αρμολογημένη λιθοδομή. Κύριο χαρακτηριστικό τους είναι τα ρομαντικά στοιχεία, επηρεασμένα τόσο από την βουαρικκή, όσο και την ιταλική αρχιτεκτονική, τα οποία παρατηρούνται στα ημιθόλια και τους προβόλους.¹⁶⁵ Τα ανοίγματα τους -ορθογώνια παραλληλόγραμμα με επιμήκη των κατακόρυφο άξονα- υπερκαλύπτονται

κέντρα. Έτσι, είχε την δυνατότητα το νησί να έρχεται σε επαφή με τις ευρωπαϊκές χώρες, αλλά και με τους αρχιτέκτονες και τους καλλιτέχνες αυτών. Αφομοίωσε, λοιπόν, τάχιστα και έντονα τα ευρωπαϊκά πρότυπα σε σχέση με άλλες επαρχιακές πόλεις, οι οποίες εν αντιθέσει ήταν πιο πολύ επηρεασμένες από την αθηναϊκή νεοκλασική αρχιτεκτονική.

¹⁶⁴ Στεφάνου, Ιωσήφ, *op.cit.*

¹⁶⁵ Συνήθως, είναι πέτρινοι, μικρής έκτασης, με πέτρινα ή ξύλινα ή λεπτά μεταλλικά φουρούσια. *ibid.*, σελ.322

με τόξα ή πρέκια, ξύλινα ή πέτρινα, ενώ τα κουφώματα -γερμανικού τύπου- βρίσκονται στην εξωτερική παρυφή του τοίχου. Οι θύρες έχουν σιδερένιο φεγγίτη, που αποσκοπεί στον φωτισμό της εισόδου και της σκάλας. Το δώμα περιβάλλεται περιμετρικά με στηθαία, ξύλινα χιαστί κάγκελα ή κολωνάκια. Τότε, καθορίστηκε το συνεχές σύστημα δόμησης, το οποίο προέβλεπε μικρούς ακάλυπτους χώρους στο πίσω μέρος του οικοπέδου.

Στα νεοκλασικά της Α' περιόδου, ανήκουν όλα όσα οικοδομήθηκαν την οθωνική περίοδο, δηλαδή το διάστημα 1830-1860. Τα κτίσματα αυτά είναι επηρεασμένα από τοπικά, δυτικά και νεοκλασικά πρότυπα. Διώροφα ή τριώροφα με συμμετρία στην πρόσοψη, από λαξευτή ή ισόδομη τοιχοποιία ή ορθομαρμάρωση. Οι προσόψεις τους διαφέρουν από τα κτίσματα της προηγούμενης κατηγορίας, διότι εμπλουτίζονται με περεταίρω διακοσμητικά στοιχεία, κορνίζες και παραστάδες, γείσα με κυμάτια και κορνίζα. Τα κουφώματα στην πρόσοψη, όπως και στην προηγούμενη περίοδο, τοποθετούνται στην εξωτερική πλευρά του τοίχου και είναι γερμανικού τύπου, ο φεγγίτης της εισόδου μεγαλώνει, ενώ στο ισόγειο, συνήθως, και για λόγους ασφαλείας εγκαθίστανται σιδεριές χωρίς να στερούνται διακόσμησης και μοτίβων. Οι εξώστες, μικροί σε μέγεθος, έχουν στηθαίο σιδερένιο με νεοκλασικά μοτίβα, ένα από τα οποία είναι η Λύρα που συναντάται στην Ερμούπολη και είναι ένα από τα χαρακτηριστικά της

αρχιτεκτονικής της.¹⁶⁶ Το σχήμα των εξωστών αρκετές φορές καμπύλο, στηρίζονται σε σιδερένια φουρούσια, προσδίδοντας ρομαντικό χαρακτήρα. Στα λαϊκά νεοκλασικά, γίνονταν περικοπές στον αρχιτεκτονικό διάκοσμο, ενώ αντί τοιχοποιίας ή ορθομαρμάρωσης, ο τοίχος επιχρίεται με κονίαμα σε απαλούς τόνους της ώχρας και του ροζ. Ο κάθε όροφος στέγαζε, συνήθως, διαφορετική κατοικία, οπότε ήταν εμφανείς δύο είσοδοι στην πρόσοψη συμμετρικά, είτε στο κέντρο, είτε στις δύο άκρες του κτηρίου. Στην περίπτωση που το κτήριο βρισκόταν στο εμπορικό κέντρο, το ισόγειο στέγαζε

κατάστημα, ενώ υπήρχε και μεσοπάτωμα με χρήση αποθήκης.¹⁶⁷

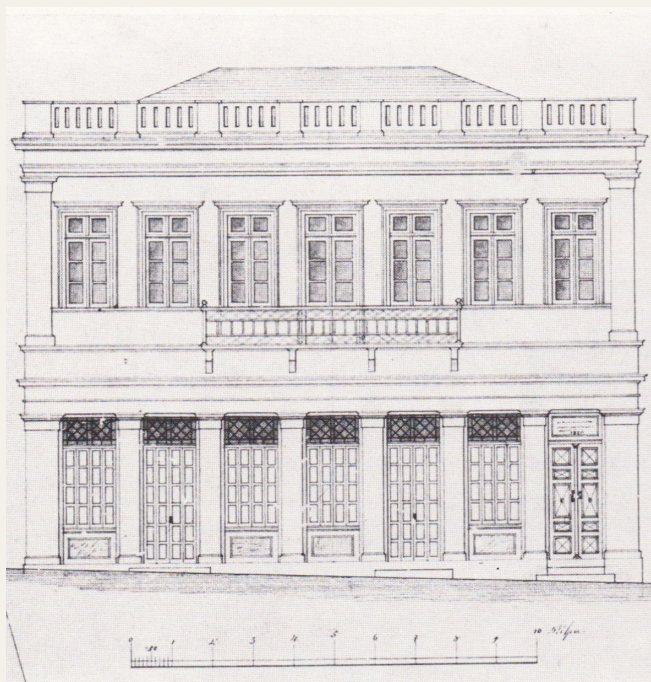
Στην επόμενη κατηγορία, ανήκουν οι νεοκλασικές κατοικίες της Β' περιόδου, στην Γεωργιανή ή Τρικουπική περίοδο, 1870-1900.¹⁶⁸ Η ειδοποιός διαφορά από αυτές της Α' περιόδου, εντοπίζεται στην τοποθέτηση των κουφωμάτων -γαλλικού πλέον τύπου- στην εσωτερική παρειά του τοίχου και το αυξημένο μέγεθος των ανοιγμάτων. Παρατηρείται, ότι στην όψη η λαξευτή τοιχοποιία αντικαθίσταται από αμμοκονία με εγχάρακτο το περίγραμμα των λίθων και τα μαρμάρινα διακοσμητικά στοιχεία με πήλινα. Περιμετρικά του

166 loc.cit.

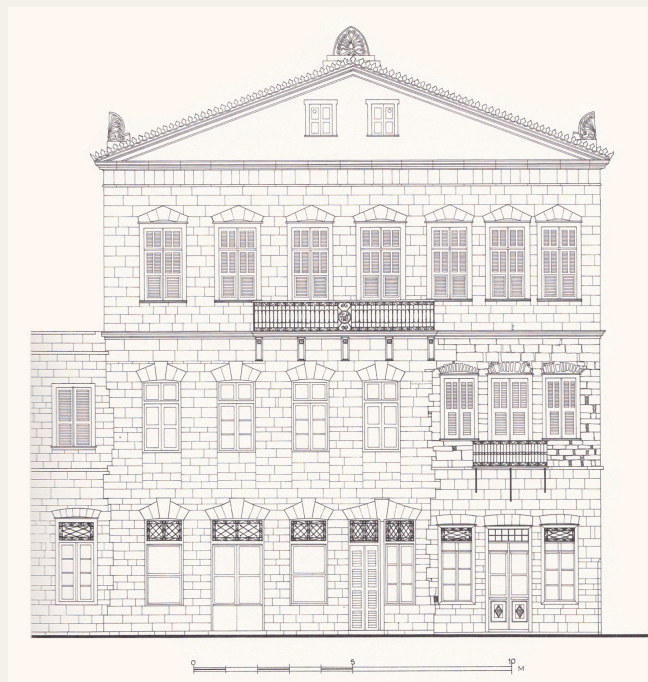
167 ibid. σελ.154

168 Με την άφιξη του Τσίλλερ στην Ερμούπολη και τον σχεδιασμό του Δημαρχείου, πολλά νεοκλασικά αυτής της περιόδου υιοθέτησαν στοιχεία του τρόπου σχεδίασης και κατασκευής του Γερμανού αρχιτέκτονα.

83-84: Σχέδια με κανονικότητα των ανοιγμάτων και ασυμμετρία στην μία άκρη της όψης

Πρόταση για το Μέγαρο Πετρίτζη

Μέγαρο Νικολαΐδη

88: Νεοκλασικό στην οδό Μπαμπαγιώτου, επηρεασμένο από την Αθηναϊκή αρχιτεκτονική

85: Λεπτομέρεια έτους κατασκευής και αρχικά Ιδιοκτήτη
86: Ορθογώνιος εξώστης με καμπύλα άκρα
87: Διακοσμημένο Υπέρθυρο

γείσου εμφανίζονται σταγόνες και οι παραστάδες φέρουν ιωνικά ή κορινθιακά κιονόκρανα. Οι εξώστες στηρίζονται σε μαρμάρινους σκαλιστούς κιλλίβαντες ενώ το στηθαίο είναι συχνά από χυτό σίδηρο. Ωστόσο, η τυπολογία αυτής της περιόδου συναντάται μόνο στα μεγαλοαστικά κτίσματα και ποτέ στα λαϊκά.

Η Γ' περίοδος αφορά την παρακμή του νεοκλασικού ρυθμού στα τέλη του 19ου αιώνα. Τα νεοκλασικά αυτά είναι πλούσια διακοσμημένα από άλλους ρυθμούς, κυρίως γαλλικού μπαρόκ. Πάραυτα, αντιπροσωπεύουν την απλή συριανή αρχιτεκτονική με στοιχεία του όψιμου νεοκλασικισμού.¹⁶⁹ Η ορθομαρμάρωση και η λιθοδομή αντικαθίστανται και εδώ από αμμοκονία, ενώ παρουσιάζονται εξογκωμένες μορφές

και ακρογωνιαίοι λίθοι μόνο στη βάση του κτηρίου. Τα κουφώματα διατηρούν τις ιδιότητες της προηγούμενης περιόδου, ενώ γίνεται κατάχρηση του μαρμάρου στα πλαίσια της εισόδου και των ανοιγμάτων, στους προβόλους και τις σκάλες.

Η τελευταία κατηγορία περιλαμβάνει και αυτή νεοκλασικά κτήρια, τα οποία όμως είναι επηρεασμένα κυρίως από την αθηναϊκή αρχιτεκτονική. Χαρακτηριστικό του αθηναϊκού σπιτιού είναι η λίθινη βάση, όμως στα συριανά δεν τονίζεται πάντα, κυρίως, όταν η τοιχοδομία είναι ολομάρμαρη. Στην περίπτωση του υπογείου, διακρίνεται από το μαρμάρινο κυμάτιο που το επιστέφει ή από άλλου είδους τοιχοδομία, καθώς και από τα παράθυρα, τα οποία κυμαίνονται στο ύψος της. Μαρμάρινη ταινία χωρίζει

89: Νεοκλασικό Β' Περιόδου, με κορινθιακά κιονόκρανα στην είσοδο, κουφώματα γαλλικού τύπου στην εσωτερική παρεύα, αμμοκονία στην τοιχοποιία και πήλινα στοιχεία

169 Στεφάνου, Ιωσήφ, *op.cit.*, σελ.324

τους ορόφους, αν και υπάρχουν κτήρια με συνεχή όψη και στους δυο ορόφους. Η στέψη του τελευταίου ορόφου περιγράφεται με γείσο και στηθαίο και σπανιότερα με αέτωμα.¹⁷⁰ Είναι διακριτή η απουσία πήλινων αρχιτεκτονικών μελών, που συνηθίζονταν στα νεοκλασικά της Αθήνας, τα οποία όμως αντικαθίστανται από ανώτερης ποιότητας μαρμάρια¹⁷¹ χωρίς υπερβολή, με πρωταγωνιστή πάντα την τοιχοποιία.

Τα χαρακτηριστικά των παραπάνω κατηγοριών αποτελούν γνώμονα για την ταξινόμηση των κατοικιών της Ερμούπολης, ωστόσο η συνύπαρξή τους διαμορφώνει έναν ενιαίο χαρακτήρα στην πόλη. Συνεπώς, οι προσόψεις, που ήταν κατασκευασμένες με επιμέλεια και δεξιοτεχνία, σχεδιασμένες με πλούσιο διάκοσμο¹⁷² και η ασυμμετρία τους, η οποία διαμορφώνεται σε μια άκρη του σπιτιού, παρά την κανονικότητα της διάταξης των πυκνών ανοιγμάτων, συνιστούν πεμπτουσία των συριανών σπιτιών. Παρατηρείται διαφοροποίηση της τοιχοδομίας στην πρόσοψη, ως προς το υλικό και τον τρόπο κατασκευής, σε σχέση με τις άλλες όψεις. Στοές στις κατοικίες παρατηρούνται, μόνο σ'αυτές που βρίσκονται στην νότια πλευρά της κεντρικής πλατείας, οι

οποίες είναι διώροφα ή τριώροφα κτήρια, ολομάρμαρα ή με επιμελημένη αρμολογημένη τοιχοδομία. Ενώ στους άλλους δρόμους, τα κτήρια είναι, κυρίως, κτισμένα ακριβώς στην οικοδομική γραμμή, όπου μόνο η θύρα της εισόδου είναι τοποθετημένη 1μ. ή και περισσότερο μέσα από την πρόσοψη.

Οι όψεις είναι επιμελώς χτισμένες και πλούσια διακοσμημένες, κατά κύριο λόγο λιθόκτιστες και διακρίνονται στην λαξευτή και την αρμολογημένη, με κάποιες παραλλαγές λεπτομερειών ως προς τον τρόπο κατασκευής. Τα περισσότερα κτήρια φέρουν συνήθως λαξευτή, ισόδομη τοιχοδομία. Οι μαρμάρινες πλάκες που την αποτελούν, δεν πρόκειται για συμπαγή κατασκευή αλλά για επένδυση -με πάχος από 0,06μ έως 0,12μ-, οι οποίες συνδέονται με την τοιχοποιία με σιδερένιους συνδέσμους σχήματος Π. Επίσης, ποικίλει και η επιφάνεια των λίθων. Συνήθως είναι λεία και καλοδουλεμένη, άλλες φορές αδρά επεξεργασμένη -προεξέχει στο κέντρο και περιβάλλεται στα άκρα με στενή ταινία-, ενώ σπανιότερα είναι «κυφωτή» που θυμίζει ελληνιστικά πρότυπα.¹⁷³

Αρμολογημένη τοιχοδομία, φέρουν πολλές κατοικίες στην Ερμούπολη. Σχηματισμένη από μεγάλες

170 Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *op.cit.*, σελ. 157

171 Τα μαρμάρια αυτά στοιχεία αφορούν παραστάδες, κιονόκρανα, επίκρανα, επιστήλια, γείσα, πλαίσια θυρών και ανοιγμάτων και προβόλους. *loc.cit.*

172 Σύμφωνα με τους ρυμοτομικούς κανονισμούς, τα οικόπεδα ήταν μεγάλα και τα κτήρια πολύ ψηλά, οπότε οι οικοδομές ήταν ογκώδεις, αλλά με πλούσιο διάκοσμο ή με απλές και καλοφτιαγμένες προσόψεις.

173 Η προσαρμογή στους αρμούς κατά κύριο λόγο είναι απόλυτη, ώστε να δημιουργείται ενιαία επιφάνεια. Πολλές φορές, όμως, υπάρχει μεταξύ τους ένα πολύ λεπτό στρώμα από κονίαμα, ενώ άλλοτε οι οριζόντιοι αρμοί είναι λωξόμητοι, δημιουργώντας έντονες σκιές. Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *loc.cit.*

μαρμαρόπετρες, οι οποίες επεξεργάζονταν μόνο στην εμφανή όψη, ενώ στα κενά ανάμεσα τους παρεμβάλλονται μικρές πέτρες που καλύπτονται με κονίαμα -πάχους 0,04-0,06μ.¹⁷⁴ Σπανιότερη παραλλαγή της αρμολογημένης τοιχοδομίας είναι με κόκκινα τούβλα και κονίαμα στους οριζόντιους και κάθετους αρμούς. Στα κτήρια με σοβατισμένες όψεις,¹⁷⁵ η τοιχοδομία είναι με μαρμαρόπετρες και μικρές πέτρες και τούβλα ή ξυλοδεσιά με πληθάρια, τσατμάς. (εικ.71 α-δ) Πάραυτα, υπάρχουν περιπτώσεις όπου στην όψη του ίδιου κτηρίου παρατηρείται συνδυασμός των δομών τοιχοποιίας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η κατασκευή των θυρών, στην περίπτωση που στο ισόγειο στεγάζεται κατάστημα, όπου αυτή γεφυρώνεται με τόξα ή οριζόντια υπέρθυρα. Τα υπέρθυρα¹⁷⁶ στα αρχοντικά διακοσμούνται με ανάγλυφους ρόδακες ή στεφάνια και αναγράφεται το έτος κατασκευής και τα αρχικά ή ολόκληρο το όνομα του ιδιοκτήτη, άλλοτε λαξευμένα πάνω σε μαρμάρινες πλάκες, διακοσμημένες με ανάγλυφα κοσμήματα και άλλοτε χαραγμένα σε μεταλλικές. Σε αρκετές περιπτώσεις, για την ανάδειξη της εισόδου προστίθεται

174 Λεπτές οριζόντιες και κάθετες γραμμές χαράσσονται στους οριζόντιους και κάθετους αρμούς αντίστοιχα, δίνοντας την εντύπωση μικρών λίθων που παρεμβάλλονται στα κενά. *loc. cit.*

175 Με οριζόντιες και κάθετες μαύρες γραμμές σημειώνονταν οι αρμοί των δόμων.

176 Στα οριζόντια υπέρθυρα τοποθετείται συχνά μικρό αέτωμα, ενώ στα τοξωτά τονίζεται ιδιαίτερα ο κλειδόλιθος και τα επίκρανα στην γένεση του τόξου. Ο σχηματισμός λοξόδομητων αρμών στην τοιχοποιία προσδίδουν μνημειακό χαρακτήρα στην είσοδο. *ibid.*, σελ.158

πρότυλο ή προστώ με μαρμάρινους κίονες τοσκανικού ρυθμού. Αντίθετα, στα λαϊκά νεοκλασικά σπίτια το πλαίσιο της εισόδου είναι ξύλινο, ενώ στο υπέρθυρο υπάρχει φεγγίτης με σιδεριά.¹⁷⁷

Την ολοκλήρωση της εικόνας της όψης συμπληρώνουν οι μαρμάρινοι εξώστες. Συνήθως, ορθογώνιοι στα μεγάλα νεοκλασικά, εναντιθέσει μ' αυτούς στα μικρά, διαμορφώνονταν σύμφωνα με το άνοιγμα των παραθυρόφυλλων – άλλοτε κυκλικά και άλλοτε τετράγωνα στα άκρα τους. Αναπόσπαστο κομμάτι

των μαρμάρινων μπαλκονιών αποτελούν τα φουρούσια· αρχικά πρώιμες μαρμάρινες κατασκευές μιμούμενες τις παλαιότερες ξύλινες, αργότερα απλές πλάκες χωρίς διάκοσμο ή ανάγλυφη ροζέτα ή άγκυρα στο μέτωπό τους¹⁷⁸ και τέλος ανάγλυφα διακοσμημένα με γεωμετρικά και φυτικά μοτίβα σε όλες τις πλευρές τους, με σημαντικότερο την λύρα όπως προαναφέρθηκε.¹⁷⁹ Ως προς τις μπαλκονοποδιές, είναι συχνά λιτά διακοσμημένες και σπανιότερα φατνωματικές ή με ανάγλυφες

¹⁷⁷ Οι σιδεριές, όχι μόνο στους φεγγίτες, αλλά και στα μπαλκόνια, στα παράθυρα και στις πόρτες, είναι κατασκευασμένες με επιμέλεια και με ποικιλία σχεδίων. Είναι εύκολο να παρατηρήσει κανείς την εξέλιξη τους, καθώς στις πρώιμες κατοικίες ήταν απλές και στην συνέχεια οι κατασκευές ήταν πιο σύνθετες, με γεωμετρικά και φυτικά κοσμήματα, λύτερες και άλλα θέματα. *loc.cit.*

¹⁷⁸ Τα απλά φουρούσια κοσμούσαν τις πρώτες κατοικίες της Ερμούπολης, όμως εμφανίζονται και σε μεταγενέστερες έως το τέλος του 19ου αιώνα. *loc.cit.*

¹⁷⁹ Άλλα μοτίβα που παρατηρούνται είναι η μορφή λιονταριού, το κέρασ της Αμάλθειας, οι διπλές τρίαινες, το κηρύκειο και τα σχηματοποιημένα άνθη, αγαπητά στους συριανούς μαρμαράδες, θυμίζοντας ανάλογα αθηναϊκά και πειραιώτικα παραδείγματα. *loc.cit.*

ροζέτες.

Η κάτοψη των συριανών κατοικιών χαρακτηρίζεται από απλή διάταξη των χώρων εσωτερικά και απουσία αυλής. Στις περιπτώσεις των διώροφων κατοικιών, μετά την είσοδο υπάρχει ένας μακρύς διάδρομος, ο οποίος οδηγεί σε μια εσωτερική ξύλινη ή μαρμάρινη σκάλα ή σε βοηθητικούς χώρους. Η εσωτερική σκάλα κατευθύνει προς τα δωμάτια. Τα πατώματα είναι ξύλινα, σε αντίθεση με τους διαδρόμους, τους προθαλάμους και τους άλλους βοηθητικούς χώρους, όπου είναι κατασκευασμένοι από λευκές, μαύρες ή γκρι-μπλε μαρμάρινες πλάκες. Στα αρχοντικά, τα μαρμάρινα δάπεδα είναι διακοσμημένα με σχέδια με μαρμαροθετήματα.¹⁸⁰ Οι οροφές, στην πλειοψηφία τους, είναι σοβατισμένες και σπανιότερα ξύλινες, διακοσμημένες με τοιχογραφίες. Με κυλινδρικούς θόλους καλύπτονται τα υπόγεια, στα οποία τοποθετούνται οι δεξαμενές· απαραίτητες σε κάθε κατοικία λόγω της λειψυδρίας. Η κατασκευή των εσωτερικών θυρωμάτων και παραθύρων ήταν πολύ προσεκτική. Στις εύπορες κατοικίες,¹⁸¹ υπάρχουν παραστάδες με κυμάτια και επίστεψη με περίτεχνα επίκρανα, ενώ στα υπέρθυρα κυριαρχούν οι επιχρυσωμένες ροζέτες και άλλα κοσμήματα. Όπου υπάρχει μια μικρή αυλή, συνήθως είναι πλακόστρωτη με άσπρα ή μαύρα βότσαλα.

¹⁸⁰ loc.cit.

¹⁸¹ Χαρακτηρίζονται κυρίως όσα οικοδομήθηκαν μετά τα μέσα του 19ου αιώνα. Τα κτίσματα αυτά φέρουν μαρμάρινες κουπαστές και κολονάκια, προσδίδοντας μνημειακό χαρακτήρα. Σε συνδυασμό με τον διάκοσμο της εισόδου, ο οποίος συμπληρώνεται από κόγχες για την τοποθέτηση αγαλμάτων ή στολισμένες με τοιχογραφίες και πλαστικά κοσμήματα. loc.cit.

- 93: Άποψη καταστήματος
94: Άποψη εργαστηρίου-Βιοτεχνίας
95: Άποψη καταστήματος
96: Άποψη της προκυμαίας

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΗΣ ΧΙΟΥ

Οι σοβαρές καταστροφές που υπέστη η Χίος τον 19ο αιώνα, εξάλειψαν τα περισσότερα κτίσματά της. Το δομημένο περιβάλλον υποβαθμίστηκε, οι μεγαλοπρεπείς οικοδομές πυρπολήθηκαν, ενώ η ανοικοδόμηση της Χώρας και του Κάμπου δεν θα γίνει νωρίτερα από το 1829.¹⁸² Στο διάστημα μεταξύ των δύο καταστροφών του 19ου αιώνα, παρατηρεί κανείς ένα συνονθύλευμα της αρχιτεκτονικής της Χίου που προϋπήρχε, με δείγματα αρχιτεκτονικής από την Βόρεια Ελλάδα, όπως οι ξύλινες πλαισιωτές κατασκευές, με στοιχεία νεοκλασικά.¹⁸³ Μετά τον σεισμό του 1881, εδραιώθηκε ο όψιμος νεοκλασικισμός. Αυτό συνέβη, πρώτον επειδή οι Χιώτες της Διασποράς, πρωτοστάτησαν και συνέβαλαν οικονομικά στην ανοικοδόμηση της Χώρας της Χίου, μεταφέροντας τα πρότυπα των ευρωπαϊκών αστικών κέντρων και δεύτερον για να εισαχθεί στην αρχιτεκτονική της πόλης το ελληνικό στοιχείο του πληθυσμού και να απαλλαχθεί από αυτό των κατακτητών.¹⁸⁴ Κτήρια με στοιχεία εκλεκτικισμού εμφανίζονται, επηρεασμένα από την γειτονική Σμύρνη, ωστόσο επισκιάστηκε από την ευρεία αποδοχή του νεοκλασικισμού.¹⁸⁵

Παρά τα στοιχεία του όψιμου νεοκλασικισμού στα κτήρια δημόσιας

182 Παρόλα αυτά, σημαντική ήταν και η συνεισφορά των Χίων της Διασποράς όσον αφορά την ανοικοδόμηση κτηρίων για δημόσια χρήση, καθώς και η σύνταξη του Τανζιμάτ (1839) και του πολεοδομικού κανονισμού της πόλης (1848) που όριζε τον επανασχεδιασμό της και την αναδιοργάνωση των αστικών λειτουργιών. Μονιούδη-Γαβαλά, Δώρα (2004), *op.cit.*, σελ.9,65-6

183 *ibid*, σελ.30

184 *ibid.*, σελ.122

185 Μπούρας Χαράλαμπος (1992), *op.cit.* σελ.32

χρήσης, όπως η Βιβλιοθήκη Κοραή, τα εκπαιδευτήρια και το νοσοκομείο,¹⁸⁶ δε συμβαίνει το ίδιο με αυτά της Οθωμανικής διοίκησης. Το διοικητήριο, τα δικαστήρια, οι φυλακές, οι στρατώνες και τα μουσουλμανικά σχολεία είναι λιτά με έλλειψη λεπτομερειών στις όψεις.¹⁸⁷ Φτωχή αρχιτεκτονική χαρακτηρίζει και την δημοτική αγορά, η οποία μέχρι πρότινος ήταν ξύλινη και καταστράφηκε δύο φορές από πυρκαγιά.¹⁸⁸ Προτάθηκε για την κατασκευή της ένα σχέδιο

λιθόκτιστου κτηρίου με απόλυτα γεωμετρική και ορθοκανονική κάτοψη -με διαμπερή καταστήματα και εργαστήρια σε επάλληλες σειρές- στον ακανόνιστο ιστό της πόλης. Θεωρείται ότι η αγορά της Χίου είχε ως πρότυπο κατασκευής αυτήν της Ερμούπολης, παρουσιάζοντας ομοιότητες, όπως η γειτνίαση με τον λιμάνι.¹⁸⁹ Αυτή η άδεια τελικά της λιθόκτιστης Δημοτικής Αγοράς εγκρίθηκε το 1878 επί Σαδίκ Πασά.

Οι μέθοδοι και τεχνικές, που

¹⁸⁶ Το νοσοκομείο ήταν μεγάλο κτήριο με δυο αίθρια, αυλές, μύλο και φούρνο, δυναμικότητας 200 κλινών. Ήταν κατασκευασμένο από πέτρα, μάρμαρο, ξύλο και σίδηρο. Μέχρι το 1838, στέγαζε το γηροκομείο και το πτωχοκομείο, ενώ ύστερα σε ένα τμήμα του εκπαιδευτικές δραστηριότητες. (Χάρτης Ad. Testevuide) Μονιούδη-Γαβαλά Δώρα (2004), *op.cit.* σελ.69

¹⁸⁷ *ibid.* σελ.124

¹⁸⁸ Στην πόλη της Χίου, όπως και σε άλλες πόλεις, οι μεγάλες καταστροφές (κυρίως οι πυρκαγιές) συνετέλεσαν σε σημαντικές ρυμοτομικές αλλαγές. Οι πολίτες δημιούργησαν το σχέδιο αναφοράς για την πόλη προς τον «Γενικό Διοικητή των Νήσων της Ασπρης Θαλάσσης», το οποίο περιγράφει της αγοράς τον Αύγουστο του 1863. Κρεατσάς, Κωνσταντίνος, «Οι σεισμοί της Χίου της 21ης Μαΐου και 23ης Ιουλίου 1949», Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα, 12 Ιουνίου 1952, τ.27

¹⁸⁹ Μονιούδη-Γαβαλά Δώρα (2004), *op.cit.* σελ.55 και 66

97: Πλάγια όψη γραφείου
Αιμίλιος και Προκίμια των
Χίου, αρχές 20ου αι.
98: Το Διοικητήριο-Κονάκι

Σελίδα 104
99: Αποψεις κτηρίων της
πόλης μετά το σεισμό το
1881
Σελίδα 105
100: Αρχοντικό Καλούττα
στη Χώρα

αναπτύχθηκαν στη Χώρα και τον Κάμπο, εισήχθησαν από τους Γενουάτες εποικιστές και βασίζονταν στο λαξευτό λίθο. Αυτή η τεχνική ήταν που προσέδιδε στα κτίσματα το μνημειακό ύφος και την ιδιαιτερότητα της χιώτικης αρχιτεκτονικής. Σε αυτό τον τρόπο δόμησης συνέδραμε και η εισαγωγή δομικών υλικών από το εξωτερικό του νησιού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εισαγωγή παριανού μαρμάρου και η χρήση μαύρης ιταλικής πέτρας για αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες και γλυπτά.¹⁹⁰

Η σχέση του κτίσματος με το δομημένο περιβάλλον, είναι το σπουδαιότερο σημείο διαφοροποίησης μεταξύ των κτηρίων της Χώρας και του Κάμπου. Στην Χώρα διατηρείται ένα συνεχές οικοδομικό σύστημα με σχετική στενότητα, μία δημόσια όψη, έλλειψη αυλής και εσωτερική σκάλα. Αντίθετα στον Κάμπο, η κύρια κατοικία βρίσκεται στον όροφο, η είσοδος σε αυτή γίνεται από εξωτερική σκάλα, η οποία βρίσκεται στο εσωτερικό της αυλής, ενώ το κτίσμα είχε όλες τις όψεις ελεύθερες. Στο ισόγειο, τόσο στον Κάμπο, όσο και στη Χώρα, βρίσκονταν βοηθητικοί χώροι.¹⁹¹

Τα κτίσματα ακολουθούν τα δυτικά πρότυπα που μετέφεραν οι Γενουάτες εποικιστές της.¹⁹² Ειδοποιός διαφορά

¹⁹⁰ Το σημαντικότερο από τα εισαγόμενα υλικά δόμησης ήταν η σκούρα, συμπαγής ηφαιστειογενής πέτρα από την Μικρασιατική ακτή για χρήση σε σημεία με ιδιαίτερες απαιτήσεις και αντοχή σε κάμψη και φθορά. Μπούρας Χαράλαμπος (1992), *op.cit.* σελ.22

¹⁹¹ *ibid.*, σελ.18 και οι χώροι αυτοί ήταν άλλοτε μαγαζιά, εργαστήρια και αποθήκες κυρίως στη Χώρα και στάβλοι, αχυρώνες και αποθήκες στον Κάμπο, ενώ στου ορόφους αναπτύσσεται η κατοικία, οι οποίοι έφταναν σε μερικές περιπτώσεις τους δύο.

¹⁹² Σήμερα διασώζονται ελάχιστα δείγματα της αρχιτεκτονικής της Χίου, ίχνη από το ένδοξο παρελθόν της, αποτέλεσμα της οικονομικής της

μεταξύ της Χίου και των νησιών του Αιγαίου, είναι ότι συνδυάζεται η βυζαντινή με την γενοουατική αρχιτεκτονική, με ισχυρές επιρροές από την Κωνσταντινούπολη, έως και τις αρχές του 19ου αιώνα. Συγκεκριμένα, την ιδιαίτερη αρχιτεκτονική της -προ του 1800- ορίζουν ο τονισμός των ανοιγμάτων, οι προσχωρήσεις στις όψεις και σειρές τοξυλίων, η χρήση του μαρμάρου και της λαξευτής πέτρας, κυρίως αυτής των Θυμιανών, η κατασκευή των σαχνισίων και οι τετράκλινες οξυκόρυφες στέγες, οι τραβάκες.¹⁹³

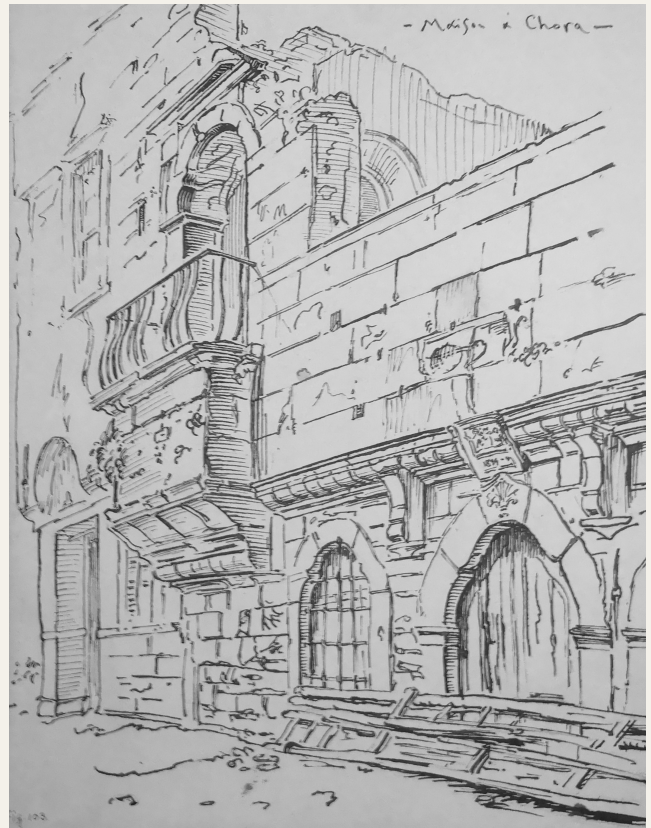
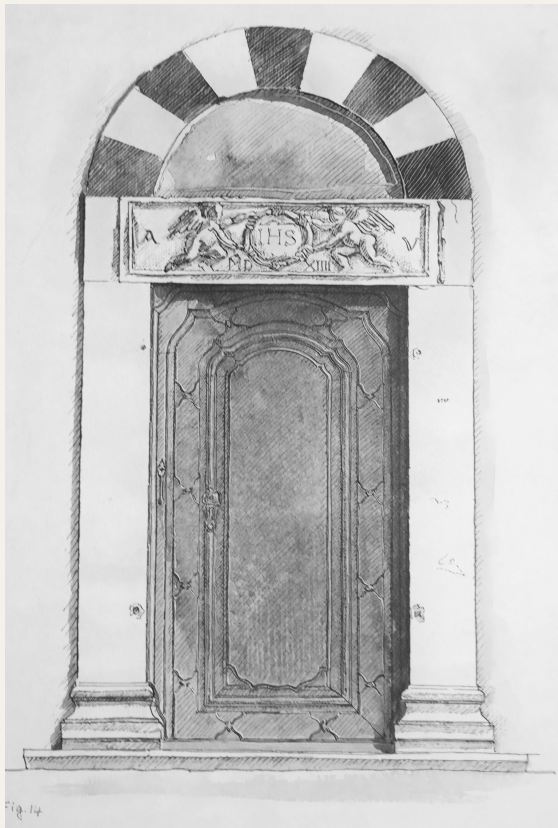
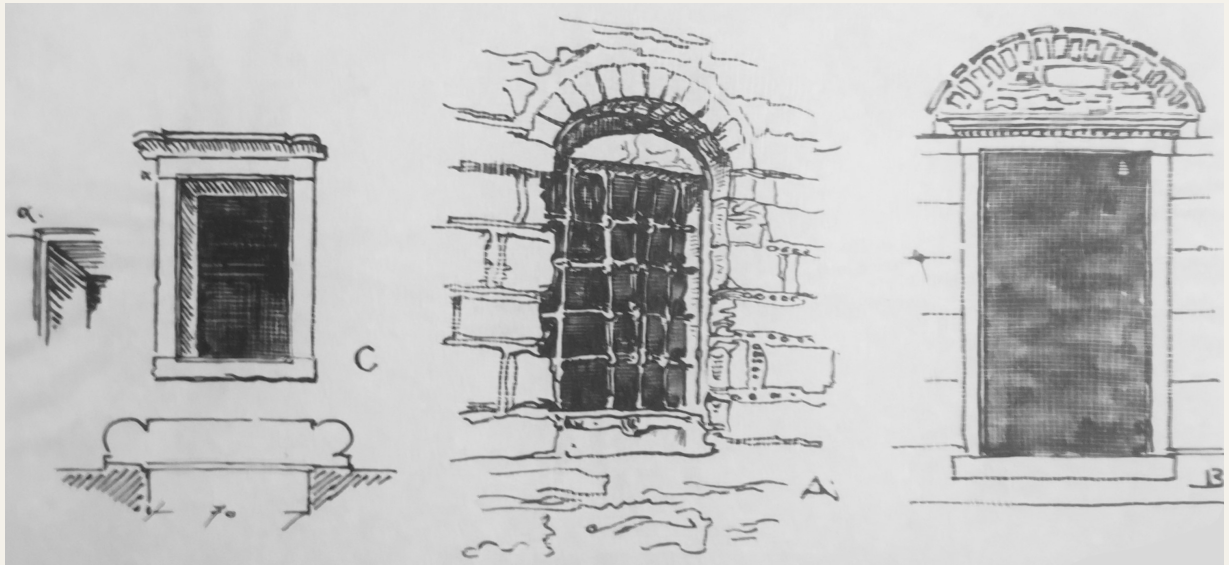
Πέρα από τα σπίτια της Χώρας και τους Πύργους του Κάμπου,¹⁹⁴ κυρίαρχη θέση στην ανάπτυξη του χαρακτήρα της Χώρας, έχουν τα αρχοντόσπιτα των πλουσίων της. Αναπτύσσονται σε στενά και βαθιά οικοπέδα σχηματίζοντας ένα πυκνό οικοδομικό ιστό. Η πρόσοψη βρίσκεται στο δημόσιο χώρο, οι δύο παράπλευρες όψεις σε μεσοτοιχία, ενώ η πίσω όψη βαίνει σε αυλή. Μόλις μετά την κύρια πόρτα εισέρχεται κανείς

άνθισης από τον 16ο έως και τον 19ο αιώνα, αναδεικνύοντάς την αντάξια της Γένοβας. Παράλληλα, οι εύπορες οικογένειες κυρίως των εμπόρων της Χώρας, ακολουθούμενοι τις συνήθειες των Γενοουατών επικοιστών, διέθεταν δεύτερη κατοικία εξοχική, οι περισσότερες των οποίων βρισκόνταν στον Κάμπο. *ibid.*, σελ. 16
193 *ibid.* σελ. 12

194 Ο όρος "πύργος" διατηρήθηκε για να περιγράψει τα αρχοντικά του Κάμπου, διότι η τυπολογία τους κατάγεται από απλούς οχυρωμένους πύργους που προϋπήρχαν στην περιοχή, για την καταπολέμηση εχθρικών και πειρατικών επιδρομών. Αυτός είναι ο βασικός λόγος, για τον οποίο η σκάλα για τον όροφο βρίσκεται εξωτερικά, διότι στους οχυρωμένους πύργους χρησιμοποιούνταν κινητές γέφυρες για την πλήρωση του κενού μεταξύ της απομακρυσμένης σε αυτούς σκάλας και της εισόδου στην κατοικία. Πικιώνης Δημήτρης, *Η αρχιτεκτονική της Χίου. Από την Γενοουατική κατάκτηση μέχρι των ημερών μας*, εκδ.: Ινδικτος, επιμέλεια Αγνή Πικιώνη και Μιχαήλ Παρούσης, Αθήνα, 2000 σελ. 23 και 35

Αριστερά
101: Σχέδια απεικόνισης ανοιγμάτων
102: Σχέδιο απεικόνισης Εξώθυρας
103: Σχέδιο άποψης προσχωρήσεων, προεξοχών στην
όψη κτηρίου στη Χίο

104: Άποψη οδού Κάτω Αιγιαλού

στην “εμπασά” ή “εμβασά”, ήτοι ο προθάλαμος όπου και η τοποθέτηση του κύριου κλιμακοστασίου.¹⁹⁵ Πλησίον του προθαλάμου, βρισκόταν το σαλόνι υποδοχής, το οποίο αργότερα κατά την οθωμανική περίοδο χρησίμευε ως μουσαφίρ-οντάς, δηλαδή ξενώνας επισκεπτών. Ενώ η διακόσμηση του δωματίου αυτού έμεινε η ίδια, η επίπλωση υιοθέτησε ανατολίτικη χροιά. Οι υπόλοιποι χώροι του ισογείου χρησιμοποιούνταν ως αποθήκες, δωμάτια του προσωπικού και σπανιότερα είχαν και στάβλο.¹⁹⁶

Η χρήση του ισογείου διαφοροποιείται ανά περιοχή. Στις αμιγούς κατοίκησης περιοχές στο

ισόγειο στεγάζονταν οι λειτουργίες που αναφέρθηκαν παραπάνω. Στις εμπορικές συνοικίες χρησιμοποιείτο είτε ως καταστήματα είτε εργαστήρια. Σε αυτήν την περίπτωση, η χρήση καθοριζόταν ήδη από τα σχέδια του κτηρίου και συχνά παραλείποταν ο προθάλαμος του ισογείου, ενώ η σκάλα -ξύλινη ή πέτρινη- οδηγούσε κατευθείαν στο χολ του ορόφου. Γύρω από το χολ διαρθρώνονται οι υπόλοιποι χώροι της κατοικίας, τα σαλόνια, η τραπεζαρία και τα διαμερίσματα.¹⁹⁷

Τον χαρακτήρα του αρχοντόσπιτου -δηλαδή την χρήση ως κατοικία και την επίδειξη ισχύος των πλουσίων εμπόρων- έρχεται να εμπλουτίσει ο

195 *ibid.* σελ.35

196 *ibid.* σελ.36

197 *loc.cit.* και για την διαμόρφωση του ορόφου της κατοικίας της Χώρας, ελάχιστα είναι γνωστά, καθώς δεν σώζονται εσωτερικοί τοίχοι, ενώ γίνονται παραλληλισμοί με αυτές του Κάμπου για την υπόθεση της διάταξης των χώρων τους. Χαρακτηριστικό στοιχείο της πλειονότητας των αρχοντικών ήταν η θολοσκέπαστη δεξαμενή, για την συλλογή του βρόχινου νερού και η διεύρυνση των δωματίων του ορόφου προς την πλευρά του δρόμου, στηριζόμενα σε τοξύλια σε σειρά.

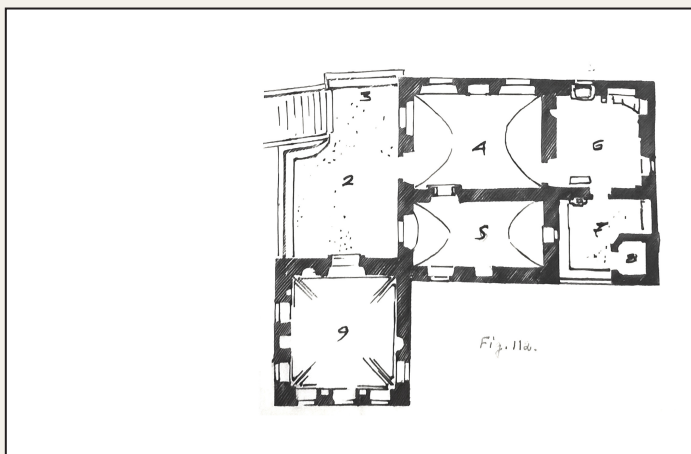
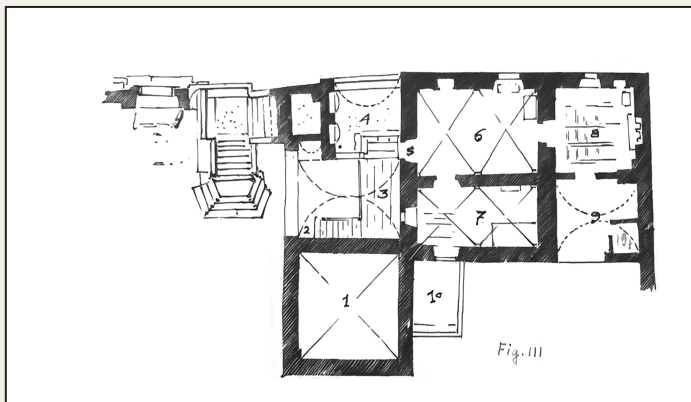
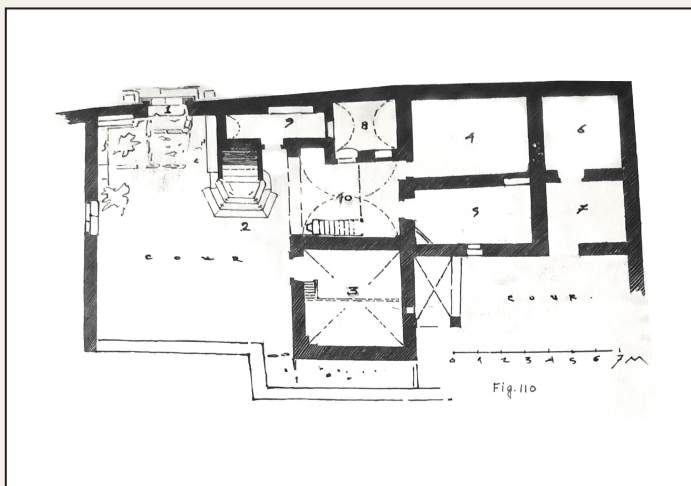
πύργος του Κάμπου. Προσφέροντας τις ανέσεις του αστικού σπιτιού και την πολυτέλεια μιας βίλλας, περιβάλλεται από αμπελώνες και οπωροφόρα δέντρα και περιλαμβάνει, πέραν της οικίας του ιδιοκτήτη, το κατάλυμα του επιστάτη και όλα τα παραρτήματα που συνδέονται με την αγροτική εκμετάλλευση.¹⁹⁸ Για την κατανόηση της χωροθέτησης των χρήσεων στους πύργους, είναι καθοριστική η περιγραφή ενός από αυτών από τον Δ.Πικιώνη, (Σχέδιο εικ.81) και συγκεκριμένα, ενός κτήματος περιβαλλόμενο από υψηλό μαντρότοιχο, που χρησίμευε για την προστασία των καλλιεργειών. Κείμενο ανάμεσα σε μια γειτονική ιδιοκτησία, έναν δημόσιο δρόμο και δύο παρόδους. Εφαπτόμενο στο δημόσιο δρόμο είναι το κεντρικό κτίσμα του κτήματος, ο πύργος, ενώ παρακείμενα σε αυτόν βρίσκονται οι βοηθητικοί χώροι (στάβλοι, ιπποστάσια, αχυρώνες). Πλησίον των προαναφερθέντων βρίσκεται η αυλή ή αυλόγυρος¹⁹⁹ ενώ η υπόλοιπη έκταση είναι το περιβόλι με τα εσπεριδοειδή. Σε κομβικό σημείο βρίσκεται ο μάγγανος και η στέρνα, ενώ μια αλέα τους συνδέει με τον αυλόγυρο.²⁰⁰ Η διάταξη των χώρων αυτών ποικίλλει από πύργο σε πύργο, ενώ αρκετά συχνά ο μάγγανος και η στέρνα τοποθετούνται στον αυλόγυρο.

198 *ibid.* σελ.37 και σύμφωνα με τον συγγραφέα, οι πύργοι του Κάμπου, μετέχουν με την υφή τους και των τριών ρωμαϊκών επαύλειων, της *villa urbana*, της *villa rustica* και της *villa fructuaria* (αστική, αγροτική και έπαυλη σε εκμετάλλευση οπωροφόρων αντίστοιχα), καθώς και το *manoir* του Μεσαίωνα, ήτοι μικρός πύργος άρχοντα στο μέσον γαιών και αγρών που του ανήκουν.

199 Οι αυλές είναι στρωμένες με ένα είδος μωσαϊκού από λιλάδια της θάλασσας (λιλαδωτό), το οποίο επενδύει το έδαφος γύρω από τον μάγγανο, την κεντρική αλέα του περιβολιού, με άσπρα και μαύρα θαλασσινά βότσαλα.

200 *ibid.* σελ.37

Το δε κεντρικό κτίσμα του κτήματος περιγράφεται με αντιπροσωπευτικό τρόπο στον πύργο Γιαμού. (εικ.83α-γ) Είναι κτίσμα τριώροφο με το κατώι (ισόγειο), το μεσοπάτωμα και το ανώι. Εισερχόμενος στο κτήμα από την καθολικιά πόρτα ο επισκέπτης αντικρίζει την σκάλα για το ανώι. Ένας μεγάλος χώρος και ο κοντινότερος προς αυτήν ήταν ο μουσαφίρ-οντάς, ο ξενώνας δηλαδή για τους επισκέπτες ή το σαλόνι υποδοχής. Οι υπόλοιποι χώροι²⁰¹ είναι στάβλοι, αποθήκες και το κατάλυμα του επιστάτη, ενώ στον κεντρικό από αυτούς βρίσκεται η ξύλινη σκάλα που οδηγεί στο μεσοπάτωμα, σε μικρό εξώστη που βλέπει στο δρόμο. Ο κενός χώρος κάτω από την σκάλα είναι ορνιθώνας.²⁰² Το μεγάλο ύψος του μουσαφίρ-οντά διαφαίνεται και στο μεσοπάτωμα ως κενό διάστημα. Από την ξύλινη σκάλα διαβαίνει κανείς στο σανιδοπάτωμα, το οποίο οδηγεί στον μικρό εξώστη ή στο δωμάτιο του σαλονιού και της τραπεζαρίας. Από αυτό το δωμάτιο εισέρχεται κανείς σε ένα υπνοδωμάτιο με εξώστη προς τον αυλόγυρο, ή στην κουζίνα και από εκεί σε σκεπαστή βεράντα με το αποχωρητήριο.²⁰³

Η κεντρική σκάλα του κτίσματος βαίνει στο τσαρδί.²⁰⁴ Από αυτό ο επισκέπτης εισέρχεται στην κεντρική οικία και συγκεκριμένα σε μια σάλα που

201 Αρκετά συχνά οι χώροι με όψη προς τον δρόμο ήταν πολυτελώς διακοσμημένα και χρησιμοποιούνταν ως σαλόνια υποδοχής, βιβλιοθήκες και γραφεία. *ibid.*, σελ.38

202 *ibid.* σελ.40

203 *loc.cit.*

204 Το τσαρδί είναι υπαίθριος χώρος που λειτουργεί ως βεράντα και χώρο υποδοχής στο ανώι. Σε τσαρδί καταλήγουν οι κύριες σκάλες του κτίσματος, ενώ πολλοί πύργοι διέθεταν περισσότερα του ενός τσαρδιά. Το τσαρδί αρκετές φορές διακρίνεται στην πρόσοψη από την προεξοχή πεζουλιών και αυξημένου διακόσμου. *Ibid.*, *passim*.

λειτουργεί και ως τραπεζαρία, ενώ γύρω από αυτήν διατάσσονται οι υπόλοιποι χώροι, όπως και στο μεσοπάτωμα.²⁰⁵ Από το τσαρδί κατευθύνεται και στο κίосκι, το οποίο βρίσκεται πάνω από τον μουσαφίροντά του κατωίου.²⁰⁶ Είναι ευήλιο και ευάερο, πλούσια διακοσμημένο και λειτουργούσε ως χώρος υποδοχής των επισκεπτών στο ανώι.

Τα μορφολογικά στοιχεία που παρατηρούνται στις κατοικίες εμφανίζουν ομοιότητες σ'αυτά της Χώρας και του Κάμπου. Η τοιχοποιία, κατασκευάζεται από λαξευτούς λίθους στην πρόσοψη και με επιχρισμένη αργολιθοδομή στις άλλες όψεις. Ένα από τα κύρια δομικά υλικά ήταν η πέτρα των Θυμιανών,²⁰⁷ η οποία εκτός από τους παραπάνω τρόπους δόμησης χρησιμοποιείται, με την μορφή πλακών, για επένδυση, κάλυψη και προστασία, έχοντας κατά βάση δευτερεύοντα χαρακτήρα στις λίθινες κατασκευές. Κατά μήκος των ψηλών μανδρότοιχων, γύρω από τις μνημειώδεις πύλες, διακοσμείται η τοιχοποιία από ένθετους κυλίνδρους κόκκινης θυμιανής πέτρας ανάμεσα στους αρμούς (χαλίκια).²⁰⁸

205 Ibid. σελ.40

206 Το κίосκι είναι χώρος ανοιχτός και από τις τέσσερις πλευρές με θέα προς το περιβάλλον και συχνά πιο υπερυψωμένος από το υπόλοιπο οικοδόμημα. *ibid.*, *passim*.

207 Πέτρα, με έντονες αποχρώσεις, που κυμαίνονται από το καθαρό κόκκινο της καρμίνιας έως το κίτρινο της ώχρας. Λεπτόκοκκη και ομοιογενής, η οποία ήταν εύκολη στην επεξεργασία της και κοβόταν σε διάφορα μεγέθη. Εμφανίζεται κατά κύριο λόγο στην Χώρα και στον Κάμπο -περιοχές κοντά στα λατομεία- ενώ αν μια απομακρυσμένη κατασκευή χρήζει υλικό φινό και ελαφρύ, όπως τα καμπαναριά, μεταφέρεται σ'αυτές. Ωστόσο, μειονέκτημα της είναι η ταχύτατη διάβρωση με την έκθεση στις καιρικές συνθήκες, γεγονός αισθητικά ευπρεπές, αλλά δομικά καταστρεπτικό. Γι'αυτό πολλές όψεις έχουν σοβατιστεί για να καλύψουν τις φθορές από την διάβρωση και τους σεισμούς. *Ibid.*, σελ.9

208 Ενώ το παλιό βυζαντινό σύστημα των

109: Πύργος Γαμού στο Φραγκοβούνι του Κάμπου

Παρατηρείται, όμως, σε μια κατοικία του Κάμπου, η χρήση μεγάλων πλακών θυμιανών στην εσωτερική πλευρά του τοίχου, προσαρτημένων με σιδερένια άγκυρα.

Στο νησί εξορύσσεται, επίσης, ποικιλόμορφο μάρμαρο, με αποχρώσεις που κυμαίνονται από το γκρι έως το ερυθρόφαιο, και χρησιμοποιείτο στους κορμούς των κιόνων, τους θολίτες των τόξων, τις κρήνες και τις γούρνες.²⁰⁹ Παράλληλα, εισάγεται στο νησί παριανό μάρμαρο. Σημαντική είναι η χρήση της πέτρας των Ερυθρών, σκληρή και γκρίζα, σε λιθοστρώσεις πολλών τοίχων παλαιών γενουατικών μεγάρων στην

Χώρα, προερχόμενη από το περιτόχισμα της αρχαίας ακρόπολης των Ερυθρών. Εμφανίζεται, επίσης, στον Κάμπο σε κατασκευές, που απαιτούσαν σκληρό υλικό, όπως στο πάτημα της πεζούλας της κύριας εισόδου για την ανάβαση στα μουλάρια.²¹⁰

Η κατασκευή των ανοιγμάτων είναι παρόμοια με αυτή των θυρωμάτων, τόσο στην κάτοψη, όσο και στην πρόσοψη. Σύνηθες είναι ο τύπος ανοίγματος με πρέκι και ανακουφιστικό τόξο (βουβόδοξα) ορατό και στηριγμένο στα δύο άκρα του σε λαμπάδες χωρίς βάση στα παράθυρα και με βάση στις θύρες. Αλλά και ο τύπος απλής καμάρας

ένθετων πλίνθων στους αρμούς της λαξευτής λιθοδομής (πλινθοπερίκλειστο) έχει εγκαταλειφθεί ήδη από την περίοδο της Γενουκρατίας. *ibid.*, σελ.9

209 *ibid.*, σελ.10

210 *loc.cit.* και σελ.13-4, 28 τα πεζούλια κυβοειδούς σχήματος χαρακτηρίζονται από την απλότητα τους. Συνήθως, η οριζόντια πλάκα κοσμεύεται με ένα κυμάτιο, ενώ η πλάκα της προσόψεως έχει κοίλη διατομή. Άλλες φορές το σχήμα τους προδίδει ένα επιτηδευμένο διακοσμητικό πνεύμα.

στηριγμένης σε ορθοστάτες με επίστεψη ή χωρίς (φορούσι).²¹¹ Στις εσωτερικές πόρτες επικρατεί ο τύπος του αψιδωτού υπερθύρου, ενώ στην πληρέστερη μορφή του στηρίζεται σε παραστάδες με βάση και δέχεται επίστεψη που ακολουθεί τις εναλλαγές των εσοχών και εξοχών του επάνω χείλους του (κατοικία Μουφτή).²¹² Όμως, ο πιο απλός τύπος που αντιπροσωπεύει τις κατοικίες του Κάμπου είναι το ανώφλι που επιστέφεται με γείσο, το οποίο προεξέχει και χρησιμοποιείται ως εταζέρα. Στα εσωτερικά των κατοικιών, στοιχείο που αντιπροσωπεύει την χιωτική αρχιτεκτονική είναι η συνένωση δύο γειτονικών θυρών με τοξωτό ανώφλι κάτω από μία κοινή επίστεψη.

Οι εξώθυρες των πύργων του Κάμπου χαρακτηρίζονται από ανώφλι με ανακουφιστικό τόξο (Πύργος Μονούδη στο Τάλαρο), που βλέπουν σε αυλές ή εξώστες.²¹³ Παράδειγμα αψιδωτού ανάγλυφου ανωφλιού θυρώματος με άνοιγμα σε εξώστη αποτελεί η εξώθυρα του κιοσκίου του Πύργου Γιαμού στο Φραγκοβούνι. Η καθολικά πόρτα, μεγαλοπρεπής, αψιδωτή, εστεμμένη άλλοτε με ανάγλυφα οικόσημα, οδηγεί στον αυλόγυρο του κτήματος. Το μεγάλο φάρδος της, δίφυλλη κατασκευή,

δικαιολογείται από την ανάγκη διέλευσης ζώνων. Η κεντρική πύλη εισόδου ανταγωνίζεται τον τύπο του αψιδωτού υπέρθυρου, στηριζόμενο σε παραστάδες, όπως περιγράφεται παραπάνω (Πύλη του πύργου Καλαμπάκα στο Τάλαρο). Σε μερικές περιπτώσεις, το ανώφλι είναι λίθινο. Τότε, το διάστημα ανακουφίζεται με την βοήθεια προβόλων, όπου το τόξο είναι πάντα ημικυκλικό και στηρίζεται στο ανώφλι.²¹⁴

Χαρακτηριστικό της αρχιτεκτονικής Χίου είναι η απουσία κασών των κουφωμάτων. Το σκούρο αποτελείται από σανίδες και τραβέρσες, στηρίζεται στον τοίχο με πατεράδες και μεντεσέδες, και είναι προσαρμοσμένο στην παρυφή του. Παρόλα αυτά δεν σώζονται αρκετά δείγματα από παλιά εξώφυλλα. Στα παράθυρα, παρατηρούνται οι ίδιοι τύποι ανοιγμάτων που προαναφέρθηκαν.²¹⁵ Το κενό του ημικυκλικού τυμπάνου που σχηματίζεται ανάμεσα στο ανώφλι και το τόξο (καθρέπτης), κοσμείται από μία διάτρητη πλάκα με ένα ή περισσότερα μάτια²¹⁶ διαφόρων σχημάτων και λιτής διακόσμησης, ώστε επιτυγχάνεται ο φωτισμός στο εσωτερικό. Η ανάγλυφη διακόσμηση των παραθύρων, είναι άλλοτε τονιζόμενη από κάποιο κόσμημα.

211 *ibid.* σελ.11 και οι δύο τύποι θυρωμάτων που αναφέρθηκαν, με πρέκι ή με δοξάρι, χρησιμοποιούνται στα μικρά ή μεσαία ανοίγματα. Σε περιπτώσεις των καταστημάτων της χώρας που απαιτούσαν φαρδύτερα ανοίγματα, συνηθιζόταν ο δεύτερος τρόπος.

212 Η καμπύλη των αψίδων είναι ημικυκλική, σπανιότερα χαμηλωμένη και συχνά παράγεται από ανακαμπτώμενα τόξα με εναλλασσόμενες θλάσεις σε σχέση με την ευθεία. *ibid.* σελ.12

213 Στην περίπτωση που το τόξο δεν είναι εμφανές κάτω από τον σοβά, το ανώφλι ενισχύεται με γείσο. *ibid.* σελ.11 και η διακόσμηση των θυρωμάτων αποτελείται από την κορνίζα και το ραβδωτό κυμάτιο σε περίγραμμα καθώς και επάλληλους ταμπλάδες καρφωμένους στον αρχικό εσωτερικό ταμπλά, κοσμώντας την εξωτερική όψη της πόρτας. *ibid.* σελ.15

214 Η πύλη στεγάζεται με γείσο, το οποίο σχηματίζεται από πλάκες στηριζόμενες σε μία κορνίζα με ελαφρά κλίση προς τα έξω, για κάλυψη και προστασία. Η ολοκλήρωση της στέγασης πραγματοποιείται από μια σαμαρωτή επίστεψη από αργούς λίθους, με κλιτύες προς τις τέσσερις κεκλιμένες πλευρές της στέγης. *ibid.*, *passim*.

215 Οστόσο παρατηρούνται σπάνια ανοίγματα με φάρδεμα από μέσα προς τα έξω και χαρακτηριστικό παράδειγμα του τύπου αυτού, είναι αυτά του πύργου Ανδρεάδη στο Αγιοδεχτίνι. *ibid.* σελ.16

216 *ibid.*, *passim*.

111: Αποψη της πύλης εισόδου του Πύργου Ανδρεάδη

112-113: Θόλοι που εφαρμόστηκαν στα αρχοντόσπιτα της Χώρας

Αξιοσημείωτη είναι η κατασκευή των ανοιγμάτων με μονολιθικούς λαμπάδες και επιστεφόμενο ανώφλι από γείσο ή συχνότερα από μία πλάκα προστεγάσεως. Παρατηρείται ότι, σε παλιά οικήματα της χώρας, τα ανοίγματα του ισόγειου φέρουν σιδεριά και η ποδιά τους βρίσκεται σε υψηλότερο επίπεδο από αυτό του ανοίγματος (Ραλλικό). Αντίθετα, τα ανοίγματα του πρώτου ορόφου διαθέτουν περβάζι και εσωτερικά μεγάλο βάθος πεζουλιού.

Σημαντικός παράγοντας στην διαμόρφωση της τελικής όψης, με στόχο την μεγιστοποίηση του πρώτου ορόφου, ήταν η δημιουργία προεξοχών, όπως τα πεζούλια των τεχλισιών και του τσαρδιού. Τρεις τρόποι κατασκευής αυτών των προεξοχών υπάρχουν. Πρώτον, να αποτελείται από προεξέχοντα στηθαία πάνω στον τοίχο συναρμολογημένα σε μια βάση που σχηματίζει ένα συνεχόμενο κυμάτιο. Παρατηρείται στον πύργο Μαμούνα στο Φραγκοβούνι. Δεύτερον, να διαμορφώνεται από προβόλους ή κοσμημένα φουρούσια (βοτάκια) είτε τοξύλια, που την υποστηρίζουν. Όπως, εμφανίζεται στον πύργο Γιαμού στο Φραγκοβούνι και στον πύργο Σιδεράτου στα Σπυλάδια. Τρίτον, να συνεχίζει τον τρόπο καθίσματος της προεξοχής με οριζόντιες πέτρινες πλάκες (πύργος Γιαμού). Επίσης, αναλόγως τον τύπο κατασκευής ακολουθεί και η τοιχοποιία, είτε με λαξευμένες δοξαρόπετρες, είτε επενδυμένη με πλάκες θυμιατών, είτε με απλή λιθοδομή.²¹⁷

Οι τοίχοι που επιχρίονται, χαράσσονται με γεωμετρικά σχέδια μιας δίτονης μονοτονίας. Ο τρόπος αυτός εισήχθη από τους Γενοβέζους και

217 *ibid.* σελ.26

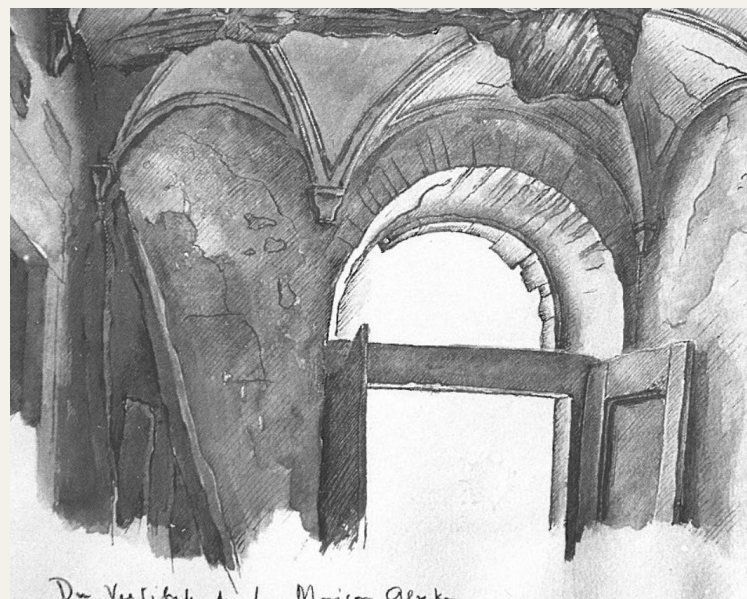
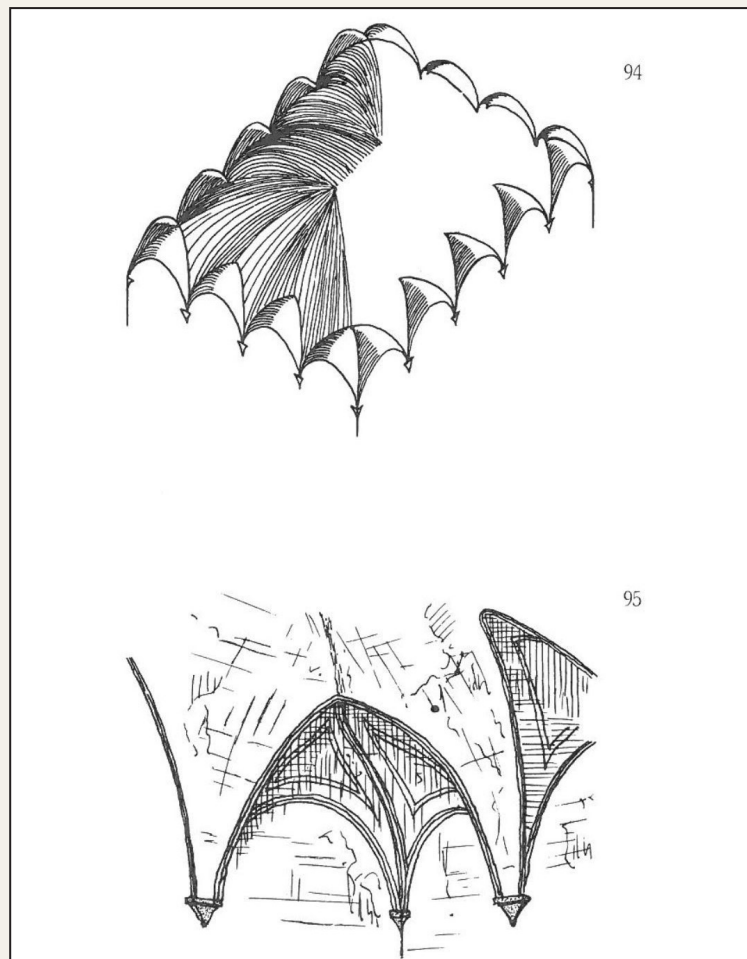
διαφέρει από την βυζαντινή τεχνοτροπία. Στην στέγη κατασκευάζεται κορνίζα, συνήθως από πλάκες θυμιανών, με ρήση προς τα άκρα για την απορροή των όμβριων υδάτων. Μια δεύτερη στρώση από μικρότερες πλάκες αποσκοπεί στην προστασία του άνω άκρου της τοιχοποιίας,²¹⁸ όπως διαφαίνεται στον πύργο Πασπάτη. Συνέχεια της κορνίζας, η υδρορροή κατασκευασμένη από τρεις πλάκες σε σχήμα U ή μια εντειχισμένη πέτρα λαξευμένη κοίλα,²¹⁹ η οποία παρατηρείται κυρίως στις κατοικίες του Κάμπου.

Κυρίαρχο σύστημα στήριξης και κάλυψης των κατασκευών ήταν αυτό των θόλων (βότες) και ιδιαίτερα της λιονέττας ή αλλιώς βότας με καυκιά. Θόλος κατοπτροειδής με οξυκόρυφες διεισδύσεις, χαμηλού ύψους κατασκευής και πλούσιου διακοσμητικού εφέ, προσφέροντας στέγαση μεγάλων διαστάσεων και χώρων κάποιας σημασίας.²²⁰ Η γένεση των τόξων του θόλου στηρίζεται σε βοτάκια. Το βαθύ κόκκινο χρώμα τους τονίζει την αντίθεση της λευκότητας του επιχρίσματος του τοίχου και της οροφής του θόλου. Ωστόσο, η πέτρα των βοτακίων δεν είναι πάντα ορατή, καθώς την τελική της μορφή την διαμορφώνει γύψινο επίχρισμα. Στα μικρότερα ανοίγματα γίνεται χρήση

218 Στο κάτω άκρο της πλακόστρωσης της οροφής τοποθετείται συχνά ραβδωτό γείσο. Περιστασιακά καμωμένο από κεραμίδια. *ibid.* σελ.27

219 Σε περιπτώσεις, όπου η υδρορροή βρίσκεται άνωθεν στενού δρόμου, το άνοιγμά της τοποθετείται στο πλάι, για την αποτροπή ενόχλησης των περαστικών. *loc.cit.*

220 Ο άξονας των αψίδων είναι λοξός και το σημείο τομής των καυκιών με τις νευρώσεις του παράγει γραμμές διπλής καμπυλότητας. Στις γωνίες των τοίχων, οι δυο συμπίπτουσες καμάρες σχηματίζουν κατά το ήμισυ ένα μικρό σταυροθόλιο. *ibid.* σελ.21

διαφόρων άλλων δομών, όπως η οριζόντια ημικυλινδρική καμάρα, οι ημικυλινδρικές καμάρες με σκαφοειδή διαμόρφωση στα άκρα του, ο μοναστηριακός πιο σπάνια και ο σταυρόθολος και ο κρεμαστός, ερειδόμενοι σε τόξα υποστηρίξεως, οι οποίοι σε συνδυασμό με τις κατωφερείς καμάρες στεγάζουν τα κλιμακοστάσια. Οι περισσότεροι θόλοι δομούνται με αργούς λίθους και επιχρίονται με γύψο ή με ασβέστη. Άλλοι κατασκευάζονται από χαλίκια και ασβεστοκονίαμα και φέρουν επίχωμα από άμμο και πέτρες που μπαζώνει τη ράχη τους για να την κάνει επίπεδη (κεφαλογέμισμα).²²¹ Διακοσμούνται με στενά γύψινα κορδόνια, πιθανόν χρωματισμένα ή επιχρυσωμένα, και άλλα γύψινα κοσμήματα που τονίζουν την δομή τους.

Γενικά, οι θόλοι δεν εξυπηρετούσαν τη στέγαση αλλά τη στήριξη των υπερκείμενων χώρων των κατοικιών παρά μόνο στα λουτρά και τα αποχωρητήρια στο άκρο του εξώστη. Καθώς επίσης, και στην στήριξη των τσαρδιών του πρώτου ορόφου, που στεγάζουν τους χώρους του ισογείου. Δεν μπορούν να παραλειφθούν οι τραβάκες, τύπος επικλινούς πυραμιδοκατασκευής, ο οποίος χρησιμοποιούταν για την στέγαση ενός δωματίου του ορόφου και συνήθως της κάμαρας. Η δομή αυτή των οροφών ήταν κυρίαρχη την εποχή της γενουατικής ακμής και αποτελείται από το εσωράχιο του θόλου και την ξύλινη κατασκευή της τραβάκας. Το σανίδωμα της αποτελούσε μεταγενέστερη τεχνική,

όπως και η χρήση γείσου στα ταβάνια μετά τον σεισμό. Η εσωτερική επιφάνεια της τραβάκας επενδύεται με φατνώματα, ενώ μια ραβδωτή κορνίζα που υπάρχει περιμετρικά των πλευρών της βάσης της, καθώς και οι ξύλινες τραβέρσες ραβδωτές και πλατύπεδες διαμορφώνουν ένα φαρδύ πλαίσιο, του οποίου η επιφάνεια κοσμεύεται με διασταυρούμενα σχηματίζοντας διάζωμα.²²²

Για την στήριξη των αψίδων και των θόλων, ως επί των πλείστων χρησιμοποιούνταν μονολιθικές κολώνες. Η βάση τους αποτελείται από ένα αρκετά ψηλό βάθρο, λαξευμένο με κοσμήματα, μια κοιλότητα λαξευτή ή αποκοπή των άνω κορυφών για την δημιουργία καμπυλωμένων άκρων. Ορισμένα βάθρα είναι συνθετότερα, συγγέοντας γλυφές της βάσης και του βάθρου ή αναστρέφοντας ένα κιονόκρανο ή παρεμβάλλοντας μεταξύ αυτού και του κορμού ένα βάθρο. Ο κορμός της, δομημένος από χιακό μάρμαρο ή πέτρα Θυμιανών, είχε κόψιμο ελαφρά στενότερο προς τα πάνω χωρίς γάρμπο και ράβδωμα, με ποικιλία αναλογιών. Το κιονόκρανο δομημένο από τον ραβδωτό άβακα και την κάλαθο, με τραπεζοειδή μορφή ή προμήκη, μένει γυμνό ή κοσμεύεται στο κάτω άκρο του ή στη μέση με γλωσσίδες, μίσχους και φύλλα, τα οποία μέσω των γλωσσίδων καταλήγουν ενωμένα σε ζεύγη σε έλικες (καράβολα) κάτω από τις γωνίες του άβακα.²²³

Αναφορικά με τις κλίμακες, διατηρήθηκε το παλαιό μοτίβο της εξωτερικής σκάλας, αίθριας ή

221 *ibid.* σελ.22 και η ράχη τους είτε πλακοστρώνεται είτε επιστρώνεται με τσιμεντοκονία από ασβέστη και κεραμιδόσκονη (ασπρακιά).

222 *ibid.* σελ.23

223 *ibid.* σελ.19 και συχνά μιμείται μόνο το κάτω μισό μέρος του κιονόκρανου το σχήμα ενός αληθινού κάλαθου, από το οποίο φαίνεται να ξεπροβάλλει το πάνω μέρος με τους μίσχους και τις σπείρες. Το χιώτικο κιονόκρανο είναι επηρεασμένο από τη Δύση, αλλά σε νεότερες εποχές φέρει στοιχεία βυζαντινής παράδοσης.

στεγασμένης, με τους κλιμακοφόρους τοίχους να συναντούν συνήθως το ύψος του στηθαίου και να το ορίζουν. Το αίθριο κλιμακοστάσιο περιλαμβάνει έναν ή δύο ευθείς βραχίονες ορθογώνια τεμνόμενους, χωρισμένους σε τετράγωνα πλατύσκαλα (τεχλίσια) ή αναδιπλούμενες πτέρυγες, χωρισμένες με διπλό πλατύσκαλο-αναπαυτήριο.²²⁴ Τα στεγασμένα κλιμακοστάσια με θόλους, στηρίζονται σε κολόνες και πεσσούς τα οποία σχηματίζουν οροφή για τον κάτω βραχίονα της σκάλας και υποστηρίζουν τον άνω.²²⁵

114: Εργαστήριο στη Χώρα

224 *ibid.* σελ.23 και οι κυρίαρχοι τύποι αίθριου κλιμακοστασίου είναι η ενσωματωμένη κλίμακα εν όλω ή εν μέρει στους τείχους της κατοικίας και η ανεξάρτητη κατασκευή που δεν συνδέεται με αυτήν παρά μόνο με το πλατύσκαλο της εισόδου που σχηματίζει ο εξώστης.

225 Κατασκευάζονται από κίτρινη ή κόκκινη πέτρα Θυμιανών, αποτελώντας ένα είδος επένδυσης της εσωτερικής κατασκευής. Το στηθαίο περιλαμβάνει πέτρινη βάση με λοξές εντομές και στηρίζεται στον αρχιστάτη (πεζιστάλι). Η κουपाστή, είναι συμπαγής κατασκευή ή κιγκλιδώμα με μπαλούστρα, κατασκευασμένη με πλάκες από πέτρα Θυμιανών. Οι λίθινες κουπαστές, αντικαταστάθηκαν από σιδερένια κιγκλιδώματα μετά τους σεισμούς. Τα πεζιστάλια φέρουν σχέδιο τη σπείρα ή τον κυβόσχημο, ο οποίος παρατηρείται με αρχιστάτες στη Χώρα. *ibid.* σελ.24-5

115: Άποψη της συνοικίας
Βατόρια στην οδό
Μπαμπαγιώτου

ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΥΝΟΙΚΙΩΝ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΜΕ ΤΟΝ ΤΟΠΟ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΤΟΥΣ

Μελετώντας την αρχιτεκτονική της Χίου, διαπιστώνεται αφοσίωση στα δυτικά και βυζαντινά πρότυπα. Οι όψεις συμμετρικές -με ελάχιστες εξαιρέσεις- ακολουθούν τους κανόνες του νεοκλασικισμού και έχουν βάση, κορμό, επίστεψη. Τα κτίσματα, λόγω έλλειψης χώρου εμφανίζουν μικρή αυλή στο πίσω μέρος, ενώ η προσπέλαση στους χώρου πραγματοποιείται από

έναν αξονικό διάδρομο, όπου βρίσκεται το κλιμακοστάσιο. Λησμονώντας την μεγαλοπρέπεια των κατοικιών τους οι Χιώτες μέτοικοι στη Σύρο, δημιουργούν μία νέα πόλη ομοίωμα της Χώρας τους. Γι' αυτό προσκαλούν ξένους αρχιτέκτονες²²⁶ για την αναβίωση μιας ευρωπαϊκής πρωτεύουσας.

Η προέλευση, η επαγγελματική τους κατάρτιση και η εργατικότητα τους, συνέβαλε στην διαμόρφωση της κοινωνικής και πνευματικής ζωής της νέας πόλης. Πουθενά αλλού δεν συγκεντρώνεται τόσο μεγάλος αριθμός ανθρώπων των

226 Αξιόλογοι είναι ο B.Erlacher, ο W.von Weiler και ο P.Sampò

τεχνών και των γραμμάτων, έχοντας αντίκτυπο στα δημόσια οικοδομήματα, κτισμένα κοντά στην περιοχή Βαπόρια -το θέατρο "Απόλλων", η λέσχη "Ερμής" η πρώτη στην Ελλάδα και το πρώτο γυμνάσιο.²²⁷ Έτσι, στην περιοχή αυτή κατοικούσαν οι πλούσιοι ναυτικοί και έμποροι Χιώτες, ενώ οι υπόλοιποι στου Βροντάδου και σε άλλες περιοχές, στις

οποίες αναπτύχθηκαν οι βιομηχανίες. Κρίνεται, έτσι, πρωταγωνιστική η συμβολή των προσφύγων στην αναγέννηση της παλιάς πατρίδας στην Ερμούπολη, η οποία την υπερβαίνει σε μεγαλοπρέπεια, πολιτισμό και αρχιτεκτονική, ενώ καθίσταται πρότυπο για τις άλλες ελληνικές πόλεις.

227 Η σχολή της Χίου θεωρείται το πρώτο πανεπιστήμιο της Ελλάδας. Κτήριο καλοκατασκευασμένο πετρόκτιστο, με παρεκκλήσιο, θέατρο, αίθουσες διδασκαλίας, εργαστήρια και βιβλιοθήκη, "ήτις είναι η πλουσιωτέρα και αξιολογωτέρα πάσης άλλης, πλην της εν Αθήναις Εθνικής". Ο σπουδαιότερος καθηγητής και σχολάρχης ήταν ο Νεόφυτος Βάμβας -ένας από τους διδάσκοντες του Γένους. Ήταν αυτός που οι Ερμούπολιτες επέλεξαν να ιδρύσει και να οργανώσει το πρώτο Γυμνάσιο Ελλάδας, στην Ερμούπολη. Σχεδιάστηκε από τον Erlacher, είναι ορθογώνιο διώροφο, χωρίς αρχιτεκτονικό διάκοσμο με μεγάλες αίθουσες και ψηλά ταβάνια. Μονιούδη-Γαβαλά, Δώρα (2004), *passim* και Τραυλός, Ιωάννης, Κόκκου, Αγγελική (1980), *op.cit.*, σελ.108

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο ΤΟΠΟΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΤΟΠΟΥ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Στις αρχές του 19ου αιώνα, στο απόγειο της Ελληνικής Επανάστασης και των πολλαπλών καταστροφών, ένα μεταναστευτικό κύμα στο εσωτερικό της χώρας παρατηρήθηκε, μέρος του οποίου αποτέλεσαν οι Χιώτες πρόσφυγες στη Σύρο. Η μετοίκηση αυτή, όπως είναι λογικό, επέβαλε την μεταφορά στοιχείων και συνηθειών από την χαμένη πατρίδα, στοιχεία που αποτυπώνονται στην πολεοδομική εξέλιξη της νέας πόλης και την αρχιτεκτονική των κτηρίων της. Ορισμένα μεταφέρθηκαν αυτούσια και άλλα μεταλλάχθηκαν, ενώ υιοθετήθηκαν νέες πρακτικές.

Η επιλογή της Σύρου για μετοίκηση δεν ήταν καθόλου τυχαία. Η θέση της στο

σταυροδρόμι Ανατολής-Δύσης, η εύνοια του Γάλλου βασιλιά και η ουδετερότητα που διατήρησε στην επανάσταση, προώθησαν την ανάπτυξη του εμπορίου και της ναυτιλίας. Οι Χιώτες, έμποροι στο επάγγελμα, είχαν εδραιώσει ένα διεθνές χρηματοοικονομικό δίκτυο με επαφές σε όλη την Ευρώπη, και αυτό, διότι η Χίος αποτέλεσε κέντρο εισαγωγών-εξαγωγών της οθωμανικής αυτοκρατορίας στην Ευρώπη. Αφότου εγκαταστάθηκαν, καταπιάστηκαν με τις Εμπορικές τους δραστηριότητες, οργανώνοντας το διαμετακομιστικό εμπόριο στην Ερμούπολη. Το εμπόριο και η ακμή της ναυτιλίας -το ένα τρίτο του ελληνικού στόλου ναυπηγήθηκε στην Ερμούπολη- την κατέστησαν προεξέχοντα κόμβο του νεοσύστατου κράτους.

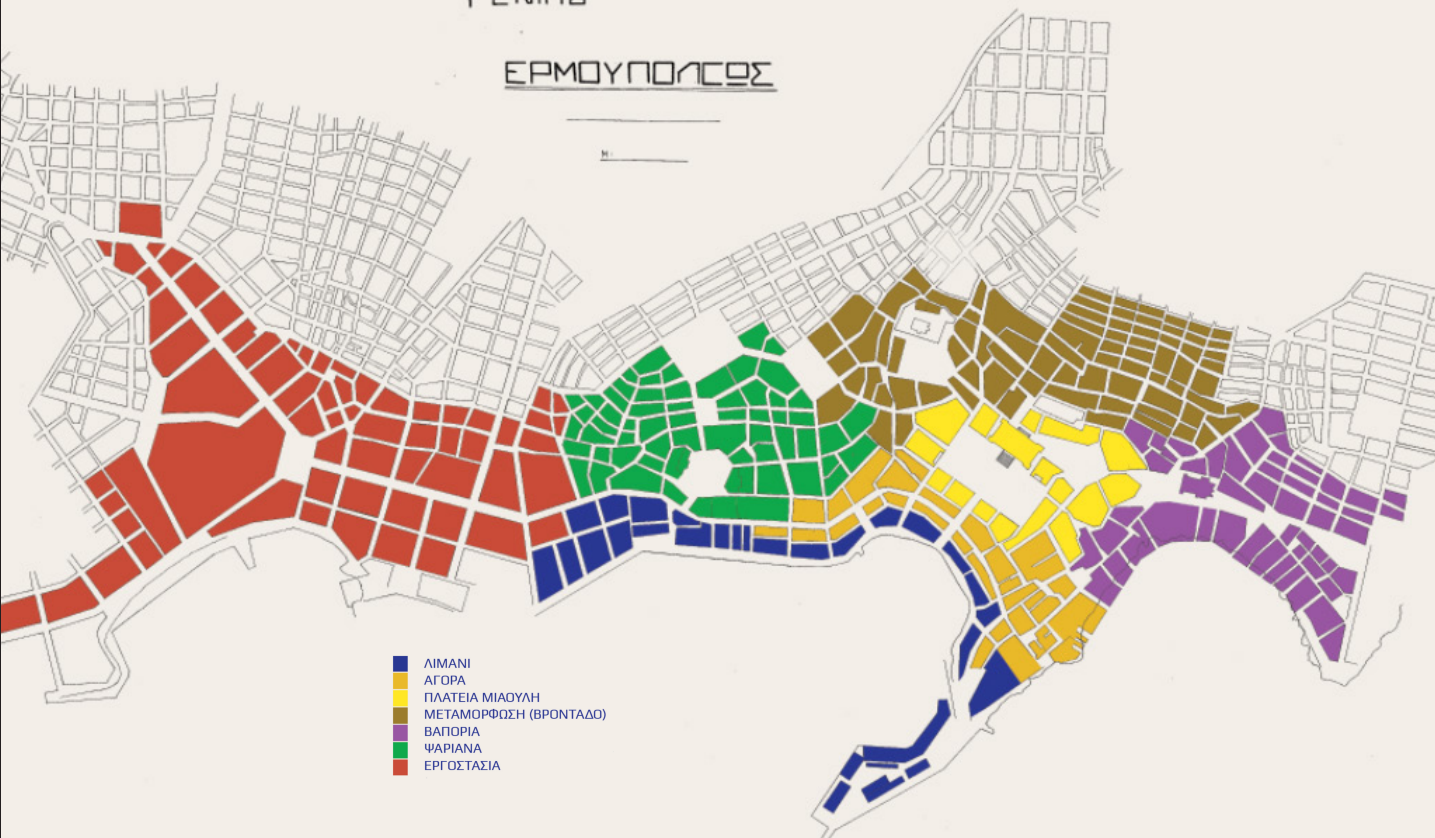
Η γεωμορφολογία του νησιού, με την αφιλόξενη γη, ήταν ένας ακόμη λόγος

που οδήγησε στην αμιγή ενασχόληση των κατοίκων με το εμπόριο. Ωστόσο, αντικρίζουν οικεία γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά με την χαμένη πατρίδα. Η βραχώδης και άγονη γη στην Χώρα, το εύφορο έδαφος στον Κάμπο, ο προσανατολισμός και η αμφιθεατρική διάταξη της πόλης προς την Ανατολή, αντιστοιχούν με την Ερμούπολη, την εύφορη έκταση της Ποσειδωνίας και την χωροθέτηση της αμφιθεατρικά στους λόφους γύρω από το φυσικό λιμάνι. Έχοντας υπόψιν τα κοινά αυτά χαρακτηριστικά και την γειτνίαση με τον έως τότε μοναδικό οικισμό, της Απάνω Σύρας, εγκαθίστανται στην έρημη παραλιακή ζώνη.

Η ΔΙΑΚΡΙΤΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ ΤΩΝ ΧΙΩΝ ΟΙΚΙΣΤΩΝ ΣΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΕΡΜΟΥΠΟΛΗΣ

Ακολουθώντας το πρότυπο πολεοδομικής οργάνωσης της Χώρας της Χίου, ανέπτυξαν τον νέο οικισμό γύρω από το λιμάνι. Όλες οι εμπορικές δραστηριότητες και η Αγορά, συγκεντρώθηκαν στην περιοχή και γύρω από το Νησάκι, σχέση που συναντάται και στην Απλωταριά της Χίου. Οι Χίοι έμποροι και ναυτικοί, δρᾶττονται της ευκαιρίας της αδόμητης περιοχής δημιουργώντας την συνοικία Βαπόρια, θέση πλησίον της Αγοράς και του λιμανιού με απaráμιλλη θέα, ενώ οι υπόλοιποι Χιώτες την συνοικία Βροντάδο, βόρεια της κεντρικής πλατείας. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, στη Χίο ο διαχωρισμός των συνοικιών οφείλεται

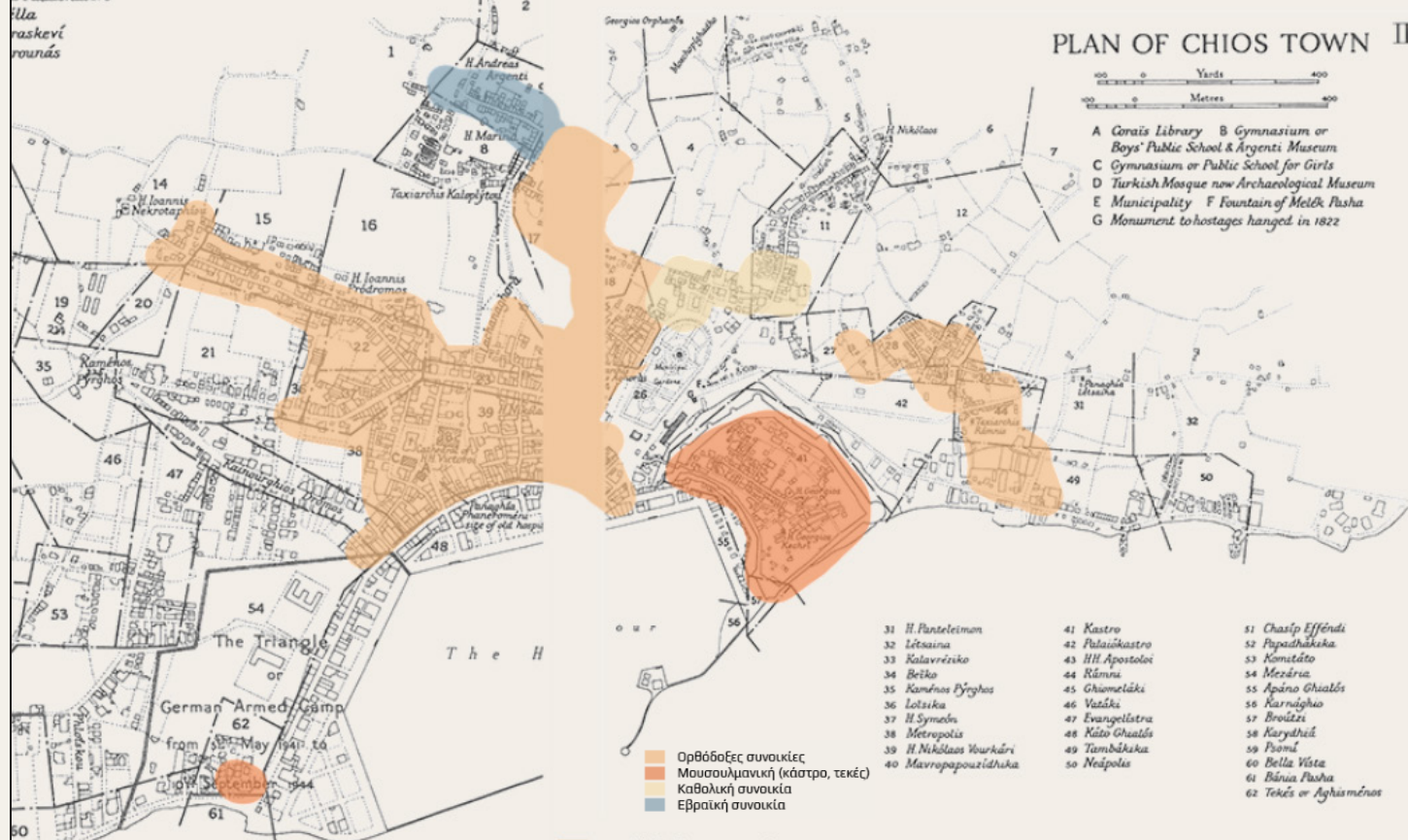
στο θρήσκευμα (Ορθόδοξοι, Καθολικοί, Εβραίοι, Μουσουλμάνοι), ενώ αντίθετα στη Σύρο με βάση την καταγωγή των προσφύγων (Χιώτες, Ψαριανοί, Κρητικοί, Υδραίοι, Μακεδόνες, Πελοποννήσιοι, Μικρασιάτες).

Διαπιστώνεται, διατήρηση των χωρικών σχέσεων, η οποία αποδίδεται στην προσπάθεια οικειοποίησης του νέου τόπου εγκατάστασης, στην διαφύλαξη της συλλογικής μνήμης, της καθημερινής ζωής και των έως πρότινος συνηθειών τους. Αντίθετα, στοιχεία που υποδηλώνουν το μεσαιωνικό και οθωμανικό παρελθόν τους παραλείπονται, ώστε να εξαλειφθούν αναφορές στον τουρκικό ζυγό. Παρατηρείται, όμως, και διαφοροποίηση ως προς την οργάνωση των γειτονιών, η οποία οφείλεται στην ενεργή παρουσία των προσφύγων με στοιχεία που μεταφέρουν από τους διαφορετικούς

τόπους προέλευσής τους.

ΤΟΠΟΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ: ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΤΟ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΟ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΙΣΤΟΥ

Οι χιακές συνοικίες οργανώθηκαν γύρω από τις ενορίες ή εκατέρωθεν βασικών οδικών αξόνων. Στο εσωτερικό τους είναι πυκνοκατοικημένες με ακανόνιστα τετράγωνα εμφανίζοντας αδιέξοδα (cul-de-sacs) και μικρές ή καθόλου αυλές στο πίσω μέρος των κατοικιών. Ταυτόχρονα, αναπολώντας τις εξοχικές κατοικίες και τους πύργους, με τους μεγάλους κήπους στον Κάμπο της Χίου, και αναγνωρίζοντας την έλλειψη ιδιωτικών υπαίθριων χώρων στην Ερμούπολη, κατασκευάζουν παραθεριστικές κατοικίες στην Ποσειδωνία, όπου το κλίμα ήταν πιο ήπιο

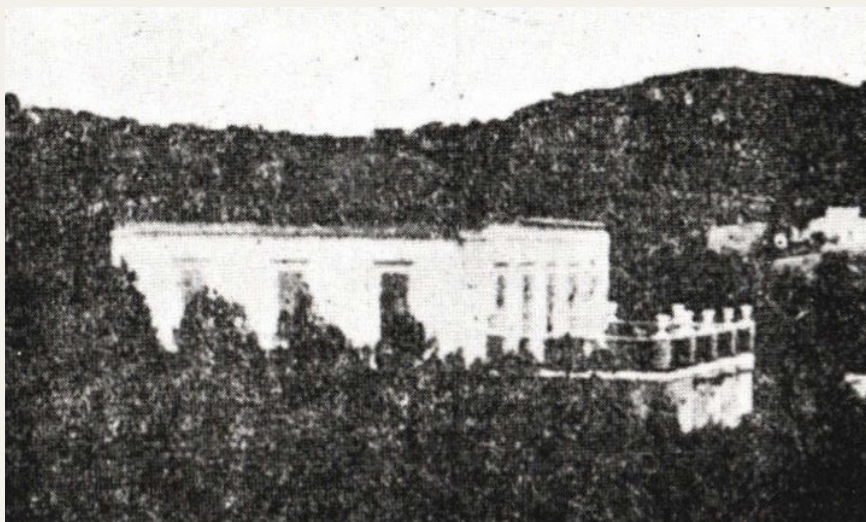

και η γη πιο εύφορη.

Όσον αφορά την χωροθέτηση των χρήσεων στον αστικό ιστό, προκύπτει ότι οι εμπορικές δραστηριότητες και οι βιοτεχνίες - εργαστήρια οργανώθηκαν στο Νησάκι και γύρω από την κεντρική πλατεία Όθωνος και συναντώνται στο ισόγειο των κατοικιών. Η αγορά, δεν αποτελεί αυτόνομο κτήριο, αλλά ένα σύμπλεγμα οικοδομημάτων. Το κεντρικό κτήριο ήταν ορθογώνιο αποτελούμενο από δύο επάλληλες σειρές με διαμπερή καταστήματα. Το ιχθυοπωλείο, το κρεοπωλείο, το παντοπωλείο, βρίσκονταν σε κοντινή περιοχή μεταξύ λιμανιού και Δημαρχείου, εκατέρωθεν δυο οδικών αξόνων, ενώ ήταν κτήρια αντάξια αυτών μεγάλων ευρωπαϊκών πόλεων. Παρόμοια οργάνωση επικρατούσε στην Χώρα της Χίου, με τα εργαστήρια να βρίσκονται στο ισόγειο των κατοικιών και την αγορά

ανεπτυγμένη στην οδό Απλωταριάς, η οποία ύστερα από την ολοσχερή της καταστροφή σχεδιάστηκε στα πρότυπα αυτής της Ερμούπολης.

Η βιομηχανία συγκεντρώθηκε στα όρια της πόλης. Ένας ταχύτατα αναπτυσσόμενος κλάδος, υπεύθυνος για την ακμάζουσα της πορεία, με την ναυπηγική να καταλαμβάνει πρωτεύοντα ρόλο στην ανάδειξη της Σύρου ως κυρίαρχη ναυτική δύναμη της εποχής. Έτσι, ιδρύθηκε το Νεώριο στο κέντρο της βιομηχανικής ζώνης, δίπλα στο λιμάνι. Οι πρώτες βιομηχανικές δραστηριότητες στην Ερμούπολη, αφορούσαν την κατεργασία δερμάτων και σιδήρου, σιτηρών, βαμβακιού και άλλες μικρότερες, όπως η σαπωνοποιία, η πνευματοποιία κ.ά.. Πρωτεργάτες επί των πλείστων προέρχονταν από την Χίο με αντίστοιχη ενασχόληση, ενώ

121: Εξοχική κατοικία στην Σύρο

122: Η αγορά της Ερμούπολης, οδός Στ.Πρώτου

123: Εξοχικές κατοικίες στον Κάμπο, λίγο
μετά το σεισμό του 1881
124: Η αγορά της Χίου, οδός Απλωταριάς

απασχολούσαν και το μεγαλύτερο μέρος των προσφύγων.

Η πλουραλιστική οργάνωση της Ερμούπολης, το ενδιαφέρον των πολιτών για τα κοινά και την ευημερία του Δήμου, η χειραφέτηση των γυναικών και η συγκέντρωση μεγάλου αριθμού ανθρώπων των γραμμάτων και τεχνών, οδήγησε στη διαμόρφωση μιας ανώτερης πολιτισμικά κοινωνίας. Ως εκ τούτου, θεσπίστηκαν φιλανθρωπικά ιδρύματα, διοργανώθηκαν πολιτιστικές εκδηλώσεις και σε συνδυασμό με την οικονομική άνθηση ενσωματώθηκε η πολυτέλεια και η μεγαλοπρέπεια στη ζωή των

Ερμουπολιτών. Ιδρύθηκε η πρώτη λέσχη στην Ελλάδα από τους Χιώτες, για την ανταλλαγή ιδεών, των εμπορικών πληροφοριών και την διαιώνιση του παρελθόντος, ενώ το θέατρο "Απόλλων" προσέφερε την αποκλειστική διασκέδαση τους χειμερινούς μήνες. Η Χίος ξεχωρίζει για την Σχολή της, ένα από τα κορυφαία πανεπιστήμια της Ευρώπης, με σημαντικότερο διευθυντή της τον Νεόφυτο Βάμβα, ιδρυτή του πρώτου Γυμνασίου της Ελλάδος στην Ερμούπολη. Ακολούθως ιδρύθηκαν πολλά σχολεία καθιερώνοντας αρχιτεκτονικά τον τύπο κτηρίου για αυτό τον σκοπό.

ΤΟΠΟΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ: ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Μέσα από την μελέτη των πολεοδομικών και αρχιτεκτονικών χαρακτηριστικών της Ερμούπολης, διαπιστώνει κανείς την συνύπαρξη πολλών διαφορετικών τοπικιστικών γνωρισμάτων, υπό το πρίσμα του νεοκλασικισμού, που γεφυρώνουν το παρόν με το παρελθόν και ενισχύουν την συλλογική μνήμη. Έτσι εξηγείται, η εμφύτευση στοιχείων του τόπου προέλευσης, αρχιτεκτονικών και μη, στην κατασκευή και στον διάκοσμο των κτηρίων, που στόχο έχει την προάσπιση της μνήμης και των παραδόσεων, και την μερική διαφοροποίηση του συνόλου.

Ο σχεδιασμός των κτηρίων στη Χίο ήταν βασισμένος σε βυζαντινές και γενοατικές επιρροές, με κυρίαρχο το αίσθημα προφύλαξης, διαμορφώνοντας έτσι περίκλειστα κτίσματα. Αντίθετα, στον νέο τόπο κατοίκησης, με περίσσιο το αίσθημα ελευθερίας και ασφάλειας, υιοθετείται ως κυρίαρχο κίνημα σχεδιασμού της εποχής εκείνης ο νεοκλασικισμός, ενώ υπάρχουν δείγματα νησιώτικης αρχιτεκτονικής. Έτσι, αντικαθίστανται όλες οι ξύλινες κατασκευές -το χαγιάτι, το σαχνισί και τα ταβάνια- που θύμιζαν τις τεχνικές και τα στοιχεία της αρχιτεκτονικής της Χίου

Ταυτόχρονα, οι ίδιες επαγγελματικές ανάγκες απασχόλησης και ο τρόπος ζωής των προσφύγων, απαιτούν παρόμοια αντιμετώπιση. Έτσι, οι τυπολογίες των κατοικιών εμφανίζουν κοινά σημεία. Πιο συγκεκριμένα, ως προς την κάτοψη και στις δυο περιπτώσεις παρατηρείται

συμμετρία ως προς ένα κεντρικό άξονα, ένθεν και ένθεν του οποίου αναπτύσσονται χώροι διημέρευσης στο ισόγειο και χώροι διανυκτέρευσης στον όροφο. Το κεντρικό κλιμακοστάσιο, ξύλινο ή μαρμάρινο, τοποθετείται στον άξονα, στην Χίο στην εμβασά της οικείας, ενώ στην Ερμούπολη στο τέλος του διαδρόμου. Σε αρκετά κτίσματα, σε περιοχές με κατά των πλείστων εμπορική χρήση, παρατηρείται η ύπαρξη καταστημάτων και εργαστηρίων στο ισόγειο και κατοικίας στον όροφο. Στις υπόλοιπες περιοχές και σε περίπτωση που η κατοικία δεν άνηκε στην ιδιοκτησία ενός, διαιρείτο στην Χίο οριζοντίως, δηλαδή ανά όροφο, ενώ στην Ερμούπολη καθέτως, διχοτόμηση του κτηρίου υπό την ίδια στέγη.

Το πυκνοδομημένο σύστημα και η έλλειψη ελεύθερου χώρου απέρευσαν την ύπαρξη μικρών αυλών στο πίσω μέρος των κατοικιών. Κοινό γνώρισμα των αυλών των δύο τόπων ήταν η στρώση των αυλών με βοτσαλωτά, γνωστό στη Χίο ως λιλαδωτό (λιλάδια της θάλασσας). Η απουσία επαρκούς πόσιμου νερού, χαρακτηριστικό των νησιών, ώθησε την κατασκευή θολοσκέπαστων δεξαμενών, οι οποίες στην Σύρο βρίσκονται υπόγεια, ενώ στην Χίο κάτω από το κλιμακοστάσιο.

Δεδομένης της εμπορικής τους δραστηριότητας, παρατηρείται εισαγωγή δομικών υλικών από το εξωτερικό των νησιών. Ένα από αυτά που κυριαρχεί και στα δυο νησιά είναι το παριανό μάρμαρο, από το οποίο κατασκευάζεται ο αρχιτεκτονικός διάκοσμος των κτηρίων. Και στις δυο πόλεις γίνεται χρήση τοπικής πέτρας -ασβεστόλιθου στην Σύρο και θυμιανών στην Χίο- για την λαξευτή τοιχοδομία, η οποία προσέδιδε μνημειακό ύφος και μάρμαρο για επένδυση. Οι

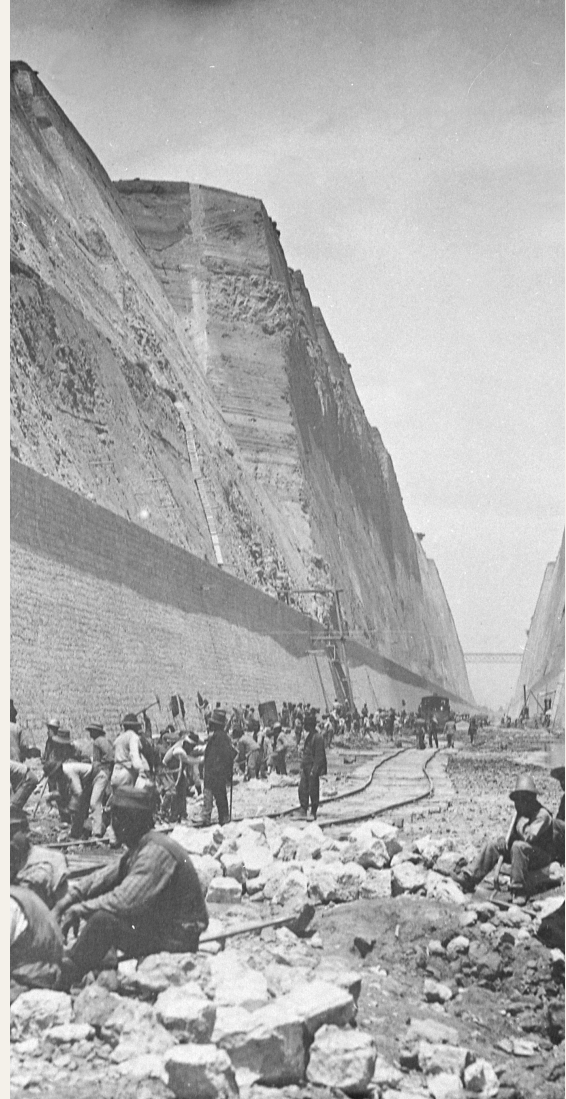
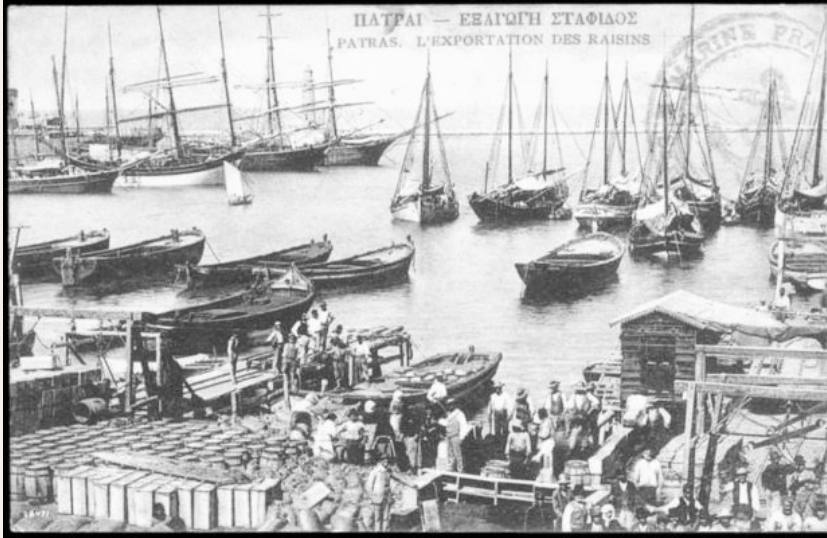
κατοικίες είναι διώροφες ή τριώροφες. Στην Χίο φέρουν σαχνισί και οξυκόρυφες στέγες, τις τραβάκες, έχουν προσχωρήσεις στις όψεις, σειρές τοξυλίων και στον Κάμπο τσαρδί και βεράντες. Δεν παρατηρούνται εξώστες, στοιχείο που εντοπίζεται στην Ερμούπολη. Εκεί, οι όψεις είναι συμμετρικές, με βάση, κορμό και στέψη, υπακούοντας στους κανόνες του νεοκλασικισμού.

Η αγάπη, για την χαμένη πατρίδα δεν έσβησε ποτέ, με τους Χίους Ερμουπολίτες να μεταφέρουν γνώσεις, ιδέες, κεφάλαια και τεχνολογίες πίσω στην Χίο. Όμως, ο ανταγωνισμός των ξένων προκάλεσαν κρίση στην χιακή ναυτιλία και κατ' επέκταση στην οικονομία της, ενώ οι Χίοι ναυτικοί καθυστέρησαν την αντικατάσταση των ιστιοφόρων με ατμόπλοια. Από το 1870 και ύστερα, με την ανάπτυξη άλλων ελληνικών πόλεων, όπως ο Πειραιάς και η Πάτρα, και την δημιουργία υποδομών, όπως η διάνοιξη του Ισθμού της Κορίνθου και η ανάπτυξη των σιδηροδρόμων, παρατηρείται κρίση στην οικονομία της Ερμούπολης, η οποία –με μικρές περιόδους ύφεσης– κατατροπώνεται ολοκληρωτικά την δεκαετία του 1930. Παρόλα αυτά, η δομή και οι κοινωνικές σχέσεις της Ερμούπολης στάθηκαν πρότυπο πόλης στον 20ο αιώνα.

Συνοψίζοντας, η μετεγκατάσταση των Χίων στη Σύρο τον 19ο αιώνα διαμόρφωσε ένα αστικό τοπίο στο οποίο αποτυπώνεται η διατήρηση των χωρικών σχέσεων, η οποία αποδίδεται στην προσπάθεια οικειοποίησης του νέου τόπου εγκατάστασης, στην διαφύλαξη της συλλογικής μνήμης, της καθημερινής ζωής και των έως πρότινος συνθηθειών τους.

Αντίθετα, στοιχεία που υποδηλώνουν το μεσαιωνικό και οθωμανικό παρελθόν τους παραλείπονται, ώστε να εξαλειφθούν αναφορές στον τουρκικό ζυγό. Με περίσσιο αίσθημα ελευθερίας και ασφάλειας, υιοθετείται ως κυρίαρχο κίνημα σχεδιασμού ο νεοκλασικισμός, ενώ υπάρχουν δείγματα νησιώτικης αρχιτεκτονικής. Αναμφισβήτητα, ο νέος τόπος μετοίκησης ξεπέρασε σε μεγαλοπρέπεια τον τόπο προέλευσης των προσφύγων.

126: Αποψη της Πάτρας
127: Αποψη του Πειραιά
128: Αποψη από τα έργα κατασκευής της
Διώρυγας της Κορίνθου

129: Άποψη του λιμένα της Ερμούπολης από το κτήριο του Τελωνείου, αρχές 20ου αιώνα

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγριαντώνη, Χριστίνα**, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, εκδ. Εμπορική Τράπεζα Ελλάδος, Αθήνα, 1986
- op.cit.** *Η βιομηχανία της Ερμούπολης: 1830-1940*, εκδ.Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, 2002
- op.cit., Δημητρόπουλος, Δημήτρης**, *Σύρος και Ερμούπολη: συμβολές στην ιστορία του νησιού (15ος-20ός αι.)*, εκδ.Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, 2008
- op.cit., Ερμούπολη-Σύρος: Ιστορικό οδοιπορικό**, εκδ.Ολκός, Αθήνα, 2010
- Αμπελάς, Τιμολέων Δ.**, *Ιστορία της νήσου Σύρου, από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, εκδ.Ρ. Πρίντζη, Ερμούπολη Σύρου, 1874
- Αργέντης, Φίλιππος -Κυριακίδη, Στίλπων**, *Η Χίος παρά τοις γεωγράφοις και περιηγηταίς : από του ογδόου μέχρι του εικοστού αιώνας*, τόμος Β', εκδ.Εστία, Αθήνα, 1946
- Βακαλόπουλος, Απόστολος**, *Πρόσφυγες και προσφυγικόν ζήτημα κατά την Επανάστασιν του 1821*, εκδ.Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη, 1939
- op.cit., Έλληνες πρόσφυγες στην επαναστατημένη Ελλάδα και κατά την περίοδο Καποδίστρια - Όθωνα (1821-1850)**, εκδ.Σταμούλης Αντ., Θεσσαλονίκη, 2016
- Γερασιμίδης, Κωνσταντίνος Γ.**, *Το πανόραμα Σύρου*, εκδ.Τυπογραφείον Εφημ. "Κήρυξ των Κυκλάδων", επιμ.Μονογιός Ε., Σύρος, 1933
- Γερόλυμπου-Καραδήμου,Αλέκα**, *Μεταξύ Ανατολής και Δύσης:Θεσσαλονίκηκαι βορειοελληνικές πόλεις στο τέλος του 19ου αιώνα*, εκδ.University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2004
- Δερτιλής, Γεώργιος**, *Ελληνική οικονομία 1830-1910 και βιομηχανική επανάσταση*, εκδ.Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 1985
- op.cit.**, *Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830-1920*, εκδ.Εστία, Αθήνα, 2013
- op.cit.**, *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1750-2015*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης, 2018
- Δρακάκης, Ανδρέας Θ.**, *Το ξεκίνημα του Νεοελληνικού Θεάτρου: Ερμούπολις-Σύρα 1826-1861*, εκδ.Δελτίο της ιστορικής και εθνολογικής εταιρείας της Ελλάδος, Αθήνα, 1979
- op.cit.**, *Ιστορία του οικισμού της Ερμούπολεως(Σύρα)*, εκδ.Τυποκλαδική, Σύρος, 2000
- Ζολώτας, Γεώργιος Ι.**, *Ιστορία της νήσου Χίου*, εκδ. Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα, 1923-1926
- Ελευθερίου, Μάνος**, *Νεοκλασική Ερμούπολη*, εκδ.Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000
- Κανελλόπουλος, Παναγιώτης**, *Εσωτερική μετανάστευση*, εκδ.Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών(ΚΕΠΕ), Αθήνα, 1995
- Καρδάσης, Βασίλης Α.**, *Σύρος: σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου (1832-1857)*, εκδ.Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης(ΜΙΕΤ), Αθήνα, 1987
- Κάρτας, Αναστάσιος**, *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική: Σύρος*, εκδ.Μέλισσα, Αθήνα, 1982
- Κασιμάτη, Μαριλένα Ζ.**, *Ερνέστος Τσίλλερ: Αρχιτέκτων [1837-1923]*, εκδ.Εθνική Πινακοθήκη

και Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου, Αθήνα, 2010

Κατσιγιάννη, Ιωάννα, Κονδύλη-Λάγαρη, Ιωάννα, *Βιομηχανικά κτίρια στην Ερμούπολη*, εκδ. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 2000

Καυκούλα, Κυριακή, *Σχέδια πόλεων στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 1990

Καυταντζόγλου, Ρωξάνη, *Στη σκιά του ιερού βράχου, Τόπος και Μνήμη στα Αναφιώτικα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001

Κουφοδήμος, Απόστολος, *Χιώτες πρόσφυγες στη Σύρο: η συμβολή τους στη δημιουργία και στην οικονομική ανάπτυξη της Ερμούπολης*, εκδ.ΑΠΘ Φιλοσοφική σχολή Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Σύρος, 2007

Λέφας, Παύλος, *Αρχιτεκτονική και Κατοίκηση: από τον Heidegger στον Koolhaas*, εκδ.Πλέθρον, Αθήνα, 2008

Μαυρόπουλος, Χρίστος, *Τούρκικα έγγραφα αφορώντα εις την Ιστορίαν της Χίου*, χειρόγραφο, Αθήνα, 1920

Μονιούδη-Γαβαλά, Δώρα, *Η πόλη της Χίου. Κοινωνία, πολεοδομία, αρχιτεκτονική*, εκδ.Αθ. Πετρουλάκης, Αθήνα, 1996Α

op.cit., *Το πνευματικό κέντρο της Χίου (Πολεοδομική & Αρχιτεκτονική Επισκόπηση)*, εκδ. Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Χίου Κοραΐς, Αθήνα, 1996Β

op.cit., *Πόλη Χίου (1830-1940): πολεοδομική εξέλιξη από τον τελευταίο αιώνα της οθωμανικής κατοχής στο ελληνικό κράτος*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα, 2004

op.cit., *Πολεοδομία στο ελληνικό κράτος 1833-1890: Αθήνα, Ερμούπολη, Μεσολόγγι, Αγρίνιο, Αίγιο, Σπάρτη*, εκδ.Τμήματος Διαχείρισης Πολιτισμού Περιβάλλοντος και Νέων Τεχνολογιών του Πανεπιστημίου Δυτικής Ελλάδος, Αγρίνιο, 2012

op.cit., *Η Ελληνική πόλη από τον Ιππόδαμο στον Κλεάνθη, Πολεοδομική και Αρχιτεκτονική Επισκόπηση*, εκδ.Κάλλιπος, Αθήνα, 2015

Μπίρης,Κώστας Η., *Ιστορία του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου*, εκδ.Αθηνά, Αθήνα, 1957

Μπίρης, Μανόλης, *Αθηναϊκή Αρχιτεκτονική 1875-1925*, εκδ Μέλισσα, 2003

Μπούρας, Χαράλαμπος, *Χίος-Οδηγοί της Ελλάδος*, εκδ.Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος(ΕΤΕ), Αθήνα, 1974

op.cit., *Χίος-Ελληνική παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, εκδ.Μέλισσα, Αθήνα, 1992

Ορφανίδης, Θεόδωρος, *Ποιήσεις, Α΄*, εκδ.Π.Σούτσα-Α.Κτενά, Αθήνα 1859

Πασχάλης, Δημήτριος Π., *«Πρόξενοι και προξενεία εις τας νήσους επί Τουρκοκρατίας»*, Ημερολόγιον Μεγάλης Ελλάδος, Αθήνα, 1931

Πατρώνης, Βασίλειος, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία: Οικονομία, κοινωνία και κράτος στην Ελλάδα (18ος-20ος αιώνες)*, εκδ.Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα, 2015

Πετρίδου, Βασιλική, Πάγκαλος, Παναγιώτης, *Μνήμη-μουσείο-πόλη: Η αρχιτεκτονική των μουσείων του Δημήτρη Φατούρου*, εκδ.Πανεπιστημίου Πατρών Πολυτεχνική Σχολή-Τμήμα

Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πάτρα, 2003

Πικιώνης, Δημήτρης, *Η αρχιτεκτονική της Χίου*, εκδ.Ινδικτος και Αγνή Πικιώνη, Αθήνα, 2000

Πολυλάς, Ιάκωβος, *Ομήρου Οδύσσεια*, εκδ.Φέξη, Αθήνα, 1875-1881, Ραψωδία ο

Σαραντάκου, Ελένη, *Νησιά του Αιγαίου-Αρχιτεκτονική*, εκδ.Μέλισσα, Αθήνα, 2003

Σγουρός, Κωνσταντίνος Α., *Ιστορία της νήσου Χίου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1700 μ.Χ.*, εκδ.Τύποις Πυρσού, Αθήνα, 1937

Σταυρίδης, Σταύρος, *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, εκδ.Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006

Στεφάνου, Ιωσήφ, *Ο πολεοδομικός σχεδιασμός της Ερμούπολης, μια πρότυπη πολεοδομική αντιμετώπιση Ιστορικής πόλης*, Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνοθεσης ΕΜΠ, Αθήνα, 2003

Τζιρτζιλάκη, Ελένη, *Εκ-τοπισμένοι αστικοί νομάδες στις μητροπόλεις-Σύγχρονα ζητήματα για την μετακίνηση, την πόλη και τον χώρο*, εκδ.Νήσος-Π.Καπόλα, Αθήνα, 2008

Τραυλός, Ιωάννης Ν., Μανουσάκης, Γεώργιος, *Νεοκλασική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, εκδ. Εμπορικής Τραπεζης, Αθήνα, 1967

Τραυλός, Ιωάννης Ν., Κόκκου, Αγγελική, *“Πολεοδομία και Αρχιτεκτονική”*, Εις Ιστορία του ελληνικού Έθνους, ΙΓ΄, Αθήνα, 1977

or.cit., *Ερμούπολη: η δημιουργία μιας νέας πόλης στη Σύρο στις αρχές του 19ου αιώνα*, εκδ. Εμπορική Τράπεζα Ελλάδος, Αθήνα, 1980

Τσαγκάρης, Μιχάλης Γ., *Χίος: εκατό χρόνια φωτογραφίας 1850-1950*, εκδ.Σύνολο, Αθήνα, 1996

Φιλιππίδης, Δημήτρης, *Νησιά του αιγαίου, Αρχιτεκτονική*, εκδ.Μέλισσα, Αθήνα, 2003

Φραγκάκη-Syrett, Έλενα, *Οι Χιώτες έμποροι στις διεθνείς συναλλαγές 1750-1850*, εκδ. Αγροτικής Τράπεζας Ελλάδος(ΑΤΕ), Αθήνα, 1995

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Abbé della Rocca, *Traité sur les abeilles*, εκδ.Leriche, Παρίσι, 1800, τομ.Ι

Bory de Saint-Vincent, *Voyage de la Commission de Morée*, εκδ.Chez F.G. Levrault, Paris, 1832-1838

Buondelmonti-Florentini, Christoforo, *Librum Insularum Archipelagi*, εκδ.Apud G. Reimer, Lipsiae et Berolini, 1824

Faucher, Julius, *Streifzüge durch die Küsten und Inseln des Archipels und des Ionischen Meeres*, εκδ. F.A. Herbig, Berlin, 1878

Goffman, Daniel, *Izmir and the Levantine World (1550-1650)*, εκδ.University of Washington, Seattle, 1990

Halbwachs, Maurice, *The Collective Memory, space and the collective memories*, εκδ. Universitaires de France, Paris, 1950

Heidegger, Martin, *Κτίζειν, Κατοικείν, Σκέπτεσθαι*, μετάφραση Γ.Ξηροπαϊδης, εκδ.Πλέθρον, Αθήνα, 2009

Nagler, Georg Kaspar, *Neues allgemeines Künstler-Lexicon: oder Nachrichten von dem Leben*

und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher etc., εκδ. Fleischmann, Μόναχο, 1835-1852

Norberg-Schulz, Christian, *Genius Loci, Το πνεύμα του Τόπου, για μια φαινομενολογία της Αρχιτεκτονικής*, μετάφραση Μ.Φραγκόπουλος, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα, 2009

Prokesch von Osten, Anton, *Denkwürdigkeiten und Erinnerungen aus dem Orient*, εκδ. Hallberger, Στουτγκάρδη, 1836-1837, τομ. I, II

Pückler von Muskau, Hermann, *Der Vorläufer*, εκδ. Hallberger, Στουτγκάρδη, 1838

Rossi, Aldo, *Η Αρχιτεκτονική της Πόλης*, μετάφραση Β.Πετρίδου, University studio Press, Θεσσαλονίκη, 1991

Unknown, *Rescript of Reform- Islahat Fermani*, εκδ. Boğaziçi University, Atatürk Institute of Modern Turkish History, Κωνσταντινούπολη, 1856, πηγή: anayasa.gen.tr

---

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ – ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Αίολος, ΙΑ', αριθ. 539, 558 και 561, 15 Ιανουαρίου, 12 Μαρτίου, 29 Μαΐου και 19 Ιουνίου 1855

Άμαντος, Κωνσταντίνος, «*Το εμπόριον των Χίων προ του 1821*», Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, Αθήνα, 1958, τ.ΙΒ

Γενική Εφημερίς, Γ', αριθ. 72, 29 Σεπτεμβρίου 1828

Δρακάκης, Ανδρέας, «*Ο λιμνήν της Σύρου προ του οικισμού της Ερμούπόλεως*», Κυκλαδικά, Σύρος, 1956, Α', τεύχος 1

Ελευθεροτυπία, Ιστορικά, Σύρος: το μεγάλο λιμάνι του 19ου αιώνα, 26 Ιουνίου 2003, τεύχος 191

Ένωσις, ΙΑ', αριθ. 410, 12 Μαΐου 1862, «*Αι Χίλια και Μία επιθυμίες της Ένωσις*», αριθ. 215, 20 Ιουλίου 1856, Θ', 18 Ιουνίου 1860, αριθ. 325, Ε', αριθ. 165, 15 Ιουλίου 1855, αριθ. 168, 2 Μαρτίου 1856, ΙΒ', αριθ. 289-345, 23 Απριλίου 1852, Ε', αριθμ. 179, Οκτωβρίου 1855

Έσπερος, έτος Δ', Leipzig 1/13 Μαρτίου 1885, αρ. 93, σελ. 322.

Ερμής, Εφημερίς των Κυκλάδων, Α', 11, 18 και 28 Δεκεμβρίου 1837, 23 και 30 Ιανουαρίου 1843

Ερμούπολις, αριθ. 294, 6 Ιουνίου 1870, Δ', αριθ. 194, 14 Ιουνίου 1868

Κρεατσάς, Κωνσταντίνος, «*Οι σεισμοί της Χίου της 21ης Μαΐου και 23ης Ιουλίου 1949*», Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα, 12 Ιουνίου 1952, τ. 27

Κωτσάκη, Αμαλία Σ., «*Διάλογοι αρχιτεκτονικής μνήμης*», Αρχιτέκτονες, Αθήνα, Μάιος/Ιούνιος 2004, τχ. 45/2010

Πατρίς, ΙΖ', αριθ. 835, 5 Ιουνίου 1882, Πετρίτσης, Ιωάννης, «*Κρίσεις τινές περί του ενταύθα νεοδημήτου περιπάτου*», και αριθ. 851, 2 Οκτωβρίου 1882

Πατρίς, ΚΔ', αριθ. 1197, 24 Ιουνίου 1889

Πιτσιπίου, Ιακώβου, «*Πολιτική Ιστορία της νήσου Χίου κατά τους εσχάτους αυτής χρόνους*», Ο

Φανός της Μεσογείου, Κωνσταντινούπολη, Μάιος 1844, τ.Α΄

Τσουντας, Χρήστος, *Κυκλαδικά II*, Αρχαιολογική Εφημερίς, 1899

Caskey-Langdon, John, «*Chalandriani in Syros*», Essays in Memory of K.Lehmann, N. York, 1964

Χαρλαύτη, Τζελίνα, «*Εμπόριο και Ναυτιλία τον 19ο Αιώνα, Επιχειρηματικό δίκτυο των Ελλήνων της διασποράς, η «Χιώτικη» Φάση (1830-1860)*», Μνήμων, Αθήνα, 1993, τχ.15

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Μπαλάσση-Φλέγκα, Ευφροσύνη, *Πολιτισμός: Μνήμη και δημιουργικότητα- Η οικουμενική διακήρυξη της UNESCO για την πολιτισμική ποικιλομορφία*, άρθρο για την εισήγηση της ημερίδας της UNESCO, ιστοσελίδα

vivl-atalant.fth.sch.gr

Βαλιάκος, Ηλίας, *Γεωλογία του Αιγαίου σύμφωνα με τη γεωλογική χαρτογράφηση των Besenecker*, εκδ. Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Κόσμου, Μικρά Ασία, 2006, πηγή: asiainpor.ehw.gr

www.greekarchitects.gr

ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Άγνωστος, Έκθεσις του σεισμού του επισυμβάντος τη 22ο Μαρτίου 1881, Σμύρνη, 1881

Αρχείο Δήμου Ερμούπόλεως, ψήφισμα Δημοτικού Συμβουλίου αριθ.235, 1 Δεκεμβρίου 1869, αριθ.226, 20 Δεκεμβρίου 1872, αριθ.27, 15 Οκτωβρίου 1862, αριθ.260, 322, 17 Αυγούστου και 30 Δεκεμβρίου 1898

Βλαχογιάννης, Ιωάννης, *Χιακόν Αρχείον*, εκδ.Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα, 1910-1924

Γ.Α.Κ., Οθωνική περίοδος, Υπουργείο Εσωτερικών, φ.218, έγγραφο Γ.Λασσάνη της 14/26 Μαΐου 1836, φ.228, έγγραφο Ι.Κωλέττη της 5/17 Νοεμβρίου 1834, φ.234, απόφαση του Όθωνα της 22 Αυγούστου/3 Σεπτεμβρίου 1836 και έγγραφο του Δρόσου Μανσόλα της 6/18 Νοεμβρίου 1836

Γ.Α.Κ., Οθωνική περίοδος, φ.227, Observations sur l'état actuel d'Hermoupolis et du port Syra et sur le besoin inevitable de son amelioration, Syra Stadtbau

Γ.Α.Κ., Σχέδιο πόλεως, νομός Κυκλάδων, Ερμούπολις, φ.2, έγγραφο του Διοικητή Σύρου, 16ης Ιουνίου 1839, προς τη Γραμματεία των Εσωτερικών

Γ.Α.Κ., Σχέδιο πόλεως, νόμος Κυκλάδων, Ερμούπολις, φ. 2, 1861

Δραγούμης, Νικόλαος Μ., *Πανδώρα 16*, Αθήνα, 1866

Κορρές, Στέλιος, «*Κυκλάδες*», Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών, Αθήνα, 1961, τχ. Α΄

Μπίτσης,Λ., *Η οργάνωσις του Κράτους από του 1821 μέχρι του 1845 αναφερόμενη εις τας Κυκλάδας*, Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών 9, 1971-1973, σελ.639-640

Πρακτικά, Ψηφίσματα του Δημοτικού Συμβουλίου Ερμούπολης

Πρωτόκολλον του Δήμου Ερμούπόλεως, 26 Νοεμβρίου 1834 - 1η Απριλίου 1853, Ε.Υ. Kolodny,

ΕΕΚΜ 8, 1969

Ράλλη, Λουκά, *Ιδιόγραφοι αναμνήσεις και αποκαλύψεις επεισοδίων της Ελληνικής Επανάστασεως*, Χιακόν Αρχείον, τ.Δ', Αθήναι, 1910

Φ.Ε.Κ., αριθ.11, 21 Μαρτίου 1860, ΒΔ 12 Μαρτίου 1860, «Περί επεκτάσεως σχεδίου Ερμουπόλεως εις περιοχήν Ναυπηγείου και Πακτωτηρίου»

Φ.Ε.Κ., αριθ.16, 27 Φεβρουαρίου 1865, ΒΔ 21 Ιανουαρίου 1865, «Περί ρυμοτομίας του πρώην νησιδίου Σύρου ο Άγιος Νικόλαος»

Φ.Ε.Κ., αριθ.57, 31 Δεκεμβρίου 1869, ΒΔ 11 και 16 Δεκεμβρίου 1869, «Περί επεκτάσεως σχεδίου εις οδ. Ποσειδωνίας»

Φ.Ε.Κ., αριθ.1, 11 Ιανουαρίου 1871, ΒΔ 1 Δεκεμβρίου 1870, «Περί μεταρρυθμίσεως του διαγράμματος ρυμοτομίας της Ερμουπόλεως»

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗΣ

ΑΡΧΕΙΑ – ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ

Αρχείο Χαρτών Υ.ΠΕ.Κ.Α.: **εξώφυλλο, 11, 125**, Αταξινόμητο αρχείο βιβλιοθήκης Κοραή: **54**, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο: **33**, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο: **97, 104, 116, 129**,Κτηματολόγιο: **2, 3**, Λεύκωμα Ερειπίων της Χίου: **30, 31, 32, 52, 53, 99**, Μουσείο Λούβρου: **29**, Μουσείο Μπενάκη, φωτογραφικό αρχείο: **50, 55, 56**, Ναυτικό Μουσείο Γένοβας: **27**, Πολεοδομικό Γραφείο Σύρου: **37**, Συλλογή Αργέντη: **22, 23**, Συλλογή Λειβαδίτη Χριστίνας: **67, 68, 69, 70α,β, 73, 74, 75, 79, 82, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 115**, IRCICA, Yildiz Photograph Collection: **118**

ΒΙΒΛΙΑ

Γερασιμίδης, Κωνσταντίνος Γ., *Το πανόραμα Σύρου*, 1933: **46, 121** Ελευθερίου, Μάνος, *Νεοκλασική Ερμούπολη*, 2000: **43, 44, 45, 48, 59α, 71, 80, 81, 92, 93, 94, 95**, Μονιούδη-Γαβαλά, Δώρα, *Η πόλη της Χίου. Κοινωνία, πολεοδομία, αρχιτεκτονική*, 1996Α: **120**, , ορ.cit. *Πόλη Χίου (1830-1940): πολεοδομική εξέλιξη από τον τελευταίο αιώνα της οθωμανικής κατοχής στο ελληνικό κράτος*, 2004: **28, 98, 112, 113**, ορ.cit. *Πολεοδομία στο ελληνικό κράτος 1833-1890: Αθήνα, Ερμούπολη, Μεσολόγγι, Αγρίνιο, Αίγιο, Σπάρτη*, 2012: **49, 124**, Πικιώνης, Δημήτρης, *Η αρχιτεκτονική της Χίου*, 2000: **100, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 108α-γ, 109, 110, 111, 114**, Στεφάνου, Ιωσήφ, *Ο πολεοδομικός σχεδιασμός της Ερμούπολης, μια πρότυπη πολεοδομική αντιμετώπιση Ιστορικής πόλης*, 2003: **1, 119**, Τραυλός, Ιωάννης Ν., Κόκκου, Αγγελική, *Πολεοδομία και Αρχιτεκτονική*, 1977: **13, 14, 15, 57**, ορ.cit., *Ερμούπολη: η δημιουργία μιας νέας πόλης στη Σύρο στις αρχές του 19ου αιώνα*, 1980: **12, 16, 19, 20, 34, 41, 42, 58, 59β, 61α,β, 62α,β, 63α,β, 64α,β, 65α,β, 66α,β, 70γ, 72α, 72β, 76, 77, 78, 83, 84, 91α-δ**,

ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

aplotaria.gr: **6**, facebook.com (Η παλιά Σύρος): **4, 36, 96, 122** levantineheritage.com: **36, 123**, syrosagenda.gr: **5, 10, 18, 35, 38, 39, 40, 47, 61γ, 62γ, 63γ, 64γ, 65γ, 66γ**, syrostoday.gr: **17, 21, 60, 117**, ,wikiart.com: **8, 9, 24, 25, 26**, google.com: **126, 127, 128**

